

SİYASET BİLİMİNE GİRİŞ

KAMU YÖNETİMİ LİSANS PROGRAMI

DOÇ. DR. AHMET BEKMEN

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

KAMU YÖNETİMİ LİSANS PROGRAMI

SİYASET BİLİMİNE GİRİŞ

DOÇ. DR. AHMET BEKMEN

Yazar Notu

Elinizdeki bu eser, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi'nde okutulmak için hazırlanmış **bir ders notu niteliğindedir**.

ÖNSÖZ

‘Siyaset Bilimine Giriş’ başlıklı bu çalışma, İstanbul Üniversitesi’nin Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Kamu Yönetimi bölümü öğrencileri için hazırlanmıştır. Çalışmada siyasetin içeriği, bilim ve siyaset ilişkisi, siyaset biliminin temel kavramları, ideolojiler, siyasal düşünce ve hayatın unsurları gibi konular ve bu konulara dair güncel tartışmalara yer verilmiştir. Temel amaç öğrenciyi hem dersin içeriği açısından bilgilendirmek hem de ilgiyi ileri okumalara doğru yönlendirmek olmuştur. Yazar bu amaçların hâsıl olmasını umut etmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
İÇİNDEKİLER.....	2
YAZAR NOTU	5
1. SİYASET NEDİR?	1
1.1. Farklı Yaklaşımlar.....	9
1.1.1. Hükûmet Etme Sanatı Olarak Siyaset:.....	9
1.1.2. Kamusal İşler Olarak Siyaset:.....	10
1.1.3. Uzlaşma ve Mutabakat Olarak Siyaset:	11
1.1.4. İktidar Olarak Siyaset:	11
1.2. Çıkarımlar: Siyasetin Sınırları ve İşlevi	11
2. BİLİM OLARAK SİYASET VE YAKLAŞIMLAR	19
2.1. Bazı Temel Kavramlar	25
2.2. Normatif ve Bilimsel Yaklaşımlar	25
2.3. Siyasetin Bilimselleşmesi.....	29
2.4. Radikal Bir Yaklaşım: Marksizm.....	32
3. İKTİDAR, OTORİTE, MEŞRUIYET, HEGEMONYA.....	38
3.1. İktidar	44
3.2. Otorite ve Meşruiyet.....	46
3.3. Hegemonya ve İdeoloji	50
4.DEVLET	56
4.1. Devlet ve Modern Siyasal Düşünce	64
4.2. Modern Devlet İktidarının İşleyiş ve İşlevine Dair Güncel Yaklaşımlar.....	66
5. SİYASAL REJİMLER.....	73
5.1. Siyasal Rejimleri İncelemek.....	79
5.2. Liberal Demokratik Siyasal Rejimler.....	83
5.3. Totalitarizm ve Liberal Demokrasiye Geçiş	85
6. İDEOLOJİ	92
6.1. İdeolojiye Dair Yorumlar	99
6.2. İdeolojilerin Sonu mu?	102
7. İDEOLOJİLER.....	108
7.1. Liberalizm	114
7.2. Muhafazakârlık.....	116

7.3. Marksizm.....	118
7.4. Faşizm	120
8. SİYASET VE EKONOMİ	126
8.1. İktisadi Sistemler.....	132
8.1.1. Kapitalizm Çeşitleri	132
8.1.2. Sosyalizm Çeşitleri	138
9. ÖZGÜRLÜK, EŞİTLİK, ADALET	144
9.1. Özgürlük.....	150
9.1.1. Negatif Özgürlük	150
9.1.2. Pozitif Özgürlük.....	150
9.2. Eşitlik	152
9.2.1. Şekli Eşitlik.....	152
9.2.2. Fırsat Eşitliği.....	153
9.2.3. Sonuç Eşitliği	154
9.3. Adalet	155
9.3.1. Prosedürel Adalet.....	155
9.3.2. Dağıtımsal Adalet	156
10. DEMOKRASİ	161
10.1 Demokrasinin Soruları	167
10.2. Liberal Demokrasi ve Eleştirileri	169
10.3. Demokrasiyi Tartışmak.....	172
11. HUKUK DEVLETİ, İNSAN HAKLARI VE KÜLTÜREL KİMLİKLER.....	178
11.1. Hukuk Devleti İlkesi	185
11.2. İnsan Hakları	187
11.3. Kültürel Kimlikler Ve Hak Talepleri	190
12. SİYASAL KATILIM	197
12.1. Temel Siyasal Katılım: Oy Verme ve Siyasal Partiler	203
12.1.1. Oy Verme.....	203
12.1.2. Siyasal Partiler	204
12.1.3. Siyasal Parti Sistemleri	206
12.2 Çıkar ve Baskı Grupları.....	208
12.3. Toplumsal Hareketler.....	209
12.4. Sivil Toplumun Yükselişi ve Sorunları.....	209

13. KÜRESELLEŞME, ULUS-DEVLET VE DEMOKRASİ	217
13.1. Küreselleşme ve Devlet.....	223
13.2. Demokrasi Açığı	226
14. KÜRESELLEŞME VE SİYASETİN YENİ BİÇİMLERİ.....	234
14.1 Örnek Bir Alan: Küresel Hazır Giyim Sektöründe Çalışma “Hukukunun” Yeniden Düzenlenmesi	240
14.2 Çıkarımlar: Küreselleşmeyi Nasıl Anlamalıyız?.....	247
KAYNAKÇA	253

YAZAR NOTU

Çalışmada konu ile ilgili hâlihazırda yayınlanmış ve birçok üniversitede ders kitabı olarak kullanılan bir dizi kaynak kitaptan faydalanılmıştır. Bu nedenle bu çalışma bir tür özet olarak addedilmelidir. Daha ileri seviyede bilgi edinmek isteyen öğrencilerimizin, çalışmanın sonunda verilen kaynakçadaki kitaplara ulaşması salık verilir.

1. SİYASET NEDİR?

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Siyaseti bir bilim olarak ele almadan önce, bu bölümde siyaseti diğer insani eylemlerden ayırt eden temel hususları ele alacağız. Siyasetin içeriği ve nitelikleri tartışılacak. Bu minvalde siyaset eyleminin bu farklı boyutları hakkında farklı açıklamalar getiren yaklaşımlar ele alınacaktır.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1.** Siyaset ne ile ilgilidir?
- 2.** Siyasetin sınırları nedir?
- 3.** Siyasetin işlevi nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Siyaset nedir?	Siyaset eyleminin içerik ve doğası öğrenilir.	İleri okuma
Siyasete dair farklı yaklaşımlar	Siyasetin ne olduğuna dair farklı teorik yaklaşımlar öğrenilir.	İleri okuma

Anahtar Kavramlar

- Siyasal hayvan
- Kamusalılık
- Farklılık ve siyaset
- Hükûmet
- Mutabakat

Giriş

Siyaset gündelik hayatın kullanım dilinde daha çok olumsuzlanan bir faaliyettir. “Çok siyasetçisin” lafı kurnazlığa, “burası siyaset yapmanın yeri değil” lafı siyasetin düşük düzeyde bir çıkar alış-verişi olduğuna işaret etmek için kullanılır. Hâlbuki siyaset üzerine geniş kapsamlı düşünen kadim Yunan medeniyetinin en önemli isimlerinden biri olan Aristoteles açısından siyaset en üstün bilim dalıdır, zira Aristoteles’e göre siyaset insanların kendi hayatlarını iyileştirmek, iyi toplumu yaratmak amacıyla gerçekleştirdikleri bir faaliyettir. Peki, modern toplumlarda siyaset neden önemlidir? Siyasetle ilgilenmek ne açıdan faydalıdır? Bunun en basit yanıtı, siyasal sistem içerisindeki etkin aktörlerin hepimizin hayatını ilgilendiren çok önemli kararları alıyor oluşlarıdır. Savaşa girmek, vergi koymak, sağlık ve eğitim politikalarını belirlemek, bir ülkenin bütçesini yapmak vesaire. Bunların hepsi siyasal süreçler sonucunda alınan kararlardır. Bunun yanı sıra siyasetle ilgilenilmeyen bir ülkede güç ve iktidarı ellerinde tutanların bu potansiyeli kötüye kullanma imkânları daha fazla olacaktır. Tabii bunlara Aristoteles’in yukarıdaki uyarısını da hâlâ ekleyebiliriz: Siyaset, bireyi genele ve kamuya bağlayan, onu toplumsallaştıran en güçlü bağlardan biri olmaya devam etmektedir.

Klasik Yunan medeniyetin topluluk ve yönetim birimleri olarak anlayabileceğimiz “şehir devletlerine” verilen **polis** ismi, Arapça karşılığı **siyaset** olan **politika** kavramının da kökenini oluşturmaktadır. **Polisin** bir bileşeni, yani bugünkü anlamıyla yurttaş olmak, bireyin dar çıkarların kaba zincirlerinden kurtularak, **genel çıkara yönelik erdemli, kamusal bir varlık** olması anlamına gelmektedir. İlginçtir ki bugün için siyasete atfedilen “dar çıkarıcılık”, kadim Yunan’da siyaset-dışı olana atfedilmiştir. Fakat öte yandan da siyasetin çıkar yarışını içerdiğini öngörmek için de yeterince deneyime sahibiz. Bu durumda siyaset hem bir çıkar yarışı hem de bireyin dar çıkarlardan kurtulması ve erdemli, kamusal bir vatandaşa dönüşmesi anlamına mı gelmektedir? Çıkar ve erdem..! Bu bir çelişki mi?

Öncelikle siyasetin ortaya çıkmasına zemin teşkil eden bazı temel özelliklere değinmekte fayda olacaktır. Yukarıda polisi tanımlarken kullandığımız “**topluluk**” ve “**yönetim**” kavramlarının birlikteliğine dikkat çekmek isteriz. Zira siyaset bu iki düzey arasındaki sıkı ilişki üzerinden şekillenir. Siyaset temelde, yine Aristoteles’in tabiri ile “siyasal bir hayvan” olan insanların oluşturdukları toplulukların kendi içerisinde ve birbirleri arasındaki ilişkilerin dinamikleri ile ilişkilidir. Bu nedenle, ilk olarak anlaşılması gereken husus, siyasetin insanların toplumsal olmaları ile ilgili bir faaliyet olduğudur. Bunu en basit hâliyle Robinson Crusoe’nun hikâyesinde görebiliriz. Hatırlanacağı üzere Crusoe yalnız başına ıssız bir adaya düştüğünde, kendi bireysel hayatını devam ettirmek için barınak oluşturmak ve avlanmak gibi bir dizi temel faaliyetini gerçekleştirmeye çalışır. Bu faaliyetlerin siyasal bir anlamı yoktur, en basitinden yaşamsal faaliyetlerin örgütlenmesidir. Siyaset, adada Cuma’nın belirmesi ile ortaya çıkar: Cuma’nın belirmesiyle Crusoe kendisini, kendi bireysel yaşam faaliyetlerini örgütlemekten sıyrır, Cuma ile arasında eşitsiz bir işbölümü ve buna bağlı olarak da Cuma üzerinde belirli bir otorite ilişkisi tesis eder. Başka bir deyişle, Crusoe ve Cuma arasında bir hiyerarşi belirir ve Crusoe bu hiyerarşiye bağlı olarak Cuma’nın iradesi üzerinde belirli bir hüküm uygular. Karşılığında ise Cuma belirli belirsiz bazı direniş pratikleri sergilemeye başlar. Bu raddeden sonra, yani Crusoe ve Cuma bir topluluk oluşturduktan, bu topluluk içerisinde

eşitsiz ve hiyerarşik bir yapı inşa ettikten sonra, topluluk içerisinde bazı uzlaşmazlıklar ve çatışmalar çıktıktan ve bunların belirli şekillerde düzenlenmesine yönelik olarak bazı kural veya normlar ortaya konduktan sonra siyasal bir topluluktan bahsetmemiz olanaklı hâle gelmektedir. **Demek ki siyasetin ilk zemini bireyi aşan ve onu topluluk içerisinde yeniden konumlandıran toplumsal ilişkilerin varlığıdır.** “Siyasal hayvanın” kökeninde toplumsallık vardır.

Aristoteles’in siyaseti, insanların kendi hayatlarını iyileştirmek ve iyi bir toplum yaratmak için giriştikleri faaliyet olarak tanımladığından bahsetmiştik. Fakat kabul etmek gerekir ki insanların doğal bir uyum içerisinde olduklarını söylemek zordur: Ekonomik, ideolojik veya inançsal duruşları çerçevesinde “iyi toplumun” ne olduğu, nasıl işlemesi gerektiği, kolektif kararların nasıl alınması gerektiği, kimin neyi ne kadar alacağı, tüm bunları düzenleyecek yönetim organlarının nasıl oluşturulacağı, bu organların iktidarı nasıl kullanacakları konusunda bir uzlaşma içerisinde değildirlere. Ve olmalarını da beklememek gerekir. Bu nedenle diyebiliriz ki siyasetin ortaya çıkmasını sağlayan birincil unsur insanın topluluk içerisinde yaşayan bir varlık olmasıysa, **ikincisi de insan topluluklarının çeşitli farklılıklar çerçevesinde bölünmüş olmalarıdır.** Siyasetin amacı, güncel siyasal dilde çokça belirtildiği gibi, “birlik ve bütünlüğü” tesis etmek olamaz, zira böyle olduğu takdirde siyaset insanlar arasındaki farklılıkların bastırılması, hiç yoklarmış gibi davranılması anlamına gelecektir. **Oysa farklılık insan topluluklarının belirleyici doğasıdır.** Bu anlamda “topluluk” kavramını “çatışmasız olarak bir arada yaşayan, yaşaması gereken insan grupları” olarak anlamamak gerekir. Zira siyaseti belirleyen unsur, tam da topluluğun kendi içerisindeki farklılıklar ve bu farklılıklara binaen ortaya çıkan çıkar ayrışmaları ve çatışmalardır. Topluluk içerisindeki ve topluluklar arasındaki uzlaşmalar, uzlaşmazlıklar, mücadeleler, sınır çekmeler ve ittifaklar siyasetin bir nevi varlık sebebidir. Bu anlamda, bir topluluk içerisindeki statü, grup, sınıf, kimlik gibi çok farklı toplumsal dinamikleri arasındaki uzlaşma ve çatışma dinamikleri siyasal niteliktedir. Siyaset, tam da bu uzlaşma ve çatışma ilişkilerinin çeşitlilik gösterebilecek örgütsel biçimler almasına ve belirli kurallara bağlanması amacıyla yönetim ilişkileri üzerinden düzenlenmesine işaret eder. Demek ki aslında hem bu farklılıkların kendi aralarında örgütsel ilişkilere girmelerini hem de bu ilişkiler neticesinde ortaya çıkan iktidar ilişkilerinin –en yüksek formu devlet olmak üzere- çeşitli şekillerde kurumsallaşmalarını siyasal süreçler olarak anlamak gerekir.

Diyebiliriz ki siyaseti belirleyen iki unsur;

- İnsan toplulukları arasında çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan farklılıklar ve
- İnsanların bu farklılıkların bazı durumlarda üzerinden gelmek, bazı durumlarda da bu farklılıklar üzerinde hâkim ve etkin olmak amacıyla birlikte eyleme ve işbirliği yapma yönelimine girmeleridir.

Bu anlamda siyaset aslında bitimsiz bir süreçtir, zira insan toplumlarının en karakteristik iki özelliği üzerine kuruludur: İnsanlar hep farklılık içerisinde olacaklardır ve bu farklılıklar

üzerinden her daim uzlaşma ve çatışma pratiklerinin içerisinde olacaklardır. Bu anlamda siyaset insanlık durumunun zorunlu bir unsurudur. Zira siyaset doğal olarak farklılıklar içeren insan topluluklarının bir aradalıklarını sürdürebilme faaliyetidir ve aslında bir süreci ifade eder. İnsanların grup, statü, sınıf, kimlik gibi meseleler üzerinden birbirlerinden ayrışmaları, bu ayrışmaları ifade eden düşünce sistemleri oluşturmaları, bu ayrışmaların uzlaşmasına veya birbiri ile mücadele içerisinde olmalarına yönelik olarak çeşitli öğreti ve örgütlenmelerin yaratmaları, bu uzlaşma ve mücadele süreçleri sonucunda yönetim ve iktidar odaklarını etkilemeleri veya ele geçirmeleri temel olarak siyasal nitelikte süreçlerdir. “İyi toplumu” oluşturmaya yönelik olarak ortaya konan girişimlerin hepsi siyasal niteliktedir.

Dolayısıyla buradan az önce sorduğumuz soruya geri dönebiliriz: Siyasetin hem “iyi toplumu” aramaya yönelik erdemli bir faaliyet olarak hem de çıkar odaklı tanımlanması bir çelişki midir? Hayır, değildir. Fakat elbette çıkardan kasıt, dar anlamda bireysel, maddi çıkar olmadığı müddetçe değildir. En genel şekilde sınıflandırmak gerekirse çıkarları maddi ve maddi olmayan çıkarlar olarak ayırabiliriz. Maddi çıkardan kasıt, insan hayatının yeniden üretimine yönelik kullanılan tüm maddi kaynaklardır. Doğal kaynaklardan barınma imkânlarına, finansal birikimden ülkelerin silah güçlerine kadar bir dizi ekonomik, doğal, beşeri ve teknolojik maddi imkânları bu çerçevede düşünebiliriz. Maddi olmayan çıkar ve ilgilere örnek olarak bireylerin ve toplulukların değer, inanç ve düşüncelerini gösterebiliriz. Aslına bakılırsa, İngilizcede çıkar kelimesini karşılayan “interest” kelimesi, temel olarak “ilgi” anlamına gelmektedir. Bir öznenin ilgisi kendi özneliği ile sıkı sıkıya bağlantılıdır, o öznenin kendi içsel yöneliminin dışa vurumunu ifade eder. Siyasal çerçevede kullanıldığında çıkar kavramından da aynı şeyi anlamak gerekir. Çıkar, asıl olarak, çeşitli farklılıkların kendilerini var kılmak, varlıklarını devam ettirmek ve geliştirmek için maddi ve maddi olmayan kaynaklara yönelik ortaya koydukları yönelimlerdir. Bu şekil anlaşıldığında çıkar, gündelik kullanımındaki olumsuz anlamından sıyrılmış olur. Bunun yanı sıra siyaset, belirli bir toplumsal grubun ilgi ve çıkarlarından hareket etse de, orada kalmaz. Bu çıkarlara bağlı olarak toplumsal bir aradalığın nasıl devam etmesi gerektiğine dair çeşitli vizyonlar ortaya konduğu andan itibaren siyasetten bahsetmek mümkün hâle gelir. Başka bir deyişle siyaset, özgün olanı genel olana, kısımsal olanı bütüne, bireysel, grupsal, sınıfsal vs. olanı kamusal bağlayan süreçlere işaret eder. Dolayısıyla toplumsal çıkar ve “iyi topluma” yönelik erdemli bir arayış olarak siyaset arasında bir zıtlıktan değil, düz-mekanik olmayan, dolayimli bir ilişkiden bahsetmek gerekir. Bu dolayimli ilişkinin gerçekleştiği düşünsel, örgütsel ve eylemsel her türlü faaliyet siyasal niteliğini kazanır. Dolayısıyla siyaset, **maddi ve maddi olmayan ilgi ve çıkarlarla ilgili olarak toplumsal düzeyde sürdürülen uzlaşma ve çatışma pratikleri ve bu pratiklerin düzenlenmesi ile ilgili faaliyet ve örgütlenmelerin tümüdür.**

1.1. Farklı Yaklaşımlar

Siyasetin ne olduğuna dair daha ayrıntılı bir haritalandırma için Heywood'un ortaya attığı dördü sınıflandırma gayet kullanışlıdır. Siyaseti, **“insanların altında yaşadıkları genel kuralları yapmak, korumak veya iyileştirmek amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetler”** olarak tanımlayan Heywood, siyasetin ne olduğuna dair temel olarak dört farklı yaklaşımdan bahseder:

1.1.1. Hükûmet Etme Sanatı Olarak Siyaset

Siyasetle ilgili belki de en eski ve en yaygın yaklaşım, Bismarck'ın söylediği rivayet edilen şu sözde dile getirilmektedir: “Siyaset bir bilim değil, bir sanattır.” Alman Şansölyesi'nin aklında bu sanat “yukarıdakilerin”, “aşağıdakileri” yönetmek için giriştikleri eylemleri içermektedir. Bu yaklaşımı, *Hükûmdar* adlı eserinde siyasi liderlerin kurnazlığı, zalimliği ve manipülasyonu gibi unsurları ön plana çıkararak realist bir siyaset anlayışı geliştirme konusunda köşe başı sayılan Machiavelli'ye kadar götürmek mümkündür. Bu, siyaseti temel olarak devlet ve otoritenin kullanımı ile bir kabul eden bir yaklaşımdır. Buna göre siyaset, devlet iktidarını ve otoriteyi elinde tutanların toplumdan gelen taleplere çeşitli şekillerde cevap verme, bu talepleri yönetme sanatıdır. David Easton'ın klasik ifadesi bu yaklaşımın en kısa özeti gibidir: **“Siyaset, toplumdaki değerlerin otorite aracılığıyla paylaştırılmasıdır.”** Easton bu sözüyle, siyaseti devletin toplumdan gelen baskı ve taleplere yanıt olarak çıkar, ödül ve cezalar dağıtması olarak ortaya koymaktadır. Böylelikle siyasetin temel özelliği, toplum içerisindeki uzlaşma, işbirliği ve çatışma pratikleri bir girdi olarak ele almasıdır. Siyaset, bu girdilere makul ve etkin cevapların, yani çıktıların oluşturulması sürecidir. Dolayısıyla siyaset devletin yönetsel kademelerinde veya bunlarla ilgili kurumlar arasında geçen bir faaliyete indirgenir. Bu anlamda siyaset salt devletin ve otoritenin kullanımı ve bu kullanımı gerçekleştiren aktörlerin (partiler, devlet adamları vs.) karşılıklı ilişkileri ile ilgili bir süreçtir.

Bunun çok dar bir siyaset tanımlaması olduğu söylenebilir. Özellikle modern toplumlarda siyasetin, salt devlet otoritesin kullananlarla sınırlanamayacak çokça yönü olduğunu hatırlamak gerekir. Bu anlayış uyarınca iş çevreleri, kitle örgütleri, eğitim kurumları, aile gibi toplumsal hayatı oluşturan birçok odak siyasetin dışında tutulmaktadır ki –birazdan ele alınacağı üzere- siyasete dair güncel yaklaşımlar tam da bu dinamiklerin siyasal karakterlerine dikkat çekme eğilimindedirler. Üstelik ulus-devletlerin otoritelerinin giderek sorgulandığı, küresel şirketler gibi kurumların ciddi iktidar sahibi kuruluşlar olarak dünya sahnesine çıktığı bir dünyada, siyaseti sadece devlet otoritesini kullanan özne ve kurumlar üzerinden açıklamak son derece yetersiz bir yaklaşım hâline gelmiştir.

Üstelik bu yaklaşımın siyaseti olumsuzlayan ve giderek popülerleşen anti-siyaset yaklaşımı ile de belirli bir ilişkisi olduğunun altını çizmek lazım. Siyasetçileri kendi kişisel çıkar ve ihtiraslarının peşinde koşan ikiyüzlüler olarak ele almaya yatkın bu güncel popüler yaklaşım da siyaseti, devlet adamlarının, çıkar partilerinin arasında geçen bir kayıkçı kavgası olarak anlamaktadır. İngiliz siyasetçisi ve tarihçisi Lord Acton'un “İktidar yozlaştırır, mutlak iktidar mutlaka yozlaştırır” sözüyle anılagelen siyasete dair bu olumsuz yaklaşım, siyasetin gözden düşmesi noktasında önemli bir rol oynamıştır.

1.1.2. Kamusal İşler Olarak Siyaset

Bu yaklaşım siyasetin insanlar arasındaki en önemli faaliyet biçimi olduğu kabulüne dayanır. Buna göre siyaset, özgür ve eşit bireyler arasında, iyi toplumu oluşturmaya yönelik karşılıklı etkileşimleri içeren ve özünde kamusal erdeme dayanan bir faaliyettir. Özünde insanın toplumsal bir varlık olmasına dayanır ve bireyin erdemli bir yurttaş hâline gelmesi sürecinin en üst düzeydeki faaliyetidir. Siyaset, insanın kendi bireysel sınırları dışına taşıp, kamusala dair söz, fikir ve eylem üretmesidir. Aristoteles, Rousseau ve daha güncel olarak da Hannah Arendt gibi siyaset düşünürleri tarafından dile getirilen bu yaklaşım, yukarıda ele alınan hükûmet etme merkezli yaklaşıma, siyaseti devlet eylemine indirgediği için muhalefet eder. Buna karşılık siyaset, iyi toplum ancak siyasi bir toplum olarak var olabilir ve siyaset de insanların bu amaca yönelik olarak gerçekleştirdikleri kamusal eylemlerin bütünüdür. İnsanlar arası ilişkiler “iyi toplum” vizyonu çerçevesinde yürütüldüğünde ve örgütlendiğinde siyasal bir düzeye çıkılmış olur. Bu düzeye erişmek için illa da devlet ve hükûmet düzeyine ulaşmak şart değildir. Kamusal olanı düzenlemeye yönelik her eylem siyasal niteliktedir.

Bu yaklaşımla ilgili tartışma kamusal olanla özel olanın sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği ile ilgilidir. Topluluk hayatını kolektif olarak örgütleyen devlet kurumları kamusal alanın içindedir, fakat kamusal alan bununla sınırlı değildir. Herkese, kamuya açık, aleni faaliyete dayanan ve şahsi işlerin ötesinde meselelerin tartışıldığı, örgütlendiği ve bu doğrultuda faaliyet gösterilen her alan da kamusal alana dâhildir ve bu anlamda siyasal nitelik taşır. Dernekler, kulüpler, sivil toplum kuruluşları, sendikalar vesaire bir bütün olarak kamusal alanı oluştururlar ve bu nedenle de siyasal olanın sınırları içerisine girerler. Şahsi olmayan her şey siyasal olabilir. Buna göre sivil toplum kavramı altında ifade edilen insan ilişkileri alanları da niteliklerine göre kamusal ve siyasal nitelik kazanabilirler. Örneğin, Türkiye’de son dönemlerde gündeme gelen bir mevzu üzerinden örnek vermek gerekirse, futbol taraftarlığı, her ne kadar özel bir zevk olarak algılsa da, gayet siyasal bir karaktere bürünebilir.

Bu yaklaşımın, her ne kadar siyasal olanın alanını genişlettiyse de yine de ortaya dar bir tanım sunduğu iddia edilmiştir. Bu iddiayı en güçlü şekilde ortaya atanlar hiç şüphesiz ki feministler olmuştur. Feministlere göre siyaset, devlet-toplum, kamusal-özel arasında çizilen sınırlara göre tarif edilemez, zira şahsi, özel olan da siyasal karakterdedir. Feministler, siyaseti devlet veya kamu düzeyine yerleştiren, diğer her şeyi de özel statüsü altına sokan yaklaşımların hepsine, aile, kadın-erkek ilişkileri gibi özel alanda oldukları varsayılan ilişkilerin taşıdıkları iktidar boyutunu görmezden geldikleri, bunları görünmez kıldıkları için muhalefet eder. Buna göre hem aile hem kadın erkek ilişkileri hem de toplumsal hayatın daha geniş çeperleri erkek-egemen bir bakış açısıyla kurulmuştur ve bu kurulum içerisinde kadınlar ikincil ve tâbi kılınmışlardır. Devlet ve hükûmet alanına girmiyor diye bu türden tabiiyet ve iktidar ilişkilerini görmezden gelmek ve bunları siyaset dışı, özel alana özgü sorunlar olarak görmek yanlıştır. Özel ve toplumsal olan da güç ve iktidar ilişkileri ile kurulmuştur ve bu nedenle de siyasetin, yani bu güç ve iktidar ilişkilerinin ortadan kaldırılmasını öneren iyi bir toplum vizyonuna yönelik eylem ve örgütlenmelerin konusudurlar.

1.1.3. Uzlaşma ve Mutabakat Olarak Siyaset

Bu yaklaşım siyasetin devlet alanında mı yoksa kamusal alanda mı sürdüğünden ziyade, siyaseti, amacı ve yöntemleri çerçevesinde tanımlamaya çalışır. Buna göre toplum farklılıklara dayalı ve kaçınılmaz olarak çatışmalar barındıran bir yapı olduğunu kabul edilir ve siyaset de bu çatışmaların barışçıl, uzlaşmacı ve mutabakata dayalı olarak çözüme kavuşturması beklenen eylem, örgüt ve fikirlerin bütünü olarak görülür. Bu yaklaşımın temsilcilerinden Bernard Crick'e göre siyaset, "düzen probleminin şiddet ve zorlama yerine uzlaşmayla çözümü"dür. Bu bakış açısı uyarınca önerilen, iktidar kullanımını yaygınlaştırmak, çıkar gruplarını ve sosyal grupları zora dayalı olarak ekarte etmektense, bunlar arasındaki uzlaşmazlıkların çözümüne yönelik süreçlere bu grupları da katmaktır. Siyasette "kesin sonuç almak" diye bir şey yoktur. Aslolan müzakere sonucunda mutabakat aramak ve "makul olarak alabileceğini almaktır."

1.1.4. İktidar Olarak Siyaset

Bu yaklaşım siyaseti iktidar ilişkilerinin geçtiği her yerde görür. Buna göre siyaset devlet, hükûmet kamu alanı veya özel alanla tarif edilebilecek, bu alanlara sıkıştırılabilecek bir faaliyet olarak tanımlanmaz, bunun yerine siyaseti ortaya çıkaran iktidar ilişkilerinin varlığına vurgu yapılır. Bu minvalde, Adrian Leftwich'in belirttiği gibi, siyaset **"formel ve enformel, kamu özel bütün kolektif faaliyetlerin ve bütün beşeri grupların, kurumların ve toplumların tam merkezindedir."** Çünkü iktidar tüm insani ilişkiler düzeyinde ortaya çıkabilen bir ilişki biçimidir. Siyaset kaynakların kıt oluşu ile ilgilidir ve bu kaynakların paylaşılmasına yönelik eşitsiz güç ve tabiiyet ilişkilerini konu alır. İktidar kıt kaynaklara yönelik bu mücadelede kullanılan araçların bütünüdür. Bu nedenle siyaset, yine Leftwich'in belirttiği gibi, **"insanların biyolojik ve toplumsal hayatlarını üretmeye ve yeniden üretmeye yönelik insani, doğal ve diğer türden kaynakların organize edilmesi, kullanılması, üretilmesi ve dağıtılması ile ilgili toplumlar içerisindeki ve arasındaki her türden işbirliği ve çatışma eylemlerini içerir."** Bu yaklaşımın temel özelliği iktidarı her yerde görmesidir. Küçük arkadaş gruplarından uluslararası sisteme kadar her düzeyde iktidarı elinde tutmaya, kaynakları kendi lehine düzenlemeye yönelik süreçler ilerler.

Daha farklı olsa da, siyaseti taraflar arasındaki eşitsiz güç ve tabiiyet ilişkilerinin belirleyiciliği noktasından okuyan diğer iki akım da feminizm ve Marksizm'dir. İlki kadın-erkek arasındaki, diğeri de toplumsal sınıflar arasındaki eşitsiz güç ve tabiiyet ilişkilerini siyasetin merkezine yerleştirir ve böylelikle siyaseti bu toplumsal bölünmelere endeksler. Buna göre örneğin sermaye sahiplerinin işçi sınıfını kontrol altında tutmak üzere teknik üretim süreçlerinin örgütlenmesinden kapitalist devletin organize edilmesine kadar toplumsal ve özel mahiyetteki her alanda giriştikleri her türlü iktidar uygulaması siyasetin konusudur. Zira hem teknik üretim süreçlerinin örgütlenmesi hem de devlet ve hükûmet seviyesindeki uygulamalar sermaye ve emek arasındaki temel eşitsiz güç ve tabiiyet ilişkisini devam ettirmek ve güçlendirmek amacını güderler. Dolayısıyla siyaset ve iktidar her yerde ve her düzeydedir.

1.2. Çıkarımlar: Siyasetin Sınırları ve İşlevi

Tüm bu yaklaşımlardan siyasetin tanımlanması ile ilgili olarak ortaya çıkan sorunsal alanlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

Siyaset sadece devlet, hükûmet ve yönetim düzeyindeki veya bu düzeye yönelik olarak örgütlenen faaliyet ve örgütlenmelerle ilgili bir kavram mıdır yoksa bireyin bir “toplumsal iyi” arayışı içerisinde diğer bireylerle etkileşime girmesi ve kamusallaşması süreci de siyasete dâhil midir? Hatta “özel olan politiktir” anlayışı içerisinde cinsiyete dayalı, kültürel ve bunlar gibi varoluş veya seçimlere dayalı birliktelikler de siyasal alanın içerisinde mi değerlendirilmelidir? Örneğin aile politik bir kategori midir?

Siyasetin işlevi farklı düzeylerdeki toplumsal grupların aralarındaki çıkar ve ilgi farklılıkları arasında uzlaşma ve mutabakatı yaratıcı eylem ve örgütlenmeleri mi ortaya koymaktır yoksa bu farklılıkları veri ve uzlaşmaz kabul ederek iktidar mücadelesini merkeze alan eylem ve örgütlenmeleri mi pratiğe geçirmektedir?

İlkiyle ilgili olarak şunlar söylenebilir: Siyaseti salt devlet, hükûmet ve yönetim düzeyi ile veya bu düzeye yönelik eylemlerle sınırlamak doğru olmayacaktır. Siyasete dair güncel yaklaşımların çoğunluğu toplumsal, kamusal ve özel alan içerisindeki siyasal dinamikleri merkeze koyma eğilimindedir. Daha önce de bahsedildiği üzere, kadın-erkek ilişkilerinin, kültürel kimlik meselelerinin, sivil toplum örgütlerinin siyasetin dışında olduğunu söylemek gerçeği pek yansıtmayacaktır. Zira, örneğin, kadın-erkek ilişkilerinin oluşumu sadece “aile içerisinde”, özel alan dâhilinde gerçekleşmemektedir. Erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyeti toplumsal alan içerisinde kurulmakta, bu ilişkiler devlet ve yönetim düzeyin çeşitli kanun ve düzenlemelerle tahkim edilmekte ve akabinde de tekrardan ailenin güncel işleyişine zerk edilmektedir. Yani aile dediğimiz “özel” kurum toplumdaki ve devlet düzeyindeki anlayış ve uygulamalardan bağımsız olarak işlememektedir. Bu “özel alan” bu türden çok katmanlı iktidar ve tabiiyet ilişkilerine bağlı olarak şekilleniyorsa, bu alanı siyasetin dışında kabul etmek mümkün müdür? Veya insanların kültürel ve inançsal duruşları sadece özel ve toplumsal alana bağlı olarak mı şekillenmektedir? Örneğin milli veya etnik kimliğe yönelik tutumlarda devletin eğitim kurumlarının rolü hiç yok mudur? Devlet çok çeşitli düzeylerde aldığı kararlarla bu alanı şekillendirmemekte midir? Veya toplumsal alanda milli veya etnik kimlik sorunlarıyla ilgili olarak hâkim tutum ve görüşlerin devlet politikalarının oluşmasında etkin olmadığı söylenebilir mi?

Aslına bakılırsa sorun, siyaset bilimine dair ortaya konan kimi yaklaşımların devlet-özel, kamusal-özel ayrımını mutlaklaştırmalarıdır. Hâlbuki yukarıdaki örnekler üzerinden düşündüğümüzde özel nerede başlamakta bitmekte olduğu, devlet ve kamusal dediğimiz alanlara dair katı sınırların nasıl çizileceği meselesi bulanıklaşmaktadır. Devlet-toplum-kamu-özel olarak kategorize edilen alanlar aslında birbirleriyle etkileşim içerisinde birbirlerini şekillendirmektedirler. Hal böyleyken “siyaset devlette başlar, özelde biter” gibi bir tutumun kabul edilmesi pek gerçekçi görünmemektedir. Bu saydığımız düzeylerin her birinde uzlaşma, çatışma dinamikleri çerçevesinde çeşitli iktidar ve tabiiyet ilişkileri söz konusu olduğu gibi, bunlara bağlı olarak çeşitli muhalefet ve direniş pratikleri de söz konusudur. Bu karşılıklı ve karmaşık iktidar ve muhalefet ilişkilerinin bir sonucu olarak özel alan, toplumsal ilişkiler ve devlet-yönetim düzeyi şekil almaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, bu alanlar içerisindeki ve arasındaki ilişkiler katı ve net sınırlar koymaya hiç de elverişli değildir.

Fakat sınırların bu bulanıklığı da şu soruyu ortada bırakmaktadır: Özel veya kamusal gibi düzey ayırımlarını dikkate almayacaksak, bir insani eylemin ve örgütlenmenin siyasal nitelikte olduğuna nasıl karar vereceğiz. Siyasal eylemi ayırt eden unsur nedir? **Siyasal eylem en temelde kamusal olanı hedef alır.** Biraz önce yaptığımız tartışma ile bu belirleme arasında bir çelişki yok mu? Aslına bakılırsa yok. Zira devlet-toplum-kamu-özel alanlar arasındaki sınırların geçişkenliğini ön plana çıkaran yaklaşımların esas derdi tam da “özel” gibi görünenin aslında çoğunlukla kamusal içerikli olduğudur. Erkeğin kadına şiddet uygulamasının iki kişi veya aile arasında özel bir problem olmadığı, toplumsal olarak kurulan cinsiyet rol modellerinden kaynaklandığı ve devletin uygulamaları ile tahkim edildiğidir. Bu örnek üzerinden gitmek gerekirse, X ve Y isimli eşlerin arasında geçen bir şiddet uygulamasını ele almak, bunu çözmeye çalışmak siyasal bir eylem olmayacaktır. Fakat X ve Y arasında geçen bu olayı, toplumsal ve kamusal otorite örüntüleri ile ilişkisini kurmaya, ilişkiyi bu genel, kamusal içerik üzerinden sorgulamaya, bu sorgulama sonucunda da belirli bir eylemsel ve örgütsel yönelimi hayata geçirmeye başladığımız andan itibaren siyaset alanına girmiş oluruz. Zira zahiri olarak “özel alana” yerleştirilmiş olanı “toplumsal ve kamusal alana” taşımış oluruz. Bu meseleyi derece derece anlamak da mümkündür. Örneğin bir iş sahibinin bir işçinin hakkını yemesi dolayısıyla ortaya çıkan bir sorunu “yazıktır, günahtır” şeklinde ele aldığınızda meseleyi siyasal değil, ahlaksal bir çerçevede ele almış olursunuz. Bunun yerine o işçiye belirli bir sendikaya üye yapmaya çalıştığınızda mesele artık ahlaksal bir çerçevede değildir. İki toplumsal sınıf arasındaki ekonomik ilişkinin düzenlenmesi sorununa dönüşür. Buradan daha ileri gider ve o işçi, devletin işçi haklarını koruyan bir şekilde yeniden örgütlenmesi gerektiğini savunan bir partiye üye olduğunda, mesele artık sadece iki sınıf arasındaki ekonomik ilişki olmaktan çıkar. Tüm toplumu enlemesine kesecek kamusal mekanizmaların işçi haklarını gözeterek bir yerden yeniden düzenlenmesini, devletin buna uygun olarak yeniden örgütlenmesi gerektiğini öngören siyasal bir düzeye ulaşır. Daha iyi anlaşılması açısından aynı örnek üzerinden gidecek olursak, aynı işçi bu sefer, toplumun doğası gereği eşitsiz olduğunu, devletin temel görevinin de bu eşitsizlikleri makul bir ölçüde tutmak gerektiği olduğunu vaz eden bir partiye üye olduğunda süreç yine siyasal bir düzeye evrilmiş olur. Burada mesele işçinin üye olduğu partinin ne dediği, neyi savunduğu değil, işçinin özel bir sorunundan hareketle toplumun bütününe dair bir perspektife erişmiş ve onun gereği olarak da bu perspektifi savunan bir örgüte üye olmaya yönelmesidir. Bu anlamda siyaset, belki de Antik Yunan’dan beri aynı soruya verilen cevaplardır: İyi bir toplum nedir?

Buradan ikinci sorunsala geçebiliriz. Burada ortaya çıkan soru aslında şudur: Siyaset bir sorun çözme sanatı mıdır yoksa aslında bitimsiz olan insan topluluklarının içerisindeki farklılıklarının kaçınılmaz olarak çatışmacı olacak şekilde etkileşime girmeleri midir? Bu aslında topluma dair nasıl bir anlayıştan hareket ettiğimizle bağlantılı bir sorudur: Siyasetin ana malzemesi olarak ortaya koyduğumuz çıkar farklılıklarının doğası nedir? Uzlaşmaları mümkün müdür yoksa bu çıkarlardan hepsi olmasa bile belli bazıları temel ve uzlaşmaz nitelikte midir? Daha ileride ele alacağımız üzere, örneğin liberal gelenek ilkini ön plana çıkarırken, Marksizm ve feminizm gibi siyasal akımlar toplumun uzlaşmaz çelişkiler içerisinde temelden bölündüğünü ve dolayısıyla bu temel çelişkiler arasında uzlaşma ve mutabakatın değil, iktidar meselesinin esas olduğunu vaz ederler.

Dolayısıyla buradan, bu bölümü kapamak üzere şu sonuca varabiliriz: Siyasetin ne olduğuna dair ortaya konan tüm tarifler aslında değer yüklüdür ve örtük de olsa siyasal tutum ve anlayışlardan bağımsız olarak ele alınamaz. Zira bu bölüm içerisinde birçok kez vurguladığımız gibi, siyaset temelde iyi toplumun ne olduğu ile ilgili bir meseledir. Eğer toplumsal ilişkilerin eşitsiz tabiiyet ilişkileri ile örülü olduğunu ve iyi topluma bu tabiiyet ilişkilerinin ortadan kaldırılması ile ulaşılacağını düşünüyorsanız siyaseti de buna göre tarif edersiniz. Yok, bu eşitsiz tabiiyet ilişkilerini ortadan kaldırmanın hayalperestlik olduğunu veya aslında buna dair müdahalelerin toplumu daha da derin tabiiyet ilişkileri altına sokacağını öngörüyorsanız siyaset tanımınız tamamen değişir. Buradan yola çıkacak olursak siyasetin bir bilim olabileceğini nasıl iddia edebiliriz? Bu, bir sonraki bölümün konusu olacaktır.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1. Siyasetin kökeninde, insanın kamusal bir varlık olması ve kamusal hayatın indirgenemez farklılıklar içermesi yatar. Siyaset farklılıklar barındıran kamusal hayatın, kolektif organizasyonu ile ilgilidir.
2. Bu kolektif organizasyonun işleyiş motivasyonuna yönelik olarak farklı teorik yaklaşımlar vardır.
3. Siyaset kamusal olanla ilgilidir, fakat kamusal olanla özel olan arasındaki sınır çoğu zaman muğlaktır.
4. Siyasetin ne olduğuna dair görüşümüz toplumun doğasının ne olduğuna dair görüşümüzle paralellik taşır.

Bölüm Soruları

1. Sizce toplum içerisindeki farklılıklar ve çıkar çatışmaları uzlaştırılabilir mi yoksa iktidar mücadelesi kaçınılmaz mıdır?

2. Özel bir sorunun kamusal düzeye geçip, siyasallaşmasına dair bir örneği düşünün ve anlatın.

3. “Özel olan politiktir” sözünden ne anlamak gerekir?

4. Bir devlet yöneticisinin özel hayatında ortaya çıkan skandal niteliğinde bir olay politik midir? Neden?

5. Bu bölümün ana sorusunu, bölümü okuduktan ve yukarıdaki dört çalışma sorusunu cevapladıktan sonra kendinize sorun ve yanıtlamaya çalışın: Siyaset nedir?

6- Aristoteles'e göre siyasetin amacı nedir?

A-) Çıkarları gerçekleştirmek

B-) Çatışmaları önlemek

C-) İyi toplumu gerçekleştirmek

D-) İktidar hırsını tatmin etmek

E-) Zayıfları korumak

7- Siyasetin ortaya çıkmasının zemini aşağıdakilerden hangisidir?

A-) İnsanların iktidar hırsı

B-) İnsanın toplumsal bir varlık oluşu

C-) Zayıfların korunma ihtiyacı

D-) İnsanın bencil oluşu

E-) Özgürlük arayışı

8- Siyaseti, "toplumdaki değerlerin otorite aracılığıyla paylaştırılması" olarak gören siyaset bilimci aşağıdakilerden hangisidir?

A-) Hannah Arendt

B-) Aristoteles

C-) David Easton

D-) Bernard Crick

E-) Adrian Leftwich

9- “Özel olan politiktir” sözü hangi yaklaşıma aittir?

A-) Marksist

B-) Liberal

C-) Anarşist

D-) Muhafazakâr

E-) Feminist

10- Siyasetin ne olduğunu kesin olarak tarif etmek neden zordur?

A-) Zor değildir.

B-) Karışık olduğu için

C-) Tariflerin hepsi aslında değer yüklü olacağı için

D-) Siyaseti iktidardakiler tarif ettiği için

E-) İnsanlar siyasetle ilgilenmedikleri için

Cevaplar

6-C, 7-B, 8-C, 9-E, 10- C

2. BİLİM OLARAK SİYASET VE YAKLAŞIMLAR

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümde temel olarak siyaset ve bilim ilişkisi ele alınacak. Siyasetin bir bilim olarak ortaya çıkması, bu yönde ortaya çıkan gelişim evrimsel olarak incelenecek ve böylelikle siyaset biliminin kısa bir tarihçesi verilmiş olacak. Bunlara ek olarak siyasetin bir bilim olarak ele alınmasını veya alınma biçimlerini sorgulayan yaklaşımlara da yer verilecek.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Siyaset bir bilim midir?
2. Siyasetin bilim olarak ele alınmasına yol açan yaklaşımlar hangileridir?
3. Siyaseti bilim olarak ele alan yaklaşımlar nesnel midir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Siyaset, değerler ve bilim	Siyaset ve bilim ilişkisini sorgular.	İleri okuma
Siyasetin bilimselleşmesi	Siyasetin bilimselleşmesinin kısa tarihi öğrenilir.	İleri okuma
Radikal yaklaşım	Siyasetin bilimselleşme biçimlerini eleştiren yaklaşımları öğrenir.	İleri okuma

Anahtar Kavramlar

- Normatif yaklaşım
- Bilimsel yaklaşım
- Kurumsalcılık
- Davranışçılık
- Sistem teorisi
- Yapısal-işlevselcilik

Giriş

Bir önceki dersi, tanımını dâhil olmak üzere, siyasetle ilgili her şeyin değer yüklü olduğunu söyleyerek bitirdik ve şu soruyu sorduk: Bu durumda siyasetin bir bilim dalı olabileceğini söylemek mümkün mü? Bu soruya hemen şu yanıtı vererek başlamak gerekir. Siyaset ve Siyaset Bilimi iki ayrı düzlemdir. Siyaset yaptığını iddia eden kişiler aynı zamanda bilim yaptıklarını, ya da bilimsel bir davranışta bulunduklarını iddia etmezler. Olsa olsa bilimsel bazı verilerden yararlandıklarını, onları temel alarak eyleme geçtiklerini söyleyebilirler. Fakat mesele yine de bu türden bir basit cevapla geçirilecek türden değildir. Bu tartışmayı daha ayrıntılı yapabilmek için kullanacağımız bazı kavramları en başta açıklayarak başlamak faydalı olacaktır.

2.1. Bazı Temel Kavramlar

Kavram: Kavramlar, onlarla düşündüğümüz, eleştirdiğimiz, tartıştığımız, açıkladığımız ve analiz ettiğimiz araçlardır. Dünyayı anlamlandırma kavramlar yoluyla yapılır. Bu minvalde kavramlar, beş duyumuzun yetmediği, somut olarak tek bir mekân ve zamanda işaret edemediğimiz birçok etkeni, mekânı, ilişki biçimine aynı anda referans vermek için kullandığımız düşünsel araçlardır. Bu nedenle kavram üretmek sosyal bilimlerdeki en temel ve belki de en zor süreçlerden birisidir. Zira kavram, somut gerçeklikte göremediğimizi, zihinsel bir süreçle anlaşılabilir ve referans verilebilir hâle getirmektir. Örneğin “demokrasi” dediğimizde, aslında somut olarak tek bir yerde görmemizin, algılamamızın mümkün olmadığı, karmaşık bir siyasal ilişkiler yapısının hepsine referans vermiş oluruz. Aynı şey örneğin “insan hakları”, “devlet” dediğimizde de geçerli olur. Devlet kavramı bizim için o kadar verilidir ki aslında onun somut bir şey olmadığını ilk etapta düşünemeyiz. Hâlbuki devlet dediğimizde, sınırları belirli bir somutlukta işaret edemediğimiz birçok ilişkiyi, kurumu bir arada düşünmemiz gerekir. Kavram, bu nedenle, somutta gösterilemeyen soyutta oluşturulmasıdır.

Model: Modeller kavramlardan daha geniştir. Bir modeli bir şeyin daha küçük ölçekteki temsili olarak düşünmek mümkündür. Model, önemli ilişkileri ve karşılıklı etkileşimleri vurgulayarak anlamayı kolaylaştırmayı amaçlayan, gerçekliğin teorik bir kurgusudur. Örneğin siyasal sistemlerin nasıl işlediğine dair modeller oluşturulabilir. Bu modelde devlet, siyasal partiler, siyasal ve toplumsal baskı grupları, medya gibi kavramlarla ifade ettiğimiz ilişki ve kurumlar bütünlüğünün birbirleriyle karşılıklı olarak nasıl etkileşime girdiklerini ve bunun sonucunda ortaya nasıl bir siyasal sistem çıktığına dair, süreci açıklamaya dair modeller oluşturabiliriz.

Teori: Teori, çeşitli düzeyleri olan ve içerisinde farklı önermelerin tutarlı bir şekilde birbirine eklemlendiği geniş açıklama olarak tarif edilebilir. Teoriler kavramları ve modelleri kullanarak daha geniş bir anlama ve açıklama düzeyi ortaya çıkarırlar. Teori, temel felsefi varsayımların, kavramların, modellerin, birbirleriyle ve somut gerçeklikle etkileşim içerisine girerek tutarlı bir açıklama düzeneği oluşturmasıdır. Örneğin Rasyonel Seçim Teorisi (Rational Choice Theory) insan davranışlarının nedenleri, bu davranışların toplumu nasıl şekillendirdiği ve akabinde de devlet ve yönetim düzeylerinin nasıl ve hangi temel motivasyonlarla işlediği ile ilgili bir dizi temel varsayım, gözlem ve modeli yan yana getirerek tutarlı bir açıklama düzeyi oluşturur. Teoriler en genelde normatif veya ampirik (görgüsel) olabilirler ki bu da bizi genelde sosyal bilimlerle özelden de siyaset bilimi ile ilgili daha farklı bir tartışmaya götürecektir.

2.2. Normatif ve Bilimsel Yaklaşımlar

Hatırlanacağı üzere bu bölüme başlarken önümüzde olan soru, siyasetin değer yüklü doğası ve bunun bir bilim olarak siyaset ile ilişkisi idi. Siyasal bir model veya teori oluştururken somut gerçekliğin nasıl işlediğine mi odaklanacağız yoksa ilk derste ele aldığımız üzere “iyi toplumun” ne olması gerektiğine mi? Bu, temelde bir yaklaşım sorunudur. Topluma ve siyasete nereden, hangi açıdan ve ne amaçla bakıldığı siyasete dair oluşturulacak teorilerin doğasını belirleyen en temel husus olacaktır. Siyasal teorilerin en temelde normatif –yani değer ve yargı yüklü- ve bilimsel –yani gözlemlenebilir olanı bilimsel metod çerçevesinde kuramlaştıran- yaklaşımlara bağlı kalarak üretildiğini söyleyebiliriz.

Normatif yaklaşım geleneksel yaklaşım olarak bilinir. Plato'dan daha güncel olarak Rawls'a kadar pek çok düşünür bu gelenek içerisinde sayılabilir. Bu yaklaşım en temelde bazı değer ve yargıları esas alır ve siyasetin belirli amaçları hedeflemesi gerektiğini savunur. Bu nedenle bu yaklaşımın savunucuları genelde “ne” sorusundan ziyade “nasıl olmalı” sorusunu esas alırlar. Olayları, süreçleri ve kurumları açıklamak yerine, bunların nasıl olması ve işlemesi gerektiğine odaklanırlar. Dolayısıyla bu yaklaşımlar iyi, kötü, adil ve adil olmayan ile ilgili olarak felsefi veya ahlaki bazı temel varsayımlar üzerine kurulurlar. Bu varsayımlar üzerine de siyasetin amacının ne olması gerektiği, siyasal eyleminin yönelmesi gereken “iyi”nin doğası takip edilir.

Bu yaklaşım elbette sadece etik ve ahlaki ilkelerin vazedilmesinden oluşmaz. Siyasal süreçlerin ve olguların gözlemlenmesi ile iç içe geçer. Örneğin Platon, “*Devlet*” adlı eserinde şöyle bir silsileyi takip eder: Devletler ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar bozulurlar (olgusal gözlem ve varsayım), bu bozulmanın durdurulması gerekir (etik veya felsefi iddia), bu nedenle devleti erdemli/filozof bir kralın yönetmesi gerekir (olgusal ve etik iddia). Amaç belirli siyasal sorunları çözmek olduğu için mantıksal, felsefi çıkarımlar ve iddialar ile gözleme dayalı çıkarımlar bir arada kullanılır. Fakat yine de normatif yaklaşıma yapılan en temel eleştiri, filozofların varsayımları ile gerçek dünya arasında mecburi bir bağlantı olmadığı, bu varsayımların doğrulamaya konu olmadıkları ve bu nedenlerden dolayı da çok teorik düzeyde kaldıklarıdır.

Normatif yaklaşımın siyasal düşünceye yaptığı uzun ve derin etkinin on dokuzuncu yüzyılda kırılmaya uğradığını söylemek mümkündür. Özellikle pozitivist yaklaşımın ortaya çıkması bu etkinin kırılmasında önemli bir noktadır. Doğa bilimlerinin çalışma ilkelerinin aynen sosyal bilimlere uygulanmasını öngören pozitivizme göre, toplumlar da doğa yasalarına benzer yasalarla varlıklarını devam ettirirler. Bu yasaları çözmek ve bilmek insan topluluklarının yönetilmesinde esas olanı getirecektir. Bu yasaların sırrına da bilimsel yöntemlerle varılır. Filozofların normatif önermeleri bu yasalar karşısında zayıftır.

Klasik pozitivistizmin sert ve kaba bir şekilde dile getirdiği bu bilgi üretme süreci, yani bilimsel yöntemi şu şekilde ele almak gerekir: Epistemoloji, gerçeği oluşturan şeyin ne olduğunu inceleyen felsefi alt dallardan birisidir. Bilimsel bilgi öncelikle ampirisist bir epistemolojiye dayanır, başka bir deyişle bilimsel bilginin doğruluğunu sağlayan temel unsur görgül, gözlemlenebilir –ampirik- bilgiyi esas almasıdır. Bu temel varsayımla başlanan araştırmada öncelikle veriler (data) toplanır. Verilerin incelenmesinden bazı çıkarımlara gidilir ve daha sonra bu çıkarımlar teste tâbi tutulur. Buradan çıkarımlar ya doğrulanır ya da yanlışlanır ve böylelikle gerçekliğe dair bir açıklamaya ulaşılır. Şimdi bu konuyu biraz daha ayrıntılı ele alalım. Siyasal bir olguyu bilimsel yöntemle incelemek şu adımları içerecektir:

- Hipotezlerin formüle edilmesi
- Kavramların operasyonel kılınması
- Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tanımlanması

- Ölçme kriterlerinin belirlenmesi
- Sebep ve korelasyon ilişkilerinin birbirlerinden ayırt edilmesi
- Bilimsel teori geliştirilmesi

Hipotez, iki olgu arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir önermedir. Örneğin, “18-24 yaş arası diğer yaşlara göre daha az seçime katılır” dediğimizde yaş ve oy kullanma arasında bağlantı kuran bir önermeyi, yani bir hipotezi ortaya koymuş oluruz. Arkasından hipotezin test edilmesi aşaması gelir. Test için hipotezde geçen kavramların, tanımların test edilebilir nitelikte, yani operasyonel özelliği haiz olmaları gerekir. Örneğimizden gidecek olursa, 18-24 yaş yerine “gençlik” kavramın kullansaydık, o zaman bu hipotezi test etmek zor olacaktı, zira gençlik çok geniş ve muğlak bir kavramdır; test edilmek için yeterince belirlenmiş sınırlara sahip değildir. Oysaki 18-24 yaş arası bu özellikleri taşımaktadır. Hipotezde birbirleriyle bağlantılandırılan olgular değişkenlerdir. Bağımsız değişken etken, etkileyici olan, bağımlı değişken de bağımsız değişkenin üzerinde etkin olduğu olgulardır. Örneğimizde yaştan oy kullanmaya üzerindeki etkisine bakılmaktadır. Dolayısıyla bağımsız değişken yaş, bağımlı değişken de oy kullanmadır. Akabinde hipotezin test edilmesi için kullanılacak ölçme tekniğinin açıklığa kavuşturulması gerekir. Burada örneğin uygulanacak ölçme tekniği 18-24 yaş arası gençlerin uygun sayıdaki bir kısmı ile yapılacak anket olabilir. Test ve doğrulama-yanlışlama aşamalarından sonra dikkat edilmesi gereken husus ortaya çıkan ilişkinin bir sebep-sonuç ilişkisi mi yoksa bir korelasyon ilişkisi mi olduğunu açıklığa kavuşturmadır. Korelasyon, iki değişken arasında eş zamanlı olarak bir değişimin ortaya çıkmasıdır. 20 yaşındaki gençlerin çok az oy kullandıklarını tespit edebiliriz, fakat buradan “20 yaşına gelmek oy kullanmamak için bir sebeptir” sonucuna varamayız. Bu sonuca varabilmek için yaştan yanı sıra ekonomik durum, eğitim, inanç vs. gibi daha birçok değişkeni işin içine sokmak gerekir. O nedenle 20 yaş ile oy kullanmama arasındaki ilişki ancak bir korelasyon ilişkisi olarak düşünülebilir, sebep-sonuç ilişkisi olarak değil. Bu düzeyden sonra artık gözlemlenebilir olanın sınırına gelmiş olur. Akabinde yapılabilecek olan yukarıdaki prosedürlere bağlı olarak oluşturulan hipotezlere bağlı kalarak, korelasyon veya sebep-sonuç ilişkilerinin neden ve nasıl ortaya çıkmış olabileceklerine dair izah getirmek, yani meseleye dair bir teori geliştirmektir. Örneğin yaş ve oy kullanmak arasında bir korelasyon tespit eden bir siyaset bilimci, bunun yaşa bağlı gruplar arasındaki farklı mobilizasyon derecelerine bağlı olduğunu veya aslında siyasete oy kullanmak dışında başka yöntemlerle katılmayı tercih ettiği için 18-24 yaş arasında oy kullanmanın düşük olduğunu ortaya attığında meseleye dair bir izah, küçük çaplı bir teori geliştirmiş olur.

Görüldüğü üzere ampirik yaklaşım temelde bilginin üretilmesine yönelik metotsal bir tutuma yaslanmaktadır. Bu tutum onun, değer ve yargılardan bağımsız, objektif, tanımlayıcı ve realistik bir yol izlediği iddiasını ortaya koyabilmesini sağlamaktadır. Fakat bu yöntem üzerinden kesin ve ezel ebed yasalara ulaşıldığı da iddia edilmemektedir. Bu konuda Popper’ın **yanlışlanabilirlik** yaklaşımının önemli bir kilometre taşı olduğunu söylemek gerekir. Popper’a göre bilimsel bilginin tanımlayıcı özelliği doğrulanabilir olması değil, aksine yanlışlanabilir olmasıdır. Buna göre örneğin “Tanrı vardır” veya “Tanrı yoktur” bilimsel bir önerme olamaz, zira bu iki önerme de yanlışlanabilir değildir. Oysa “bütün kuğular beyazdır” önermesi hem

gözlem üzerinden doğrulanabilirliği haiz olduğu için ama daha önemlisi ileri gözlemlerle yanlışlanabilirlik özelliğini de taşıdığı için bilimsel karakterde bir önermedir: Tek bir beyaz olmayan kuğunun gözlemlenebilmesi bile bu önermeyi olumsuzlar. Buna göre bilimsel bilgi şöyle ilerler:

- Önceki teorinin çözemediği bir sorun ortaya çıkar.
- Yeni teoriler geliştirilir.
- Yeni teorilerden yeni yanlışlanabilir önermeler edinilir.
- Rakip teorilerden biri tercih edilir.

Ampirik yaklaşımın normatif yaklaşımla arasındaki temel fark araştırma sorusundaki farklılıktır. Örneğin seçim ve oy kullanma alanı ile ilgili yapılacak bir araştırmada normatif yaklaşım insanların neden oy kullandıklarına dair temel soruları inceler ve bunları siyaset felsefesinin sorularıyla sorgular. Hâlbuki ampirik bir yaklaşım aynı konuyu seçmen davranışının oluşum süreci nasıl şekillenmektedir, oy tercihi nasıl ve hangi etkenlerce belirlenmektedir gibi sorularla süreç ve sonuçlar üzerine bilgi üretmeye çalışır. Başka bir örnek vermek gerekirse, örneğin idam cezası ile ilgili normatif bir yaklaşım idamın adil bir ceza olup olmadığını inceleyecektir. Hâlbuki ampirik temelli bir yaklaşım idam cezasının uygulandığı ülkelerde suç oranlarının düşüp düşmediğine bakacak ve buna göre bir siyaset önerisi geliştirmeye çalışacaktır. Bu sürece bağlı olarak ampirik yaklaşım diğer disiplinlerle etkileşime girmeye daha açıktır: Birey, grup ve örgüt davranışlarını somut olarak incelemeyi esas almasından dolayı, psikoloji, sosyoloji, ekonomi gibi disiplinlerle birlikte, yani interdisipliner olarak çalışır. Bu da ampirik yaklaşımı çoğu siyaset bilimci açısından daha cazip bir hâle getirmektedir.

Bugün için bakıldığında siyasete dair incelemelere hitap eden bu iki ana yaklaşımın neredeyse siyaset bilimi ve siyaset felsefesi olarak birbirlerinden ayrıştıklarını söylemek mümkündür. Fakat elbette bu ayrışmayı çok uçlara vardırmamak gerekir. Zira ne normatif yaklaşım görgül ve gözlemlenebilir olanı reddetmekte ne de ampirik yaklaşım belirli normatif varsayımları hiçe sayarak hareket etmektedir. Görgül ve gözlemlenebilir olan reel dünyadan uzaklaştırılmış bir siyaset yaklaşımının bir geçerliliği olmayacağı ortadadır. Zaten günümüzde hâkimiyetini sürdüren normatif yaklaşımlar da “filozofların kendi kabuklarında ürettikleri özlü sözlerden” ziyade, modern toplumun sorun ve sıkıntılarına işaret eden, bunlara belirli şekillerde çözüm önerileri getiren yaklaşımlardır. Bunun yanı sıra değer yargılarından tamamen uzaklaşmış, salt olguları açıklamaya çalışan ve bunu da hiçbir normatif ilkeyi gözetmeden yapan bir siyaset bilimi düşünmek de olanaksızdır. Demokrasi ve diktatörlüğü karşılaştırmanın çay ve kahveyi karşılaştırmaktan farklı olmadığı, özgürlük ve köleliğin eşit düzeyde analize tâbi tutulduğu, ırkçılığın herhangi bir siyasal olguymuş gibi ele alındığı bir siyaset biliminin modern toplumların sorunlarının çözümünde ne gibi bir fayda sağlayacağı son derece kuşkulu olacaktır. Dolayısıyla normatif sorular ve sorunlar, ampirik türden araştırmalar yapan siyaset bilimciler için bile bugün geçerliliğini korumaktadır.

Dahası şunu da söylemek gerekir ki değer, inanç ve ideoloji yüklü bir insan eylemi olan siyaseti bunlardan azade bir biçimde incelemeye çalışmak ortaya eksik sonuçlar çıkaracaktır. Örneğin devletlerin anayasaları özgürlük, eşitlik, adalet gibi normatif değerler üzerine kurulu iken, bu değerleri görmezden gelen ve anayasaları ampirik olarak ele alan bir araştırma bize resmin sadece yarısını gösterecektir. Üstelik araştırmacının tarafsızlığı da son derece sorunlu bir kavramdır. Doğa bilimlerinde araştırmayı yapan öznenin tarafsız davranması olası iken, sosyal bilimlerde, özellikle de siyaset biliminde araştırma konusunun seçilmesi, olguların seçilmesi, olguların birbirleri ile ilişkilendirip hipotezlerin kurulması ve sonra da bunlardan genel bir açıklamaya gidilmesi süreçlerinin hepsi araştırma yapan kişinin kişisel sempatilerinden ve eğilimlerinden azade olarak şekillenemez. Siyaset biliminin bilim olma özelliğini sorgulanır hâle getiren tam da insanın –yani aslında siyaset biliminin hem incelediği nesne hem de bu nesneyi inceleyen özne olarak insanın- değer yargılarından azade olarak bir laboratuvar faresi gibi ele alınamayacağıdır.

2.3. Siyasetin Bilimselleşmesi

Fakat yine de bilimsel yaklaşımın özellikle yirminci yüzyıl içerisinde giderek kurumsallaşan ve akademik sistem içerisine yerleşen siyaset araştırmalarında hâkim yöntemi olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda siyaset teorisi ve felsefesi kadim medeniyete kadar geri götürülebilir de, siyaset bilimi bu tarih içerisinde görece yeni bir disiplindir. Bu, elbette yirminci yüzyılda birden bire ortaya çıkan bir eğilim olarak belirmemiştir. Aslına bakılırsa pozitivistin sert ve kaba bir şekilde dile getirdiği gözlem, deney ve çıkarıma dayalı bilgi oluşturma süreci ile toplumsal ve siyasal olguları açıklama geleneğinin izini yine eskilere kadar sürmek mümkün gözükmektedir. Aristoteles’in siyasal sistemlerini sınıflandırması, Machiavelli’nin iktidarın ve siyasetin işleyişine dair “kötü namı” çıkarımları, Montesquie’nun yönetim ve yasa üzerine yazdıkları, Hobbes’un siyaseti fizikbilim metodolojisiyle inceleme iddiası ampirik ve gözleme dayalı yaklaşım için tarihsel bir birikim oluşturmuştur olabilir. Fakat yine de siyaseti görgül bir olgu olarak inceleyen çalışmaların ilk ortaya çıkışının yirminci yüzyıl başına denk geldiğini belirtmek gerekir. Siyasetin incelenmesinde fizik biliminde olduğu gibi nicel tekniklere dayanan Stuart Rice’in “*Quantitative Methods in Politics*” (1928) isimli eseri bu konuda bir ilk olarak görülebilir. Böylece siyaset bilimi felsefe ile olan bağıını giderek yitirir. Siyasal olayların tâbi olduğu düzeneğin nicel yöntemlerle ortaya çıkarılması esas hâle gelir.

Bu birikim üzerine inşa edilen siyaset biliminin yirminci yüzyılın başlarından itibaren evriminde üç temel akımın etkin olduğu söylenebilir. Daha geleneksel bir damarı temsil eden **kurumsal yaklaşım** siyasal sistemi çevreleyen kuralları ve bu kurallar çerçevesinde faaliyet gösteren kurumların incelenmesine ağırlık vermiştir. Bu eğilim büyük oranda, on dokuzuncu yüzyıl boyunca ulus devletlerin gelişmesi, kurumsallaşması, bireyler ile giderek hak temelli ilişkiler tesis etmesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bireylerin ve toplulukların demokratik mücadeleler sonucunda elde ettikleri hak ve özgürlüklerin gerektirdiği kurumsal yapı, yapının işleyişini sağlayacak olan siyasal örgütlenme biçimleri bu dönemde esas ilgi konusu olmuştur. Bu nedenle dönemin siyaset bilimi incelemeleri, klasik bir biçimde devlet, yönetim ve hükûmet merkezli tartışmalar çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Siyaset biliminde, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında etkin olan yaklaşım **davranışçı akım** olmuştur. Davranışçı akım, siyasetin incelenmesini devlet ve kurumların incelenmesinden ibaret gören kurumsalcı yaklaşıma bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Davranışçılara göre siyaset norm ve değerlerle değil, olgularla ilgilenmelidir. Bu genel kabul çerçevesinde davranışçı akım analiz düzeyi olarak birey ve birey davranışını esas almayı ve test edilmesi mümkün olmayan açıklama biçimlerinden vazgeçilmesi gerektiğini vazedir. Siyaset bilimini davranışçı akım yönünde bilimselleştirme çabaları temelde şu öncüllere dayanır:

1. Siyasi eylemler düzenlilik ve bütünlük içerir.
2. Gözlemler doğrulanmalıdır.
3. Gözlemler bilimsel tekniklerle yapılmalıdır.
4. Gözlemler somut ölçülere dönüştürülüp, nicelleştirilmelidir.
5. Değerler ve olgular arasındaki farklılaşmaya her aşamada gidilmelidir.
6. Siyaset bilimi, laboratuvar tipi saf bilim şeklinde düşünülmelidir.
7. Disiplinlerarası bir yaklaşım uygulanarak konuya yaklaşılmalıdır.

Siyaset incelemesini net bir şekilde “bilimselleştirmeyi” hedefleyen bu yaklaşım, yukarıdaki kriterlere uyan bir olgu olarak bireysel ve grupsal davranışların incelenmesine çubuğu bükümüştür. Gözlemlenebilir, sayısallaştırılabilir, ölçülebilir birey ve grup davranışları, bu davranışların baskı gruplarına ve siyasal partilerin şekillenmesine etkiler vesaire gibi kurumsalcı yaklaşımın ele almadığı konular siyasal incelemenin merkezine oturmuş oldu. Özellikle oy verme davranışı, kanun yapıcıların davranışı, baskı gruplarının davranışları üzerine çok sayıda çalışma ortaya kondu. Davranışçı okul, siyasetin incelenmesini kurumsal ve formel ilişkilerin analizinden çıkardı ve informal ağ ve ilişkilerin siyaseti şekillendirici kapasitelerine odaklandı. Örnek vermek gerekirse, kurumsal yaklaşım, örneğin, yasama organının kâğıt üzerinde nasıl işlediğini esas alırken, davranışçı yaklaşım yasama organı üyelerinin, yani parlamenterlerin baskı grupları ile ilişkileri, mahalli hemşehrilik ilişkileri, etnik kökeni ve ilişkileri gibi formel düzenlemelerde görünmeyenleri analize dâhil etti. En genel anlamda çeşitli düzeylerdeki siyasal süreçlerdeki siyasal davranışları geniş toplumsal bağları içerisinde açıklamaya çalıştı ve bu doğrultuda da yukarıda açıklanan bilimsel yönteme sıkı sıkıya bağlandı. Bu anlamda davranışçı yaklaşımın bir yandan siyasal incelemenin alanını genişlettiği diğer yandan da siyaset incelemesinde katı bir ampirisizmin ve “bilimselciliğin” kök salmasında öncü rolünü oynadığı söylenebilir.

1960’larla birlikte davranışçıların ortaya koyduğu çalışmaların belirli bir kuramsal çerçeveden yoksun, görgül araştırmaları sentezleyerek daha genel açıklama düzeneklerine varmaktan uzak olduğu yönünde eleştiriler ortaya çıkar. Bu noktada **yapısal-işlevselcilik** ve **sistem yaklaşımı** gibi akımlar devreye girer. Gerek yapısal-işlevselcilik gerek sistem yaklaşımı aslında siyaset bilimi, hatta sosyal bilimlerin dışındaki biyoloji ve sibernetik gibi bilimsel

alanlardan etkilenirler. Bu disiplinlerin hayatı ve bilişsel süreçleri sistem ve yapı çerçevesinde açıklayan yönelimleri yeni siyaset bilimi akımında da etkili olur.

Davranışçılık sonrası bu yaklaşımların ortak eleştiri teması davranışçılığın katı amprisizmidir. Buna göre davranışçılık siyasal incelemeyi gözlemlenebilir olanla sınırlayarak son derece kısıtlayıcı ve indirgemeci bir eğilimi körüklemiştir. Bunun karşısında davranışçılık sonrası akımlara göre hiçbir siyasal olgu tek başına bir şey ifade etmemekte, bir bütünün parçası olarak anlamını ve işlevini bulmaktadır. Dolayısıyla olguların ampirik takibi bizi bu bütünün anlaşılmasına götürmediği takdirde siyasal inceleme amacına ulaşmayacaktır. Böylelikle vurgu bireyden, bireyin davranışından bireye ve bireyin davranışına anlamını ve içeriğini veren sistemlere, yapılara ve bunların işlevlerine dönüşür.

Yapısal-işlevselciliğin kurucu babası olarak isimlendirebileceğimiz **Talcot Parsons** toplumu bir sistemler bütünü olarak algılar ve bu sistemlerin içerisinde çeşitli işlevleri yüklenen çeşitli alt sistemleri varsayar. Parsons'a göre her toplumun var olabilmesi, varlıklarını devam ettirebilmesi için bazı işlevsel zorunluluklar vardır:

1. Çevreye uyum sağlanması: değişen durumlara göre yeni düzenlemelerin yapılması
2. Amaçların tatmini: toplum üyelerinin gereksinimlerini tatmin etme
3. Toplumsal bütünlüğün sağlanması: toplum içerisindeki karşıt eğilimlerin dengelenmesi
4. Kalıpların idame edilmesi: toplumun kendi kendisini yenileme yeteneği

Sistemler bu işlevleri yerine getirir. Parsons temelde üç sistem sayar: Toplumsal sistem, kişilik sistemi, kültürel sistem. Siyasal sistem, toplumsal sistem içerisindeki bir alt sistem gibidir ve birincil işlevi de sistemler arası ortaya çıkan uyumsuzluk ve tutarsızlıkları gidermektir. İkinci olarak toplumun kolektif amaçlarının belirlenmesi ve bunların gerçekleştirilmesi için hedefleri ortaya koymaktır. Bunun için siyasal tercihler yapılır ve bunun sorumlusu da hükûmettir. Zira hükûmet toplumun bütününe bağlayan kararları alan meşru güçtür. Bu güç neye göre kullanılır? Bu gücü kullanan bireylerin davranışlarını belirleyen nedir? Bu, o bireyin içerisinde rol aldığı sistemin işlevine göre belirlenir. Sistemler içerlerinde yapılar barındırırlar: Hükûmet, siyasal sistem içerisinde bir yapıdır. Bireylerin davranışlarını belirleyen roller bu yapılar içerisindeki konumlarından kaynaklanır, rolleri dağıtan bu yapının kendisidir. Yani aslında davranışçı ekolün temel aldığı birey davranışları aslında belirli bir yapının içerisinde edinilen role bağlı olarak gelişir. Yapı, gözlemlenebilir olguların birleşiminden oluşsa da, bu olguların aritmetik toplamına değil, bu olguların karşılıklı etkileşimlerinin oluşturduğu örüntüye işaret eden bir kavramdır. Toplumda istikrarın korunmasını sağlayan meşru etkileşim kalıplarıdır. Dolayısıyla yapı doğrudan gözlemlenebilir bir olgu değil, gözlemlenebilir olgulara rollerini veren ilişki ve kurum örüntüsüdür. Her olgu bu örüntü içerisinde kendi anlamını ve rolünü kazanır. Örnek vermek gerekirse mahkeme bir yapıyı, hâkimlik, savcılık, mübaşirlik de bir rolü simgeler. Hâkimlik, mahkeme yapısı içerisinde edinilmiş bir roldür. Aynı siyasal karar alıcıların hükûmet isimli yapısal bütün

içerisinde rollerini edinmeleri gibi. Özetlemek gerekirse, bireylerin, aktörlerin davranışlarını belirleyen husus, içlerinde bulundukları yapılar ve bu yapıların sistemsal işlevleridir. Bunlardan azade olarak bireyin davranışlarının ampirik olarak gözlemlenmesi bizi yeterli bir anlayışa ulaştırmamaktadır.

David Easton'un başını çektiği sistem yaklaşımının temel sorusu, değişimlerle dolu bir dünyada siyasal sistemlerin varlıklarını nasıl devam ettirebildikleri olmuştur. Easton bu soruya, siyasal sistemleri çevrelerinden girdi almaya açık sistemler olarak teorize ederek cevap vermeye çalışmıştır. Bu nedenle sistem yaklaşımında siyasal sistem incelenirken, bu sisteme fiziksel, biyolojik, toplumsal ve psikolojik çevresinden gelen taleplerin –yani çeşitli girdilerin (enerji, bilgi, para, personel) - çeşitli karar ve siyasalara –yani çıktılara- dönüşme sürecine odaklanır. Siyaset böylelikle çevreden etkilenen kapalı devre bir girdi-çıkıtı mekanizmasına dönüşür. Daha önce de bahsedildiği gibi, D.Easton'a göre, siyasal sistem, genel toplum bütünü içinde otoriter yöntemle değer ve varlık dağıtan daha önce belirtilmiş roller ve roller arası ilişkilerden oluşan bir süreçtir. Sistem yaklaşımı tam da bu değer ve varlıklara yönelik taleplerle, bu taleplerin karşılanması arasındaki mekanizmayı şematize eden bir yaklaşım olarak belirmektedir. Siyasal sistemin çevresinden çeşitli girdiler sisteme iletilir, sistem iç mekanizmaları ile gerekli çıktılar üretir, çıktılar çevrede çeşitli geri beslemeler ortaya çıkarır ve geri beslemeler sistem tarafından işlenir. Sistem yaklaşımı siyasal süreçleri aynı bir makinanın işleyişi gibi ele alır ve bu nedenle de siyasal sistemi oluşturan ideoloji ve değerlerin ne olduğundan bağımsız olarak her sistemi açıklamak üzere kullanılabilir.

Gerek yapısal-işlevselcilik gerek sistem yaklaşımı siyaset incelemelerine dair bilimsel yaklaşımı davranışçılığın bir üst düzeyine taşırlar ve siyaset biliminin teorik seviyesini derinleştirirler. Fakat her ikisine de karakterini veren arayış dengedir. Her iki yaklaşım siyasal sistemleri toplumları dengeye ulaştırmakla görevli sistemler olarak ele alırlar. Hatta toplumda esas olanın denge olduğunu, siyasetin işlevinin ortaya çıkabilecek a-tipik dengesizlik durumlarını düzeltmek olduğunu vazedirler. İşte bu varsayım siyasete dair farklı, daha radikal yaklaşımların temelden reddedeceği bir varsayım olacaktır.

2.4. Radikal Bir Yaklaşım: Marksizm

Toplumda uyum ve dengenin esas olduğu, siyasetin işlevinin de bu dengeyi sürdürmek olduğu varsayımına muhalefet eden radikal yaklaşımlar arasında en bilineni hiç şüphesiz ki Marksizm'dir. Burada Marksist yaklaşımı etraflıca anlatacak yer olmadığı için, Marksizm'in siyasete bakışına dair kısa notlarla yetinilecektir.

İlk olarak, Marx'ın kendi yaklaşımını bilimsel olarak gördüğünü belirtmek gerekir. Fakat on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yetişmiş bir insan olarak Marx'ın bilimselliği, yukarıda anlatılan bilimselleştirme biçimlerine hiç mi hiç benzemiyordu, zira Marx bilimi ampirik bir yaklaşım olarak ele almıyordu. Marx bilimsel bilginin tarihsel bütünlüğün maddeci bir temelde incelenmesi üzerinden üretilebileceğine inanıyordu. O nedenle toplumların maddi varoluş koşullarının tarihsel dönüşümlerini çalışmasının ana eksenini hâline getirdiği söylenebilir. Onun açısından gerçekliği tarihselliği içerisinde ele almayan her yaklaşım sonuçta yanlış ve çarpıtılmış sonuçlara ulaşırdı zira her türlü toplumsal ilişki ve fenomen belirli bir

tarihsel süreç içerisinde o şekli alırdı. O nedenle –Engels ile birlikte belirttikleri gibi– “tanıdıkları tek bilim tarih bilimi” idi. Bu anlamda Marksist bilim anlayışı tarihin ele alınışına yönelik olarak ortaya konan metotsal bir yaklaşımı içeriyordu.

İkinci olarak Marx, toplumun dengede değil, aksine dengesizlik içerisinde olduğu varsayımından hareket ediyordu. Toplum temel olarak toplumsal sınıflar arasındaki bölünme ve bu bölünmeye bağlı olarak ortaya çıkan güç ve iktidar ilişkileri bağlamında ele alınır. Kapitalist toplum içerisinde iki temel sınıf olan sermaye ve işçi sınıfı arasındaki ilişki uyumlaştırılabilir, uzlaştırılabilir bir denge ilişkisi olamaz. Zira bu iki sınıf birbirleriyle uzlaşmaz bir çelişki içerisindeyler: Sermayenin varlığının ve devam edebilirliğinin temeli işçi sınıfı üzerinde kurduğu ve ekonomik sömürüyü devam ettirmek için kullandığı hâkimiyettir. İşçi sınıfı da bu hâkimiyetten ancak ve ancak sermaye sınıfını yok ederek kurtulabilir. Demek ki Marksist yaklaşımı yukarıdaki yaklaşımlardan ayırt eden en temel unsur, toplumu soyut bir kategori olarak ele almaması, onun yerine onun sınıflı karakterini ön plana çıkarması ve böylelikle de denge nosyonu yerine çatışma (sınıf çatışması) nosyonunu temel almasıdır.

Bu şekilde ele alınan bir toplumsal yapıda siyasetin işlevi ne olacaktır? Kapitalist toplum içerisindeki siyasal yapılar temel işlevlerini sermaye sınıfının hâkimiyetini devam ettirmesi üzerinden kazanırlar. Marx ve Engels’ın kaleme aldığı Komünist Manifesto’da devletin yürütme gücü “burjuvazinin ortak işlerini gören bir komite” olarak tanımlanırken işaret edilen husus budur. Marksist yaklaşıma göre sermaye sınıfı işçi sınıfı üzerinde ekonomik bir hâkimiyet kurmuştur. Fakat bu ekonomik hâkimiyetin devam ettirilebilmesi salt ekonomik alanda sürdürülebilecek bir süreç değildir. Bunun yanı sıra siyasal düzeydeki yapılanmanın da sermaye sınıfının lehine çalışacak şekilde işlemesi gerekir. Dolayısıyla devlet, her sınıflı toplumda olduğu gibi kapitalizmde de, hâkim sınıfın, yani sermayenin genel çıkarlarını siyasal düzeyde organize eden yapılandırma. Siyaseti ve iktidarı belirleyen mesele toplumsal çatışmalardır. Siyaset kendine has, kendi kendisini belirleyen, otonom kurallara bağlı olarak şekillenmez. Toplumdaki çatışmalara ve iktidar ilişkilerine bağlı olarak biçim ve içerik kazanır. Siyasetin kökeni toplumsal alanın içerisindeydir. Dolayısıyla siyaset karar alıcıların davranışlarına referansla veya çevresiyle iletişime geçse de kendi içerisinde kapalı, otonom bir sistem olarak ele alınamaz. Siyaset, toplumsal sınıfların çeşitli düzeylerdeki çoğul iktidar pratiklerinin, kamusal alanda tecelli eden hâlidir. Marx’a çoğu zaman atfedilen “siyaseti ekonomiye indirgediği” iddiası aslında doğruyu pek yansıtmamaktadır. Marx, devletin ve siyasetin modern iktidar ilişkilerindeki belirleyici doğasının son derece farkındaydı ve zamanının Proudhon ve Bakunin gibi anarşist düşünürleri karşısında devletin ve siyasetin hâkim ve belirleyici konumunun altını çizmekten geri durmadı. Marx’ın tüm anlatmak istediği siyasetin önemsiz, ikincil bir mesele olduğu değil, toplumdaki sınıfsal mücadelelerden bağımsız olarak düşünölemeyeceği idi.

Marx’ın siyasetle ilgili olarak çok fazla yazdığı söylenemez. Marx sonrası ortaya çıkan Lenin, Gramsci, Althusser ve Poulantzas gibi kalemler Marksist literatürü devlet ve siyaset analizi açısından son derece güçlü bir hâle getireceklerdi. Bu kalemlerin yazdıklarını ilerleyen haftalarda ele alacağız.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1. Siyasete dair normatif ve bilimsel olmak üzere iki temel yaklaşım vardır. Normatif yaklaşımlar siyasal süreçleri ve olguları çeşitli değerlere göre ele alırlar. Bilimsel yaklaşımlar aynı süreç ve olguları nesnel ve ampirik yöntemler üzerinden inceleme iddiasındadırlar. Bu ikisi her ne kadar zıt kutuplar gibi görünseler de, aslında ne salt değerlere ne de salt olguların ampirik analizine göre işleyen bir siyasal analiz mevcut olabilir. Çoğu zaman bu ikisi birbirinin içerisinde geçerek işler.

2. Siyasetin bilimsel bir disiplin hâline gelmesi 19. yüzyılın sonundan itibaren başlamıştır ve bugüne kadar farklı yaklaşımlar çerçevesinde gelişmiştir.

3. Siyasal süreç ve olguları bilimsel bir şekilde incelediğini iddia eden, fakat bunu ampirik değil, tarihsel ve toplumsal analiz yöntemi ile yaptığını iddia eden radikal akımlar da mevzu bahistir.

Bölüm Soruları

1. Siyasetin bilimsel yöntem çerçevesinde ele alınması gerektiği savını destekleyen argümanları tartışınız.

2. Siyasetin normatif ilkeler çerçevesinde incelenmesi gerektiği savını destekleyen argümanları tartışınız.

3. Siyasetin bilimsel ve normatif incelemeleri birbirleri ile kökten bir şekilde uyumsuz mudur? Tartışınız

4. Davranışçı ekol ve ona muhalif olarak gelişen akımların yaklaşımlarındaki temel önermeleri sıralayınız.

5. Marksist yaklaşımın, “toplumun uyuşmaz bir şekilde çatışma içerisinde olduğu” savının kökeni nedir? Çatışmanın olması ile bu çatışmaların uyuşmaz nitelikte olması siyasete yaklaşım açısından ne gibi sonuçlar doğurmaktadır?

6- Siyaset bilimindeki normatif yaklaşımların ortak temel prensibi nedir?

A-) Gözlemlenebilir olanı esas alırlar.

B-) ”İyi toplum nasıl olmalı” sorusunu esas alırlar.

C-) İnsanın temelde iyi olduğunu esas alırlar.

D-) Dinsel açıklamaları esas alırlar.

E-) Olguları kesinlikle dikkate almazlar.

7- Siyasal bir olguyu bilimsel yöntemle incelemek aşağıdaki adımlardan hangisini içermez?

A-) Temel değer yargılarının belirlenmesi

B-) Hipotezlerin formüle edilmesi

C-) Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tanımlanması

D-) Ölçme kriterlerinin belirlenmesi

E-) Bilimsel teori geliştirilmesi

8- Aşağıdakilerden hangisi “ıdam cezası” ile ilgili ampirik bir yaklaşımın ortaya koyabileceği veya kullanabileceği bir önermedir?

A-) İdam cezası insan haklarına aykırıdır.

B-) İdam cezası kesin olarak kaldırılmalıdır.

C-) İdam cezası suçlarda belirli bir düşüşe yol açmamaktadır.

D-) İdam cezası ahlaki değildir.

E-) İdam cezası haklı bir uygulamadır.

9- Davranışçı yaklaşım için aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

A-) Siyaset biliminin norm ve değerlerle değil, olgularla ilgilenmesi gerektiğini savunur.

B-) Kesin bir bilimselleştirme çabasını esas alır.

C-) Siyasi eylemlerin düzenlilik ve bütünlük içerdiğini savunur.

D-) Kurumsal ve formel ilişkilerin incelenmesini savunur.

E-) Siyasal olguyu açıklarken diğer bilimsel disiplinlerden faydalanmayı önerir.

10- Talcott Parsons'a göre aşağıdakilerden hangisi toplumların varlıklarını devam ettirebilmeleri için gerekli işlevlerden biri değildir?

A-) Çevreye uyum sağlanması

B-) Amaçların tatmini

C-) Toplumsal bütünlüğün sağlanması

D-) Kalıpların idame edilmesi

E-) Ekonomik büyüme

Cevaplar

6-B, 7-A, 8C-, 9-D, 10-E

3. İKTİDAR, OTORİTE, MEŞRUIYET, HEGEMONYA

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümde siyaset biliminin en temel kavramları olarak düşünebileceğimiz iktidar, otorite, meşruiyet ve hegemonya gibi kavramları ele alacağız. Gündelik kullanımda çoğu zaman birbirlerinin yerine geçen bu kavramları ayırt etmeyi öğreneceğiz ve bu kavramlara dair farklı teorik ve ideolojik yaklaşımları göreceğiz.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. İktidar ve otorite kavramları arasındaki fark nedir?
2. Meşruiyet ve hegemonya kavramları arasındaki fark nedir?
3. İktidar kavramı siyasal alanın ötesinde işleyen ilişkiler için de kullanılabilir mi?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
İktidar nedir?	Kavramın içeriği ve etrafındaki tartışmalar öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma
Otorite ve meşruiyet nedir?	Kavramın içeriği ve etrafındaki tartışmalar öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma
Hegemonya nedir?	Kavramın içeriği ve etrafındaki tartışmalar öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma

Anahtar Kavramlar

- İktidar
- Otorite
- Hegemonya
- Meşruiyet

Giriş

Bu üç kavramın siyasetin ve siyaset incelemelerinin merkezinde olduğunu söylersek abartmış olmayız. İktidarın, öznelere bir şeyi yapmaya zorlamanın ötesinde, onların rızasını alarak meşruiyet kazanması ve yönetmek hakkını, yani otoriteyi elde etmesi bu kavramlar arasındaki geçişkenliğe işaret etmektedir. Modern muhafazakârlığın düşünce babalarından Edmund Burke, “tüm yönetimlerin amentülerinin üzerine örtülmesi gereken gizli bir peçeden” bahseder. Gerçekten de iktidarın kaynağının ne olduğu, iktidarın nasıl işlediği, insanların iktidarı neden meşru gördükleri gibi konular siyasal düşüncenin en muammalı soruları olmuştur. Yönetimlerin üzerindeki peçeyi kaldırmak ve iktidarın, otoritenin ve meşruiyetin gizemini çözmek siyaset teorisi için hâlâ geçerli bir sorudur.

3.1. İktidar

İktidarı, **bir şahıs/grup/kurumun başka bir şahıs/grup/kurumun davranış, düşünce ve kararlarını belirleme, etkileme ve değiştirme kapasitesi** olarak tarif etmek mümkündür. Bu şekilde tarif edildiğinde iktidarı birçok yerde görmek mümkündür. Aile içerisinde ebeveynlerin çocukları üzerinde, sınıf içerisinde öğretmenin öğrenciler üzerinde ve siyasal sistem içerisinde hükûmetin yönetilenler üzerinde farklı karakterlerde de olsa iktidar uygulamasında bulundukları söylenebilir. Zira bu üç örnekte de ilk özne ve kurumlar ikincilerin davranış ve düşüncelerini belirleme ve değiştirme kapasitesini haizdirler. Demek ki iktidar sadece siyasal düzeyle ilgili bir kavram değildir. Toplumsal hayatın düzenlenmesinde, hemen her yerde karşımızda olan bir ilişki biçimidir.

İktidarın bir ilişki olduğunun altını çizmek gerekir. Eşitsiz de olsa iktidar özneler arasında bir ilişki biçimidir. Bu eşitsiz ilişki biçiminin doğasına ilişkin de siyaset teorisinde bir anlaşma olduğu söylenemez. Bu çerçevedeki tartışmalar iktidarın iradeye dayalı bir ilişki biçimi mi olduğu yoksa temelde yapısal ilişkilerden mi türediği gibi iki kutup etrafında gelişmiştir. İradeyi esas alan yaklaşımlarda iktidar, bir öznenin diğerleri üzerinde irade, kasıt, arzu, çıkar veya inanca bağlı olarak etkide bulunmasıdır. Yapısal nedenleri öne çıkaran yaklaşımlar ise iktidarı yukarıda sıralanan unsurlardan bağımsız olarak, özne, grup ve kurumların geniş toplumsal, siyasal veya kültürel sistemler ve yapılar içerisindeki konumları dolayısıyla iktidar ilişkilerinin öznesi veya konusu olduklarını iddia eder. Örnek olarak öğretmen ve öğrenci rolleri arasındaki ilişkiyi ele alalım. Öğretmen bilen ve bildiğini aktarmakla ilgili görev ve yetkileri olan bir özne konumudur. Öğrenci ise bilmeyen ve öğrenmekle ilgili hak ve yükümlülüklerle donatılmıştır. Bu görev, yetki ve roller onlara içerisinde bulundukları eğitim sisteminin ortaya çıkardığı kurumsal yapı, öğretmeni kutsallaştıran kültürel yapılar tarafından dağıtılmıştır. Bu yapısal örüntüler bu iki özne arasındaki eşitsiz iktidar ilişkisini belirler. Başka bir deyişle iktidar, toplumsal, siyasal ve gündelik hayat düzeylerinde özneler arası ilişkileri tarif eder, özneler arasında bir kapasite alış verişine neden olur. Hatta iktidar üzerine belki de en çok düşünen isim olduğunu söyleyebileceğimiz **Foucault**'nın belirttiği gibi, iktidar özneleri yaratır. Öğretmeni öğrencisiz, öğrenciyi de öğretmensiz tanımlamak mantıksızdır. Bu ikisi arasındaki eşitsiz, hiyerarşik ve iktidara dayalı ilişki biçimi her iki konumu birden, karşılıklı olarak ortaya çıkarmaktadır. Öğretmen ve öğrenci arasındaki iktidara dayalı ilişki aslında her iki özne konumunu da şekillendirmektedir.

İktidar üzerine kapsamlı çalışması *Power: A Radical View* ile bilinen Steven Luke, iktidarı A'nın B'ye, aksi hâlde tercih etmeyeceği bir şeyi yaptırabilmesi olarak tanımlamaktadır. Luke'a göre bu şekilde işleyen iktidarın üç temel boyutu vardır. **Karar alma** iktidar ilişkisine referans verilen en klasik boyuttur. Bu boyut, bir kişinin, grubun veya kurumun irade, seçim ve çıkarını karar alma süreçlerinde hâkim kılması ile ilgilidir. Burada önemli olan bu iktidarın mutlak olması değildir. Örneğin elit teorileri başlığı altında ortaya çıkan yaklaşımlar demokrasilerde dahi aslında siyasal, ekonomik ve kültürel elitlerin belirleyici olduklarını söylerken; çoğulcu (pluralist) yaklaşım karar alma süreçlerinde, toplum içerisindeki çeşitli grupların kapasiteleri oranında karar alma süreçlerini etkilediklerinden hareket etmektedir. Burada esas olan iktidarın, karar alma süreçlerinde öznelerin hâkimiyet ve etki kurma iradeleri çerçevesinde tanımlanmasıdır. Fakat karar alma süreçlerinde alınabilecek

kararların çerçevesini belirleme de bir tür iktidar biçimi olarak düşünülebilir. **Gündem belirleme**, karar sürecine doğrudan etki etmeden, bu yönde bir irade beyan etmeden, ama neyin seçilebilir neyin seçilemez olduğuna, neyin politikanın konusu olduğu neyin olmadığına yönelik çeşitli açık veya örtük mutabakat ve zorlamalarla gerçekleştirilir. Örneğin 3. Dünya Ülkelerinin borçları bu ülkeler için büyük sorun teşkil etse de, bunun uluslararası siyasette konu edilmemesi; özelleştirme bir ekonomi politikası olduğu hâlde bunun politik bir tercihten ziyade ekonominin bir kuralı olarak kabul edilerek politika dışına konması gibi uygulamalar bu noktada örnek olarak gösterilebilir. Bu alanlarda mevcut iktidar ilişkilerinin devamında karar alma pratikleri değil, bunları bir karar konusu hâline getirmemeye yönelik tutumlar etkin olmaktadır. Üçüncü bir boyut olarak **düşünce kontrolü** gösterilebilir. İktidar öznelerinin ve toplumsal grupların düşünce, istek ve arzularının çeşitli mekanizmalarla kontrol altında tutulması üzerinden de işleyebilir. Örneğin *Tek Boyutlu İnsan* isimli eserinde Herbert Marcuse, ileri kapitalist toplumların totaliter bir yapıda olduklarını iddia ederken bu noktaya dikkat çekmektedir: Bu toplumlar, klasik totaliter yöntem olan baskı ve zorun yerine, teknoloji ve tüketim merkezli manipülasyonlar üzerinden kitlelerin ihtiyaçlarını, arzularını ve beklentilerini şekillendirmekte ve böylelikle aslında onları gayrı-muktedir kılmaktadır. Klasik Marksist yaklaşım da meseleye bu perspektiften yaklaşır. Buna göre sermaye sınıfının işçi sınıfı üzerindeki iktidarının önemli bir boyutu da ideolojiktir. Toplumdaki hâkim değerler ve inanışlar, mevcut eğitim sistemi vesaire gibi unsurlar işçi sınıfını “uysal bir sınıf” olarak inşa eder ve böylelikle kapitalizmin bu sınıflar tarafından sorgulanmasının önüne geçer. “Yanlış bilinç” kavramı kabaca bu yönetime işaret eder.

İktidarla ilgili olarak tartışılması gereken bir diğer husus da iktidar kullanımının biçimleridir. **Güç**, hiç şüphesiz ki ilk akla gelendir. Aslına bakılırsa, iktidar ile karıştırılan kavramlardan başta geleni hiç şüphesiz ki güçtür. Bu biraz da doğa bilimlerinden gelen bir karışıklıktır. Zira doğa bilimlerinde etki yaratan eylemler güç kavramı ile karşılanmaktadır. Özellikle Türkçede güç kavramı birçok kez iktidar yerine kullanılmaktadır. Oysa sosyal bilimlerde iktidar, güçten daha geniş bir içeriğe sahiptir. Güç iktidarın fiziksel araçlarla uygulanmasıdır. İktidarın kendisi değil, onun bir biçimidir. Güç kullanımının çeşitli biçimleri vardır: polis zoru, savaş, ayaklanma, suikast. Bunların hepsi çeşitli şekillerde güç kullanımı olsalar da, gücün mutlaka şiddet içermesi gerekmez. Boykot, gösteri, pasif direniş gibi eylemler de güç kullanımına girerler. Başka bir iktidar kullanma biçimi de **iknadır**. Burada iktidarı uygulayan ve maruz kalan arasındaki ilişki açıktır ve bilgiye dayanmaktadır. Maruz kalan çeşitli nedenlere bağlı olarak iktidarın iyi, gerekli, kaçınılmaz, kötünün iyisi olduğu yönünde bir kaniya vardığında iknadan bahsedebiliriz. **Manipülasyon** iknanın tam tersi bir iktidar uygulama biçimidir. Burada geçerli olan gizleme, çarpıtma, yalan gibi yöntemlerle iktidar uygulamasını gizlemeye çalışmaktır. İktidar uygulamasının “en kazançlı” biçimi şüphesiz ki **takastır**. Burada esas olan iktidar uygulayanın maddi veya gayri maddi bazı teşvikleri üzerinde iktidar uyguladığı özne veya gruplara dağıtması ve böylelikle amacına ulaşmasıdır. Uluslararası sistemde güçlü ülkelerin daha zayıf ülkelere yönelik ekonomik yardım politikaları ve karşılığında onları bölgesel müttefikleri hâline getirmelerinden, baskı gruplarının bürokratik mekanizmalara rüşvet dağıtmayı tercih etmesine kadar bir dizi takas yöntemi iktidar ilişkilerinde etkin olabilmektedir.

Görüldüğü üzere iktidar salt kaba güç kullanımına bağlı olarak oluşmamakta, birçok mekanizmaya bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Hatta denilebilir ki iktidar uygulamalarında esas olan karşı tarafın rızasını yaratabilmektir. Bu, bizi otorite sorunsalına bağlamaktadır.

3.2. Otorite ve Meşruiyet

İktidarın nasıl rıza yarattığının siyaset incelemeleri açısından hâlâ bir muamma olduğundan bahsetmiştik. İnsanlar iradelerini neden başka bir güce teslim ederler? Neden bir emre uyarlar, itaat ederler? En temelde bunun iki mekanizması olduğunu söyleyebiliriz: Zor ve rıza. İnsanların iktidara rıza göstermeleri en temelde onu meşru görmeleri ile ilgilidir. Meşru görülen iktidarın da **otorite** sahibi olduğu söylenebilir. Bu anlamda iktidar ve otorite birbirlerinden ayrı iki kavramdır. Bir toplumda yönetici konumunda bulunan bir şahıs iktidar sahibi olduğu hâlde otorite sahibi olmayabilir. Örneğin 1979 İran Devrimi öncesindeki durum aynen budur. İran Şahı Pehlevi ülkeyi yönetmekle ilgili olarak iktidarı kesin olarak elinde bulunduruyordu. Fakat bu iktidar büyük oranda zor ve yaptırım mekanizmalarının devreye sokulmasıyla sağlanıyordu. Bunun karşısında bu tür mekanizmaları elinde bulundurmayan, hatta İran'da bile yaşaması yasaklanmış olan Humeyni'nin İran halkı üzerinde otoritesi Şah'a göre daha yüksekti. İnsanları mobilize edebilme iktidarına sahipti, zira iktidarı önemli bir kesimin pozitif desteğine dayanmaktaydı. Aynı şekilde okul yönetiminde iktidara sahip olan bir müdür, bu yetkeye sahip olmayan, fakat öğretmenlik becerileri çok daha yüksek olan bir öğretmen karşısında otorite açısından geride kalabilir. Öğrenciler müdürün yetkeci emirlerine uyacaklardır. Fakat diğer öğretmenin öğrenciler üzerindeki otoritesi, o öğretmenin öğrencileri belirli amaçlara yönlendirme kapasitesi daha fazla olacaktır.

Demek ki otorite, iktidar uygulayıcılarının meşru görülüp görülmemeleri ile ilgili bir sorun. Bu durumda meşruiyeti nasıl açıklamak gerekir. İlk akılda tutulması gereken husus, meşruiyetin yasallıkla aynı şey olmadığıdır. Modern toplumlarda yasal olanın meşruluk açısından temel bir önemi olduğu bir gerçektir, fakat yine de bu ikisi farklı olgulardır. Bazı iktidar uygulamaları yasal dayanağa sahip olsalar da, insanların önemli bir bölümünden onay almayabilir ve böyle bir durumda da meşruiyetlerini kaybedebilirler. Yukarıdaki örnekten devam edecek olursak, Şah Rıza Pehlevi'nin iktidarı yasal zeminde yürümekteydi, fakat Humeyni'nin iktidarı çoğu zaman mevcut koşullarda yasa dışı kabul ediliyordu. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi insanları yönlendirebilme otoritesi Humeyni'ye geçmiş durumdaydı. Fakat yine de yasallığın gücünü hafife almamak gerekir. Zira günümüz toplumlarında hukuk devleti ve yasaların, yukarıdan aşağıya indirilmiş buyruklar olarak değil, kaynağı yurttaşlar topluluğu olan egemenliğin tecellisi olarak görülmektedir. Ve çoğu zaman yasaya, hukuk düzenine uymamak bir tür tabu işlevi görebilmektedir. Gerek yönetenler ve yönetilenler gerekse de yönetilenlerin kendi aralarındaki ilişkileri düzenleyen yasa ve hukuk düzeninin sarsılması toplumsal dengenin ve beraberliğin ciddi olarak sarsılması anlamına gelmektedir. Fakat yine de meşru olanı yasal olanla eşitlemek doğru olmayacaktır. Meşruiyet özünde siyasal bir kavramdır ve siyasal sistemin işleyen kurum ve kurallarının en uygunları olduklarına dair geniş bir konsensüsün varlığına dayanır.

Meşru olmanın ölçütleri zamana ve zemine göre değişir. Başka bir deyişle meşruiyetin doğasını anlamak söz konusu toplumun doğasını anlamaktan geçer. Toplumsal özelliklerden,

toplumdaki yerleşik değerlerden bağımsız bir meşruiyet düşünmek zordur. Aslına bakılırsa meşruiyet biçimlerini, çeşitli toplumsal biçimlere denk düşecek şekilde sınıflandırmak mümkündür. Bu konuda en bilinen örnek, Alman sosyolog Max Weber'in meşruiyet tiplerine dair ortaya koyduğu ideal tiplerdir. İdeal tip dediğimizde saf, görgül gerçeklikte tespit edilmesi zor olan, görgüllük içerisindeki bazı unsurların belirli bir soyutlama düzeyinde model hâle getirilmesinden söz ederiz. Weber'in ortaya koyduğu meşruiyet türleri de bir ideal tiptir. Weber'e göre üç tip meşruiyetten bahsedilebilir: Geleneksel meşruiyet, karizmatik meşruiyet ve yasal-ussal meşruiyet.

Geleneksel Meşruiyet: Bu ideal tipte, iktidarın buyruklarına uymanın temelinde gelenekler vardır. İktidara uyulur zira hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri uyulmaktadır. Uyma, aileden ve atalardan devralınmış bir miras sürdürme işidir. Bu, içerisinde dinsel ve kutsallık barındıran bir süreçtir. Benzer değerleri paylaşmak ve bu paylaşımın dinsel veya dinvâri bir içerik kazanması geleneksel meşruiyetin temel özelliğidir. Geleneksellik, değişmemeyi esas alır. Aslolan döngüselliktir: Toplamlar ilerlemez ve değişmez, bir döngüsellik ritmi içerisinde varlıklarını korur ve devam ettirirler. Meşruiyetin kendisi de bu koruma ve devam ettirme işlevinden türer. Bu işlevi yerine getiren kural, kurum ve kişiler meşruiyet kazanırlar. Her ne kadar geleneksel meşruiyet kral, sultan, ağa, bey, paşa, şeyh gibi otorite figürleri üzerine kuruluysa da, bu figürlerin iktidarı kendinden menkul değildir. Toplumu bir arada tutan geleneğe ve o geleneği oluşturan kurallara referans verdikleri ölçüde meşruiyetlerini korurlar. Geleneksel otoritenin temel işleyiş özelliği buyurgan ve yetkeci olmasıdır. Bu açıdan geleneksel otoritenin işleyişine en iyi örnek olarak patrimonyalizmi vermek mümkündür. Pederşahilik olarak çevirebileceğimiz patrimonyal otoritede iktidar yönetilenlerin bilinçli rızasından değil, aile reisi ile çocukları arasındaki ilişkiye benzer bir nitelikten türer. Baba ve çocuklar arasındaki ilişkinin cezalandırma ve ödüllendirmeye bağlı süreçleri patrimonyalizmde de aynen bulunur. Yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişki de hak, sorumluluk ve görevler değil, yönetenin teveccühü veya hiddeti mevzu bahsi olur. Yöneten devletin de mülkün de sahibi olduğundan yönetim işini kişisel bir mesele olarak algılar. Kurumsallaşma yok değildir, fakat kurumların idaresinde son söz patrimonyal iradenindir.

Geleneksel otoritenin insanların bilinç düzeyleri ile açıklanması doğru değildir. En başta da belirtildiği gibi, otorite ve meşruiyet tipleri toplumsal yapının özellikleri ile ilgilidir. Geleneksel meşruiyetin geçerli olduğu geleneksel toplumların temel bazı özellikleri ile bu otorite tipi uyum içerisinde. Geleneksel toplumlar geçimlik tarım ekonomisine dayalı, ticaretin az olduğu, durağan, bireyselleşmeyi ve farklılaşmayı değil, benzerliği ve homojenliği esas alan, zaman algısının modern ilerleme anlayışına karşıt olarak döngüsellik içerisinde şekillendiği toplumlardır. Toprak yegâne geçim aracıdır ve toplulukları mekâna bağlar, bireylerin hayatları içerisinde büyük dönüşümler ve yolculuklar yoktur, yaşanan hep yaşanır, hayatın akışı hızlı değildir ve yenilik ve dönüşümlere ender olarak rastlanır, bu nedenle zaman algısı döngüsel. İlerlemeyi düşündürecek bir dinamizm yoktur; toplumsal yeniden üretim için gereken bilgi ve beceri düzeyi ve toplumsal hayatın sunduğu olanaklar modern topluma göre son derece düşüktür ve benzerdir, bu nedenle de bireysel farklılaşmaya, bireyselleşmeye ihtiyaç duyulmaz; mobilizasyon az olduğu için mekânla kurulan bağ daha kutsal bir içeriğe kavuşur. Tüm bu etkenler geleneksel toplumların düşünme, anlama ve anlamlandırma

kapasitelerini şekillendirir. Örneğin yaşadıkları alandaki nehirden geçerken, içerisinde yaşadığına inandığı su canavarına “bana dokunma, ben buralıyım” diye dua eden Arunta yerlilerinin bu davranışını cehaletle açıklayamayız. Buradaki mesele Arunta yerlilerinin boğulmayı su canavarına bağlamadaki “cehaletleri” değil, aksine kendi mekânları ve bu mekânda yaşayan –daha doğrusu yaşadığını düşündükleri- diğer canlılarla kurmaya çalıştıkları yakın ilişkideki “bilgeliktir”.

Üstelik geleneksel otorite ve meşruiyet örüntüleri, modern toplum içerisinde de varlıklarını sürdürmeye devam ettirmektedir. Modern toplum içerisindeki dinsel cemaatlerden, futbol takımı taraftar kulüplerine kadar birçok alt örgütlenmede aslında geleneksel otorite ve meşruiyet örüntülerinin hâkim olduğunu görmek mümkündür. Bu gruplar çeşitli mekânları kutsallaştırmakta, bazı kişilere özel bir otorite atfetmekte, kendi aralarındaki birlikteliği sembolik bazı araçlarla güçlendirmekte ve kendi içlerinde yasanın yanı sıra işleyen bazı “özel hukukları” kabullenebilmektedirler.

Yasal-Ussal Meşruiyet: Geleneksel toplumlar karşısında modern toplumları belirleyen temel husus karmaşık işbölümüdür. Toplum ayrıntılandırılmış görev ve görev tanımlarından oluşan bir makinarya dönüşür adeta. Böyle bir yapıda aslanan özellikler karmaşılaşmış sistem ihtiyaçları ve öngörülebilirliktir. Karmaşık işbölümünün gerektirdiği farklı niteliklerde insan ihtiyacı bireylerin kapasitelerinin gelişiminin, farklılaşmalarının ve bireyselleşmelerinin önünü açar. Üstelik modern toplumların başat özelliklerinden olan mobilizasyon bireysel hayata akışlarını durağan toplumsal yapılardan koparır. Kutsallık giderek önemini yitirir, birey kendisini sabit mekânla özdeşleştirmez. Bireyselleşmenin ve farklılaşmanın yanı sıra işleyen diğer bir eğilim ise bürokratikleşmedir. Karmaşık iş süreçlerini belirli kurallara oturtan ve böylelikle “dişlilerinin yerine kim geçerse geçsin makinanın işleyişini garantiye alan” bürokratikleşme modern toplumun kaçınılmaz bir özelliği olarak ön plana çıkar. Sadece devlet ve resmi kurumlarda değil, kâr amaçlı özel kuruluşlar da bu eğilimden azade kalamazlar, zira işlerin yürümesi için standartlaşma şarttır ve bürokratikleşme de bunu sağlar.

Böyle bir toplumsal yapıda değişim temel bir veri olduğundan, meşruiyetin kaynağı geleneksel toplumlarda olduğu gibi “sürdürme, devam ettirme” olmaz. Önemli olan değişimi ve değişimin ortaya çıkardığı ihtiyaçları karşılayan kuralların yürürlüğe konmasıdır. Kural sürdürülebilirlik değil, ihtiyacı karşılamaktır. Modern toplumun hızlı doğasında ihtiyacı karşılamak, günün ihtiyacına cevap vermek başlıca meşruiyet kaynağı hâline gelir. Bu aynı zamanda meşruiyetin giderek kutsallıktan arınması ve dünyevileşmesini de beraberinde getirir. Bireylerin giderek özgünleştiği ve özgürleştiği, ekonominin açık, sarıh, ulaşılabilir, usa dayalı, akılcı kurallara ihtiyaç duyduğu bir dünyada yönetenin iradesi bizzat meşruiyetin temeli olamaz. Kurallar ve kaideler, yöneticileri de bağlayacak şekilde açık ve işleyişleri öngörülebilir olmalıdır. Kayırmanın yerine liyakat, keyfiyetin yerine açık ve öngörülebilir yönetim araçları, somut durumlara göre uygulanan değişken kurallar yerine her vatandaşa ve kuruma eşit şekilde uygulanacak soyut yasa ve kurallar, kulluk ve kör itaat yerine bireyi hak, özgürlük ve görevler bütünlüğü içerisinde sisteme bağlayan yasal statüler modern yasal-ussal otoritenin ve meşruiyetin tanımını oluşturur.

Karizmatik Otorite: Weber'in sınıflandırmasındaki üçüncü unsur karizmatik otoritedir. Karizmatik otorite kitlelerin belirli bir lidere olağanüstü, istisnai özellikler atfetmesiyle birlikte ortaya çıkar. İzleyicileri karizmatik otorite sahibi kişiye kör ve bağnazca bağlanır, onu efsaneleştirir. Karizmatik otorite sorgulamayı ve kuşkuyla ortadan kaldırır; kendisine liyakate bağlı olarak seçilmiş memurlar, bürokratlar değil, yandaşlar edinir. Karizmatik otorite altında, modern yasal-ussal meşruiyetin en önemli dayanağı olan açık, öngörülebilir, soyut prosedür ve kuralların yerine, karizma sahibinin ani çıkışları, buyrukları, davaya adanmışlığı vesaire gibi unsurlar alır. Bu tür isimlerin toplumsal kriz ve dönüşüm anlarında çıktığını söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, Weber'in bu tipolojisi geleneksel veya modern toplum analizine değil, bir toplumsal ve siyasal kriz analizine dayanır. Karizmatik otorite sahibi olan kişi bu nedenle bu kriz ve dönüşüm döneminden zaferlerle çıkmayı, sürekli olarak beklentileri karşılamayı vaat eder ki bu onun en büyük zaafıdır da. Zira çeşitli nedenlere bağlı olarak beklentiler karşılanmamaya başladığında karizmatik otoritede bir kayıp yaşanır ve Weber'in deyişiyle karizmatik otoritenin rutinleşmesi durumu yaşanmaya başlar.

Beklenebileceği üzere, otorite ile ilgili olarak farklı ideolojik ve felsefi tutumların çok farklı yaklaşımları olmuştur. **Liberal** yaklaşımlar, özellikle toplum sözleşmesi geleneği, otoritenin yönetilenlerin, "alttakilerin" iradesiyle ortaya çıktığını, insanların can ve mal güvenliği gibi temel beklentilerinin karşılanması için özgürlüklerinin bir kısmından fedakârlık gösterdiklerini belirtmiştir. Buna göre otorite, toplumsal hayatın devamlılığı için bir tür "gerekli kötülüktür". Elbette bu devir sonucunda otoritenin aşırıya kaçması, kişilerin temel özgürlüklerini tehdit eder hâle gelmesi söz konusu olabilir. İşte liberal siyasal yaklaşımlar tam da bu tehdit dolayısıyla otoritenin mutlaklaşması, tek elde toplanması karşısında devamlı suretle denge mekanizmalarını önerirler. **Muhafazakârlar**, otoritenin liberallerin iddia ettiği gibi sözleşmeyle ortaya çıkan yapay bir şey olduğu iddiasını reddederler. Onlara göre otorite doğal süreçlerde ortaya çıkar. Anne ve babanın ailedeki otoriteleri nasıl çocuklarını güvenli ve iyi bir şekilde büyütmek kaygısından yola çıkıyorsa, toplum içerisindeki otorite kalıpları da toplumun genel iyiliği için, doğal olarak beliren süreçlerden türer ve toplumsal birlik ve beraberliği güçlendirir. Bunların karşısında Wilhelm Reich ve Theodore Adorno gibi **eleştirel düşünce geleneğinden** etkilenen isimler otoritenin ortaya çıkardığı olumsuzluklara dikkat çekmişlerdir. Reich, *Faşizmin Kitle Psikolojisi* isimli eserinde, aile içerisinde babanın pederşahi otoritesinin itaat etmeye hazır bireyler ortaya çıkardığını, bunun da faşist rejimlere itaati hazırladığını iddia etmiş; Adorno ve arkadaşları da yine Almanya'da faşizmin yükselişi ile ilgili yaptıkları çalışma sonucunda ortaya çıkardıkları *Otoriter Kişilik* isimli eserlerinde otoriteye itaate yatkın olan bireylerdeki faşist eğilimlere dikkat çekmişlerdir. Fakat ilginçtir ki yine eleştirel düşünce geleneği içerisinde koyabileceğimiz Hannah Arendt, Almanya'da faşizmin yükselişi ile geleneksel aile ve toplum örüntülerinin yıpranması ve çöküşü arasında bir ilinti olduğunu iddia etmiştir. Arendt'e göre faşizm, geleneksel otoriteyi sağlayan kültürel ve toplumsal yapıların Almanya'da düşüşe geçtiği bir konjonktürde, yani toplumun bir kimlik ve güven krizi döneminde ortaya çıkmış ve kitlelerin bu ihtiyacını tatmin etmiştir.

Görüldüğü üzere otorite ve meşruiyet üzerine yapılan tartışmalar birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkileri sorgulayan, bunları anlamaya çalışan türden tartışmalardır. Bir önceki

bölümde radikal yaklaşım başlığı altında ele aldığımız Marksizm'in bu sorulara yanıtı ise çok daha farklı olacaktır.

3.3. Hegemonya ve İdeoloji

Daha önce de bahsedildiği üzere, Marksist yaklaşımları ayırt eden en temel husus toplumu uzlaşmaz bir şekilde bölünmüş sınıflar ve bu sınıfların mücadelesi çerçevesinde okumasıdır. O hâlde soru şu olacaktır: Bu sınıfların birbirleriyle ilişkileri uzlaşmaz nitelikte ise, kapitalist toplumlarda bir sınıfın diğerini yönetmesi ve rızasını kazanması nasıl mümkün olmaktadır? İşçi sınıfının üzerinde ekonomik ve diğer türden zor ve baskının uygulandığını kabul etsek bile, bu durum işçi sınıfının mevcut yönetimlere neden pozitif bir rıza gösterdiğini açıklamamaktadır.

Bu soruya en kapsamlı yanıtı veren Marksist düşünür hiç şüphesiz ki İtalyan **Antonio Gramsci** olmuştur. Gramsci'nin sivil toplum ve hegemonya kavramları çerçevesinde ortaya koydukları sadece Marksist literatür açısından değil, siyaset incelemelerinin geneli açısından da kalıcı etkiler bırakmıştır. Gramsci Batı toplumlarının “nasıl yönetildiği” sorunu ile ilgilendiği oranda Marksist literatür içinde özgün bir konum kazandı. Kapitalist devletin salt zor ve baskı mekanizmalarına dayanmadığı, aksine esas gücünü toplumsal rıza mekanizmalarını harekete geçirebilmesinden aldığının altını çizen Gramsci için devletin formülü son derece açıktı: zor ve rıza mekanizmalarının birlikteliği. Bir sınıf yönetimi formu olarak devlet bu iki unsuru da içeren bir yapı arz etmekteydi. Zor gücü bilinen bir unsur olduğu için Gramsci'nin yazdıklarında sivil toplum ve hegemonyanın oluşturulması boyutları özellikle dikkat çekti.

Gramsci'ye göre gerçek ve sürdürülebilir bir “sınıf yönetiminin” temel şartı, diğer sınıfları bir toplumsal bütünlük projesi etrafında toplayabilmektir. Bu ise, baskı mekanizmalarının yanı sıra rızayı da içermesi gereken bir süreç olacaktır. İşte toplumsal olarak üretilen bu rızanın, bir sınıfın tüm toplumu yönetmesi konusunda oynadığı rol hegemonya kavramının özgülüğünü oluşturur. Böylelikle Gramsci ile birlikte Marksist düşünceye, “sınıf yönetiminin” salt baskı mekanizmalarına dayanmadığı ve rızanın oluşumunu da içerdiği fikri esaslı olarak girer. Gramsci'nin hegemonya yaklaşımındaki özgün başka bir vurgusu da, bir sınıfın toplumsal hâkimiyetinin, ekonomik kertenin ötesine geçmesi gerektiği üzerinedir. Gramsci'ye göre sınıf yönetimi ekonomik üstünlüğün ötesinde bir içerik taşıyordu. Hegemonya, herhangi bir sınıfın ekonomik kertenin ötesine uzanıp, toplumun tüm dokularına nüfuz edecek denli etkinlik kazanması sonucu oluşuyordu. Dolayısıyla Gramsci için toplumsal hayatın her alanı, sınıf mücadelesinin şekillendiği hegemonya mücadelelerinin alanı hâline geliyordu. Marx ve Engels'in Manifesto'daki “bujuvazi kendi suretinde bir dünya yarattı” ifadeleri, bu kavramın yine veciz bir ifadelenişi olarak ele alınabilir.

Gramsci'ye göre bu rıza sivil toplum mekanizmaları içerisinde oluşmaktaydı. Gramsci bu noktada gelişmiş kapitalist ülkelerde bireylerin ve grupların şekillenmesine yol açan kökleşmiş ve tüm topluma dal budak sarmış sivil toplum ağlarına dikkat çekmektedir. Gramsci sivil toplumdan bugünkü kullanımından farklı, daha doğrusu daha geniş bir alanı anlar: Kiliseden eğitim kurumlarına, basından parlamentoya kadar kamusal düşüncenin şekillendiği

geniş bir aralık sivil toplumu oluşturur. Başka bir deyişle sivil toplum, devletin zor ve baskı aygıtlarının doğrudan dahli olmadan birey ve toplum ilişkilerinin şekillendiği çeşitli alanlardır. Bu alanlarda olanlar bir “kandırmaca, kitleleri manipüle etme girişimi” değildir. Bireyler sivil toplumun geniş aralığında toplumsallaşırlar. Toplumsal, kültürel, siyasal beklenti ve talepleri bu mekanizmalar üzerinden şekillenir. Eğitim, kültür, din, gündelik siyasetin mekanizmaları işçi sınıfı kitleleri arasında her geçen gün daha nüfuz eder ve onları –**muhalefet şeklinde olsa bile**- burjuva düzenine bağlar. Böylelikle sermaye sınıfının yönetimi ekonomi ve devletin zor alanlarından sivil toplumun geniş örüntülerine doğru yayılır.

Marksist tartışmalar içerisinde kitlelerin rızasının kapitalist sisteme devşirilmesi ile ilgili olarak ideolojiye de özel bir önem atfedilir. Bu vurgu en açık bir şekilde Fransız Marksist filozof **Louis Althusser’in İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**’nda ortaya çıkar. Althusser’deki ideoloji yorumu, Marksizm içindeki ideoloji açıklamaları içinde önemli bir yer tutar. Althusser’e göre ideoloji toplumun kurulumunda başat bir rol oynar. Bu noktada Althusser ideolojinin, toplumun yeniden üretimindeki rolünü esas alır. Ona göre, toplumsal ilişkilerin bir bütün olarak yeniden üretimi, üretim ilişkilerinin yeniden üretimine indirgenemeyecek kadar çok boyutlu bir süreçtir. İşçinin toplumsal yeniden üretimi, en nihayetinde onun sistemin işleyişine karşı herhangi bir direniş göstermeyecek şekilde yeniden üretimini gerektirir. Bu anlamda işgücünün yeniden üretilmesi, işçinin salt işgücü olarak yeniden üretilmesini değil, onun toplum içindeki yerleşimini sağlayan yapıların; örneğin ailenin, vatandaşlığın, dini bir inancın mensubu olmanın yeniden üretimini içerir. Bu gerekliliklerin üretildiği yerlere Althusser, İdeolojik Aygıtlar demeyi tercih eder. İşgücünün toplumsal üretimi aile, kitle iletişim araçları, kilise gibi ideolojik aygıtlarda gerçekleşir. Fakat Althusser ideolojik aygıtlar içinde en özel yeri okula verir. Althusser’e göre, örgün eğitim sistemi bireylerin şekle şemale sokulduğu en etkin işleyen kurumdur. İdeolojik aygıtlar üzerindeki bu vurgusu, Althusser’in ideolojiyi somutlandırma girişimine işaret eder. O’na göre ideoloji, dışarıdan zerk edilen veya edinilmesi gereken bir bilinç düzeyi değil, bizzat bireyin toplumsal ilişkilerin bütünü içerisinde bulunduğu yapıların ona sağladığı roller bütünüdür. Bu roller de, bireyin hayatında “yapıp ettiklerini” sıkı sıkıya belirleyen yol haritalarıdır aslında. Dolayısıyla ideoloji yaşama biçimimize dışsal değil, aksine bizzat bireyin gündelik pratikleri içerisinde devamlı suretle yeniden ürettiği bir yapıdır.

İdeoloji, bu aygıtlar içerisinde bireylerin nasıl “çağırıldığı” ile doğrudan bağlantılıdır. Aile içerisinde otoritenin sahiplenicisi olarak baba, kilisede itaatkâr mümin, siyasal alanda yasalara uyan vatandaş olarak “çağırılan” bireyin yeniden üretimi, bu kurumlar içerisinde olur. İdeoloji bir yanlış bilinç değil, bireylerle gerçek hayatları arasındaki muhayyel bir ilişkidir ve toplumsal uyumun devamı için kaçınılmazdır. Bireylerin ideolojik aygıtlar içerisinde edindikleri rollerin bütünü, işgücünün yeniden üretilmesinin en temel şartı olan toplumsal bütünlüğün yeniden üretilmesi işlevini görür. İdeoloji böylelikle bir toplumun varlığının ve sürekliliğinin teminatı hâline gelir.

Görüldüğü üzere, Marksist yaklaşımlar otorite ve meşruiyet sorununu sınıf yönetimi çerçevesi içerisinde ele almakta ve bunun ne tür mekanizmalar üzerinden gerçekleştiğini araştırmaktadırlar.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1. İktidar siyasal hayatın en temel kavramıdır, fakat salt siyasal alanda geçerli olan bir kavram değildir. İnsani ilişkilerin her alanında iktidar ilişkilerini tespit etmek mümkündür.
2. Meşruiyet ve otorite, iktidarın kullanımına dair kavramlardır. İktidara tabi olan öznelerin iktidarla olan ilişkilerinin doğasını ele verir. Bu, salt öznelerin seçimleri ile ilgili bir durum değildir; içinde bulunulan toplumsal ve tarihsel durumlar tarafından koşullanır.
3. Hegemonya kavramı iktidarın sınıfsal ve ideolojik yönlerini açığa çıkarır. Bu kavram üzerinden iktidarın çeşitli üretilme biçimlerini ele almak mümkündür.

Bölüm Soruları

1. İktidarın bir ilişki biçimi olması ne demektir?
2. İktidar ve otorite arasındaki fark nedir?
3. Weber'in meşruiyet ve otorite tiplerinin farklı toplumsal kökenlerini tartışınız.
4. Weber'in otorite ve meşruiyet yaklaşımı ile Gramsci'nin hegemonya yaklaşımı arasındaki temel fark nedir?
5. Yaşadığımız güncel toplum içerisinde rıza üretiminde en etkin olan kurumlar hangileridir? Tartışınız.
- 6- İktidar kavramı siyaset biliminde nasıl tarif edilebilir?
 - A-) Hükûmeti yönetme süreci
 - B-) İstedigini yapabilme kapasitesi
 - C-) Bir şahıs/grup/kurumun başka bir şahıs/grup/kurumun davranış, düşünce ve kararlarını belirleme, etkileme ve değiştirme kapasitesi
 - D-) Bir topluluğa hâkim olma durumu
 - E-) Devlet aygıtına hâkim olma
- 7- Aşağıdakilerden hangisi güç kullanımı olarak görülemez?
 - A-) Yasa çıkarma
 - B-) Polis zoru
 - C-) Ayaklanma
 - D-) Pasif direniş
 - E-) Boykot
- 8- Weber'in meşruiyet sınıflandırmasındaki “geleneksel meşruiyet” ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
 - A-) İktidarın buyruklarına uymanın temelinde gelenekler vardır.
 - B-) Temel işleyiş özelliği buyurgan ve yetkeci olmasıdır.
 - C-) Yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişki hak ve sorumluluklara dayanır.
 - D-) Durağan toplumlarda hâkimdir.

E-) Toplumların döngüsel oldukları, ilerlemedikleri kabul edilir.

9- Weber'in meşruiyet sınıflandırmasındaki “karizmatik otorite” ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

A-) İzleyicileri karizmatik otorite sahibi kişiye kör ve bağınazca bağlanır.

B-) Açık, öngörülebilir, soyut prosedür ve kurallar hâkimdir.

C-) Toplumsal ve siyasal kriz anlarına özgüdür.

D-) Toplumsal beklentiler karşılandıkça karizmatik otorite rutinleşir.

E-) Belirli bir lidere olağanüstü, istisnai özellikler atfedilmesiyle ortaya çıkar.

10- Marksist düşünür Gramsci, kapitalist toplumlarda yönetimi nasıl tarif eder?

A-) Devletin zora dayalı pratikleri

B-) Zor ve rıza mekanizmalarının birlikteliği

C-) Rızaya dayalı sınıf yönetimi

D-) Yasal prosedürlere dayalı yönetim

E-) Kapitalist sınıfın kontrolündeki yönetim

Cevaplar

6-C, 7-A, 8-C, 9-B, 10- B

4.DEVLET

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümde modern devleti ortaya çıkaran koşullar ve modern devletin doğası ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra belli başlı siyasal düşünce okullarının modern devlet karşısındaki tutum ve konuşlanmaları ve bu minvaldeki daha güncel tartışmalar da işlenmektedir.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Devletle hükûmet aynı şey midir?
2. Modern devletin gelişimi nasıl olmuştur?
3. Farklı siyasal düşünceler devleti temel olarak nasıl ele almışlardır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Modern devletin ortaya çıkışı	Devleti ortaya çıkaran politik ve kurumsal şartlar öğrenilir.	İleri okuma
Devlet ve siyasal düşünce	Farklı siyasal düşünce okullarının devlet karşısındaki tutumları öğrenilir.	İleri okuma
Devlet ve güncel tartışmalar	Farklı siyaset okullarının devlet hakkındaki güncel tartışmaları öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma

Anahtar Kavramlar

- Devlet
- Modern devlet
- Leviathan
- Pluralism
- Elitizm
- Devletin görece özerkliği

Giriş

Sosyal bilimlerdeki en zor işlerden birisinin de kavram tanımlamak olduğunu daha önce belirtmiştik. Gerçekten de devlet, hükûmet gibi siyaset kavramları gündelik hayatta o kadar yer etmiştir ki bunların ne olduğu konusunda oturup düşünmeyi çoğu zaman gereksiz görürüz. Oysa siyaset teorisinin çok önemli bir bölümü devletin kökeninin ne olduğu ve nasıl işlediği, siyasal rejimlerin birbirlerinden nasıl ayırt edilebileceği gibi meseleler üzerine ayrılmıştır ve bu tartışma hâlâ devam etmektedir. Öyle ki bazı yorumcular, devletin salt kavramsal geçerliliğe sahip olan, insanlar onu düşündüğü için var olan bir varlık olduğunu öne sürmektedirler. Başka bir deyişle devlet, aslında biz onun olduğuna inandığımız için vardır. Soyuttur: Şimdiye kadar onu “gören” olmamıştır. Görüp göreceğimiz onun adına iktidar kullanan kişi ve kurumlardır. Modern hayatın kılcal damarlarına kadar nüfuz etmiş bir kurumsal bütünlüğe sınırlar çizebilmek ve çok somut bir tanım getirebilmek çok kolay değildir elbette. En temel anlamda devlet, açıkça “kamusal” nitelik arz eden, toplumsal hayatın kamusal olarak örgütlenmesini hedef alan ve kamusal bütçe ile işleyen ve en nihayetinde kamusal nitelikteki güce dayandıkları varsayılan organizasyonlar bütünüdür. Bu anlamda askeriyeden belediyelere, hükûmet kurumlarından bürokrasiye ve polis gücüne kadar birçok kurumun “adına güç ve iktidar kullandıkları” kamusal otoritenin kurumsal bütünlüğüne devlet denebilir.

Bu anlamda devlet ve hükûmet kavramlarını birbirleriyle karıştırmamak gerekir. Hükûmet, aslına bakılırsa, daha geniş devlet organizasyonunun bir parçasıdır. Hükûmet geçici iken, devlet kalıcıdır. Hükûmet devletin bir nevi beyni olarak görülebilir: Devlet otoritesinin uygulanmasını pratiğe geçirir. Hükûmet, devletin polis, eğitim, sosyal yardım vesair gibi kurumları üzerindeki hâkimiyeti ile devletin işlerliğini sağlar. Fakat bu basit bir mesele değildir. Zira hükûmet devlet iktidarını kullanırken ne dereceye kadar serbest olacağı, bu iktidarı istediği gibi kullanıp kullanamayacağına dair yürütülen tartışmalar, bu hususları düzenleyen anayasalar çerçevesinde dönen en ciddi tartışmalar olmaya devam etmektedir.

Aslına bakılırsa devleti, siyasal iktidarın toplumdan kopması, topluma ait bazı güçlerin, toplumdan ayrışarak, buyurgan bir otorite hâlinde kurumsallaşması süreci içerisinde anlamak gerekir. Bu ayrışma üzerine biraz durmak gerekir, zira bu konu bize siyasal iktidarın kökenleri hakkında bir ön bakış sağlayacaktır. Siyasal iktidarın toplumdan ayrışması belki de insanlığın ilk evrelerine kadar geri götürülebilir. Siyasal iktidar, insanlık tarihinin en başından itibaren var olan bir yapı değildir. Antropolojik çalışmalar insanların herhangi bir siyasal iktidar yapısı geliştirmeden var oldukları geniş bir insanlık döneminin var olduğunu söylemekte. Siyasal iktidarın, topluluğun kendisinden sıyrılması ve onun üzerinde buyurgan, emredici bir kurum, yapı hâline gelmesi üzerine fazlasıyla yorum vardır. Bunlardan bazıları kabile düzeyindeki din adamlarının rollerinin dönüşümünü ön plana çıkarmakta, bazılarıysa insan topluluklarının maddi yeniden üretime yönelik organizasyonlar içerisinde bir tür siyasal iktidar kurumsallaşmasına doğru yöneldiklerini söylemektedir. Kökeni ne olursa olsun, siyasal iktidarın topluluktan kopması, yani topluluğun kendisine ait bazı güçleri devrederek buyurgan bir otorite oluşturması siyasal iktidarın ortaya çıkışına işaret etmektedir. Devlet, siyasal iktidarın uzun dönüşüm sürecinde geldiği uğraklardan birisidir ve aslında, devlete dair küreselleşme tartışmalarını dikkate alacak olursak, bu dönüşüm halen devam etmektedir.

Bu süreç içerisinde devletin de köklü dönüşümler geçirdiğini hatırlamak gerekir. Devlet, Latince **status** kelimesinden türemiş bir kavramdır. 13. yüzyılda kullanıldığı anlamda **status** bir kişinin veya bir şeyin durum, pozisyon ve şartlarına işaret eden bir kavramdır. Giderek fiziki biçim ve yapıya işaret etmeye başlayan kavram Cermen dillerine siyasal bir anlam içererek geçer ve 16. yüzyıldan itibaren bir ülkenin siyasal organizasyonuna gönderme yapan bir kavram hâline gelir. Hiç şüphesiz ki devlet kavramının bu son anlamını kazanmasıyla, Batı siyaset düşüncesinde egemenlik kavramının dönüşmesi arasındaki paralellik önemlidir. Yine bir 16. yüzyıl siyaset düşünürü olan Jean Bodin, egemenliğin birliğine dair bir milat sayılan fikirlerini bu dönemde ortaya atmıştır. Başka bir deyişle bugün için hepimize çok doğal gelen devletin mutlak egemenliği fikri de aslında tarihseldir. Devletin egemen bir varlık olarak ortaya çıkması, hiç şüphesiz ki siyasal iktidarın kullanımında köklü bir dönüşümdür. Devlet, böylelikle siyasal iktidarın çeşitli lokal otoritelerce parçalı bir şekilde kullanıldığı feodal dönem içerisinde, gücünü giderek bu lokal otorite odakları aleyhine olacak şekilde artıran bir güç merkezi hâline gelir.

Bu gücün artması elbette devletlerin vergi toplama ve savaş için gerekli orduları oluşturma konusundaki kapasitelerinin artmasına paralel olarak gelişmiştir. Bu noktada devleti, mutlak şiddet tekeli elinde bulunduran ve bu tekel üzerinden toplum üzerinde hâkimiyet kuran iktidar olarak anlayan Alman sosyolog Weber'i anmak gerekir. Gerçekten de modern devlet belirli bir coğrafya içerisinde öncelikle yerel güç kullanma kapasitesini barındıran otoritelerin merkezi devlete tâbi kılınması üzerinden gelişmiştir. Modern devletin en önemli özelliği, modern öncesi dönemde topluma dağılmış bulunan şiddet kullanma kapasitesini kendi tekeli altına almasıdır. Ordunun merkezileşmesi, özellikle kırsal alanda her evde bulunan silahların toplatılması, ceza verme yetkisinin merkezi yargı organına devredilmesi, savaş organizasyonunun merkezileşmesi devletin inşasında önemli adımlar oluşturur. Modern öncesi dönemlerde, kilise ve derebeylikler gibi parçalanmış feodal yapılar arasında dağılmış olan siyasal iktidar, böylelikle süreç içerisinde modern devlette tek bir merkezde toplanmıştır. Modern egemenlik, yani siyasal iktidar kullanım yetkisinin merkezileşme sürecini Avrupa'da on beşinci yüzyıla kadar geri götürmek mümkündür. Bu egemenliği belirleyen ve sınırlayan en temel unsur ülkesel sınırlardır. Devlet, sınırları belirli bir ülke içerisinde ve bu ülkedeki nüfus üzerinde egemen olarak tanımlanır. Başka bir deyişle devlet, ülkesi ve tebaası olan bir egemenliktir. Bu ülke içerisindeki nüfus üzerindeki otoritesi mutlaklıdır. Bu nüfus içerisindeki evrensel nitelikteki otorite parçalanamaz ve kişilerin veya grupların “ben iktidarın şu kısmı ile bağ kuruyorum, bu kısmı ile kurmuyorum” veya daha somut belirtmek gerekirse “ben yargı sisteminin şu unsurlarını benimsiyorum, şu unsurlarını ise benimsemiyorum” deme hakkı yoktur. Egemenlik ve onun unsurları ile ilgili olarak gönüllülük geçerli bir nitelik değildir. İktidarın belirlenmiş tüm unsurları, tüm nüfus üzerinde, eksiksiz ve bir bütün olarak uygulanırlar.

İlk olarak kralın şahsında merkezileşen devlet, giderek onun bedeninden uzaklaşır, soyut, hükmi bir kişilik hâline gelir. Bu anlamda siyasal iktidarın devlet iktidarı olarak kurumsallaşması, iktidarın kişisellikten sıyrılıp kurumsallaşmaya geçişini, muhayyel bir kurumsal bütünlüğe ulaşmasına işaret etmektedir. İnsanlar bir şefe, bir derebeyine veya hükümdara değil, onların fiziksel varlıklarının ötesinde, adına devlet denilen sürekli ve soyut

bir varlığa itaat eder hâle gelirler. Bu anlamıyla devlet, siyasal bütünleşmeyi sağlayan bir tür sembolik varlıktır. Bu sembol, modern toplumsal gelişme içerisinde, insanların itaat ve bağlılıklarını paylaşmak isteyen güçlere, yani çok parçalı feodal iktidar yapılarına ve kiliseye karşı, bütünleştirici bir sembol olarak kullanılmıştır. Bu anlamda modern ulus-devletlerin ortaya çıkışı, eski çok parçalı feodal yapıların yerine merkezi devlet aygıtının ortaya çıkışı anlamına da gelir. Bu sembolik varlık giderek hukuksal anlamda hükmi bir kişilik olarak ortaya çıkmıştır. Devletin giderek, siyasal bir birlik kurmuş modern insan topluluklarının bütünlüğünü ifade eden ve bu bütünlük adına iktidarı dağıtan ve kullanan hükmi bir kişilik hâline geldiği söylenebilir. Modern devletin düşünce babalarından birisi olarak addedilen Thomas Hobbes’un, insan çokluğunu (multitude) temsil eden devletin birliğine (unity), daha doğrusu çokluğun ancak birlik şeklinde temsil edilebileceğine dair vurgusu burada önem kazanmaktadır. Devlet, bu temsili birliğin kendisinden başka bir şey değildir ve her ne kadar Hobbes’un ifade ettiği şekli ile mitik canavar Leviathan’ın şahsiyetinde vücut bulsa da, aslen kişisellikten azadedir. Devlet, “kişisellikten azade bir kişi olarak”, yani temsil eden bir birlik olarak “**persona**” hüviyetini kazanır. Devletin erk uygulayabilmesi, birliğe dair taşıdığı bu fiktifikasyona dayanır.

Peki, bu fiktifikasyon nasıl maddilik kazanır. Bu noktada devleti bir “sınır çekme” ve “çerçeveleme” harekâtı olarak anlamak mümkündür. Buna göre kurumsal yapı, çeşitli iktidar pratiklerinin işleyişi üzerinden çekilen sınırlarla şekil bulmakta ve bu durum aynı zamanda kurumu, kendisini çevreleyen toplumdan ayırtmaktadır. Devlet, devleti oluşturan kurumların çeşitli yönetsel pratikler üzerinden toplumsal alandan ayırtılması ile maddilik kazanır; kurum içi maddi pratiklerin çerçevelenmesi üzerinden oluşur. Örneğin orduyu oluşturan şey, onun giderek bir kışla içerisinde varlığını sürdüren, kendi içerisinde farklı emir-komuta zinciri içerisinde işleyen, üniforma dâhil olmak üzere farklı semboller yaratan, toplumun genelinden ayrı bir kurum hâline gelmesidir. Böylelikle devletin kurumları, kendilerini ayrışık bir otorite olarak adeta inşa ederler. Devleti, daha doğrusu devletin kurumlarını bu maddi ayırıştırma pratiklerinden ve düzeneklerinden azade düşünmek neredeyse imkânsızdır.

Genelde siyasal iktidarın, özelde de devletin toplumdan bu ayrışması modern dönemde, yani toplumsal ilişkilerin ve ihtiyaçların örgütlenmesinin giderek karmaşıklaştığı bir dönemde iyiden iyiye artmıştır. Bu konuda en dehşetli ifadeleri belki de, 19. yüzyılın siyasal iktidar ve devletle en sorunlu isimlerinden biri olan Karl Marx ortaya koymuştur:

“Bir köprüden, bir okul binasından ve en küçük bir köyün köy mülkiyetinden demiryollarına, ulusal zenginliklere ve üniversitelere kadar her ortak çıkar derhal toplumdan ayrıldı, üstün çıkar, genel çıkar olmak sıfatıyla, topluma karşı tutuldu, toplum üyelerinin inisiyatifinden çıkarıldı ve hükûmet eyleminin konusu hâline getirildi... Bütün siyasal devrimler, bu makinayı kıracakları yerde, yetkinleştirmekten başka bir şey yapmadılar. Ard arda iktidar uğruna savaşılan partiler bu muazzam devlet yapısını ele geçirmeyi, kazananın en birinci ganimeti saydılar.” (Karl Marx, Louis Bonaparte’ın 18. Brumaire’i, Sol Yayınları, 1990, s:136)

4.1. Devlet ve Modern Siyasal Düşünce

Peki, insan toplulukları böylesi bir soyut, hükmi ve şiddet tekeline sahip bir varlığa neden ihtiyaç duymuşlardır? Bu konuyla ilgili farklı ideolojiler farklı açıklamalar getirmişlerdir. Hatta çoğu ideoloji açısından kendisinin farklılaşmasını sağlayan unsurlardan en başta geleni devlete dair getirdikleri açıklamalardır. Liberal yaklaşıma göre devlet zorunlu bir kötülüktür. Başta güvenlik ihtiyacı olmak üzere temel bazı genel ihtiyaçların örgütlenmesi için insan topluluklarının kendi iktidarlarını devrettikleri ve bunun üzerinden düzene kavuştukları bir tarihsel andır. Bu konudaki en bilindik yaklaşım biraz önce ismini andığımız Thomas Hobbes’a aittir. Hobbes, *Leviathan* isimli eserinde insanların doğal durumunu belirleyen özelliğin “insan insanın kurdudur” prensibi olduğunu söyleyerek yola çıkar. Buna göre doğa durumu insanların güvensizlik ve terör içerisinde yaşadıkları bir durumdur. İnsanlar bu durumu aşmak için kendi aralarında bir sözleşmeyle merkezi bir otoriteyi iş başına getirirler ve özgürlüklerinin devrederler. Hobbes’a göre bu toplum sözleşmesi mutlak otoriteye sahip devleti –Leviathan’ı- ortaya çıkarır. Liberal felsefenin çoğu yorumcu tarafından ilk ismi olarak kabul edilen John Locke ise Hobbes’un bu sözleşme yaklaşımını kabul etse de, ortaya çıkan iktidarın mutlak olmadığını, insanların güvenlik ve kamusal örgütlenme ihtiyacı nedeniyle özgürlüklerinden bir kısmından vazgeçtiklerini vazeder. Devlet bireylerin tüm özgürlüklerine tecavüz ettiği andan itibaren ona karşı direnme hakkı doğar. Devlet iktidarı mutlak değil, sınırlıdır ve devlet, bazı kamusal faydalar için otoritesini kabul ettiğimiz zorunlu bir kötülüktür.

Böylelikle liberal kuram Hobbes’un devletin çıkış nedenine dair sert tutumunu bir nevi dönüştürür. Bu dönüşüm uyarınca liberal gelenek devlete esas olarak iki temel işlev addeder. İlk, devletin hukuk düzenini tesis etmesi ve koruması öngörülür. Buna göre devletin asli işlevi, vatandaşları birbirlerinden koruyacak, onlar arasındaki ilişkileri belirli kurallara göre tanzim edecek hukuk sisteminin devamlılığını sağlaması gerekir. Meşruiyeti esas olarak bu devamlılığa bağlıdır. Bu, can ve mal güvenliğinin korunmasından, vatandaşların kendi aralarındaki gönüllü sözleşmelerin ortaya çıkardığı yükümlülükleri geçerli kılmaya kadar bir dizi işlevi devlete yükler. İkinci olarak da devletlerin, diğer dış devletlerden gelecek olan saldırılar karşısında silahlı savunmayı üstlenmesi öngörülür. Bu iki işlev klasik liberalizmin devletin işlevlerini sınırlandırma eğiliminin ismi olan “gece bekçisi devlet” modelinin temel göstergeleridir. Liberalizm, devletleri bu işlevlerle sınırlandırarak, bunun dışında kalan geniş alanda, bireylerin kendi en iyi yaşam tasavvurlarını yaşamalarını öngörür.

Devlet, toplumun işlerliğinin ve güvenliğinin devam ettirilmesi açısından gerekli ise de, bunun aşırıya kaçmaması, devlet iktidarının kullanılmasının sınırlandırılması her zaman için liberal geleneğin temel düsturu olagelmıştır. Bu sınırlandırmanın en bilindik mekanizması hiç şüphesiz güçler dengesidir. Güçler dengesi, hükûmet etmenin üç temel işlevinin ayrıştırılmasına dayanır: Yasama, yürütme, yargı. Bu üç işlevin tek elde yoğunlaşması devlet iktidarını kullanan hükûmete büyük bir güç sağlamış olacağından, liberal anayasa geleneği bu üç iktidarı farklı kurumsal mekanizmalar içerisinde işleme sokar ve birbirlerini denetlemelerini ve sınırlamalarını öngörür. Güçler ayrılığı olarak da bilinen bu yaklaşım, liberal gelenek içerisinde farklı devlet düzeneklerini ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fakat her halükârda yasama, yürütme, yargı işlevlerinin ayrıştırılması liberal anayasal geleneğin en

birincil karakteristiği olmuştur. Bu mevzu, daha sonraki “siyasal rejim” başlığı altında etraflıca ele alınacaktır.

Bunun karşısında, örneğin anarşizm devletin bir mutlak kötülük olduğunu savunur. Anarşist felsefe, liberal felsefenin aksine insan toplumlarının doğal durumlarının şiddet ve düzensizlik değil, doğal bir işbirliğinden kaynaklanan düzenli bir aradalık olduğunu savunur. Bu doğal bir aradalığı bozan, şiddet tekeli eline geçiren ve insanları bu şiddetin yarattığı korku ve terör ile köleleştiren devlettir. İronik bir şekilde söylenen şudur: Devlet, anarşiyi ve terörü önleyen değil, bizzat yaratan aktördür. Ve bu nedenle de mutlak olarak ortadan kaldırılması gerekir. Anarşizme göre, bunun yerine insan topluluklarının barış ve işbirliği içerisinde yaşayacakları, ölçek olarak küçük bir aradalık birimlerini ve bu birimlerin aynı ilkeler çerçevesindeki işbirliklerini temel alan bir toplumsal yapı pekâlâ mümkündür.

Marksist yaklaşım ise, anarşist felsefe ile benzer bir şekilde, devletin mutlak bir kötülük olduğu fikrini sahiplenir. Devlet, insan toplumlarının kendilerine ait olan iktidarı ele geçiren ve onların karşısına dikilen yabancı bir varlıktır. Bu yabancılığı ortadan kaldırmak veya onu görünmez kılmak için devlet çoğu zaman kutsallaştırılır. Fakat devletin kökeninde sınıflı toplumun ortaya çıkması bulunur. İnsan toplumları içerisinde mülkiyet ezel ebed bir unsur değildir. Mülkiyetin bazı ellerde temerküz etmesi, yani merkezileşmesi hâli ortaya çıktıkça, bu merkezileşmeye paralel olarak siyasi iktidar ve onun güç araçları da merkezileşir ve insan topluluklarından koparak devleti oluşturur. Devletin antropolojisi mülkiyetin antropolojisi ile paraleldir. Bu nedendir ki devlet, son kertede, hâkim sınıfların bağımlı sınıflar üzerindeki siyasi baskı mekanizmasıdır ve ortadan kaldırılması da sınıflı toplumların aşılması ile mümkündür. Mülkiyet ortadan kaldırıldığında sınıf farklılıkları da silinecek ve buna paralel olarak devlet de varlık nedenini kaybedecektir. Engels’in kullandığı ve Lenin’in ünlü *Devlet ve Devrim* isimli eserinde devraldığı kavramla, devlet sınıfsız topluma geçildiği oranda giderek sönmünecektir.

Marx’ı ve akabinde Marksist yaklaşımı devlet konusunda ayrıştıran bir diğer temel husus, bu sefer onu anarşist yaklaşıma yaklaştıracak şekilde, devletin yerine geçecek, onu sönmüneleştirecek ve gereksiz hâle getirecek toplumsal organizasyonların peşinde olması idi. 1871 Paris Komünü deneyimi Marx ve ardılları açısından büyük önem taşır. Napolyon’un Prusya karşısındaki yenilgisinden sonra Paris’i korumak adına silahlanan, çoğunluğunu işçilerin oluşturduğu Paris halkının, Fransız hükûmetinin işçileri silahsızlandırma girişimleri karşısında, Paris’te kontrolü tamamen ele alması sonucu kurulan Paris Komünü takriben iki ay sürmüş ve daha sonra da kanlı bir yenilgiye uğramıştır. Komün, Marksistler açısından tarihteki ilk proleter yönetim denemesi olarak, sınıf ve devlet arasındaki ilişkileri aydınlatması açısından önemli bir deneyimdir. Komünün yaptığı, Marx’a göre, mevcut devlet yapısını parçalamaktan başka bir şey değildi. İlk icraatı sürekli ordu ve polisi kaldırarak yerine silahlı halk milislerini koymak olan Komün, daha sonra dinsel kurumu, yani kiliseyi mülksüzleştirdi. Devlet memurlarının maaşı işçi ücretleri ile eşitlendi. Ayrıca genel oy hakkı çerçevesinde seçilen her yöneticinin, yine onu seçenler tarafından geri çağrılabilmesi sağlandı. Adalet görevlileri de seçime ve geri çağrılmaya tabi tutuldu. Eğitim parasız olarak halka açıldı. Kısacası Komün, mevcut devlet mekanizmasını bürokratik içeriğinden soyundurarak, doğrudan demokrasi

prensipleri çerçevesinde yeni bir yönetim mekanizmasının gerçekleştirilmesinin adı oldu. Marx'a göre devlet toplumun kendi güçlerinden uzaklaşmasının, bu güçlerini belirli odaklara teslim etmesinin siyasal anlamda ifadesinden başka bir şey değildi. Bu nedenle de Komün, bu güçlerin tekrardan topluma devredilmek üzere, bürokratik odaklardan alınması sürecini ortaya koymaktaydı. Bu nedenle, Marx'a göre, ilerideki komünist devrimin başlıca amaçlarından birisi de, toplumsal sömürü ve baskıyı devam ettirme işlevi esas olan devleti ortadan kaldırmak olmalıydı.

4.2. Modern Devlet İktidarının İşleyiş ve İşlevine Dair Güncel Yaklaşımlar

Daha güncel hâllerıyla ele aldığımızda, liberal yaklaşımlar devletin, çeşitli toplumsal ilgi ve çıkar odakları arasındaki dengeyi sağlayan bir tür tarafsız güç olduğunu vazederler: Devletin temel amacı toplumdaki farklı çıkarları dengelemek suretiyle “genel ve ortak iyiyi” gerçekleştirmektir. Bu bakış açısına dair temel teori çoğulculuk (pluralism) adı altında ortaya çıkmıştır. Pluralist yaklaşım, modern devletlerde iktidarın çeşitli toplumsal gruplar arasında bölündüğü tahlilinden yola çıkmaktadır. Seçimlere dayalı temsili demokrasilerde, çeşitli toplumsal gruplar güçleri oranında çıkarlarını gerçekleştirme şansı bulurlar, zira devlet iktidarını kullanacak olan hükûmetler de seçilmek için bu çıkarları dikkate almak durumunda kalırlar. Dolayısıyla çoğulcu yaklaşım aslında liberal demokratik devletlerin bir tür meşrulaştırmasını sağlar. Zira bu devletler klasik liberalizmin vazettiği gibi güvenlik ve düzen gibi temel ihtiyaçları karşılamakla kalmazlar, aynı zamanda modern toplumun ve siyasetin temel özelliklerinden biri olan farklı çıkar ve ilgiye sahip grup ve kesimlerin bir arada yaşayabilmeleri için en uygun araçları da sunarlar. Bunun karşısında yeni çoğulcu (neo-pluralist) yaklaşımlar, liberal demokratik devletlerin toplumun çoğulcu yapısını yansıttığını kabul etmekle birlikte, bunun çoğulcu yaklaşımın vazettiği gibi bunun tüm ilgi ve çıkar odaklarına yayılan bir eğilim olmadığını söylerler. Örneğin büyük iş çevreleri çıkarlarını gerçekleştirmek açısından küçük olanlara göre daha avantajlı durumdadırlar ve çoğu zaman da iradelerini kabul ettirirler. Çoğulculuğun, modern devletlerdeki iktidar kullanımını toplumsal kesimlerin çıkar ve ilgileri ile özdeşleştiren temel yaklaşımına en ciddi itiraz seçkinci (elitism) yaklaşımlardan gelmiştir. Mosca, Pareto, Michels ve Schumpeter gibi isimlerde köklerini bulan seçkinci yaklaşım, tüm demokratik görünümüne rağmen, modern devletlerde ve onun çeşitli düzeylerdeki aygıtlarında iktidarın bir avuç seçkinde toplandığını iddia etmiştir. Bu nedenle demokrasi ve sosyalizm gibi eşitliği ön plana çıkaran politik yönelimler modern iktidarların işlediği günümüze birer mitten ibarettir. Modern iktidarların içerdiği karmaşık ve büyük yapılar ister istemez bu yapıların içerisindeki etkin olan elitlere büyük bir özerklik sağlamakta, bu da aslında kendi özgün iktidarlarını hesapsız bir şekilde yürütmelerini sağlamaktadır. Bu, politik olarak tam da elitizme karşı çıkan siyasal yönelimlerde bile böyledir. Örneğin Michels, siyasal partileri incelediği çalışmasında döneminin işçi partilerinin bile partinin işçilerin değil, aslında bürokratik elitlerin kontrolünde olduğunu söylerken veya Schumpeter, demokrasinin, karar alma otoritesini ele geçirmek için elitler arası bir yarış olduğunu söylediklerinde bahsettikleri budur. James Burnham'ın klasikleşmiş *Yönetici Devrimi* (The Managerial Revolution) isimli çalışması, kapitalist veya komünist fark etmeksizin tüm endüstriyel toplumlardaki teknik ve bilimsel elitlerin gerçek iktidar sahipleri olduklarını vazederken, C. Wright Mills'in *İktidar Eliti*

(The Power Elite) isimli kitabı, en liberal toplumlardan biri olarak kabul edilen ABD'deki siyasetin aslında büyük iş çevreleri ve askeri aygıtlardan oluşan “askeri-endüstriyel kompleks” tarafından belirlendiğini iddia etmekteydi.

Devletin işlevi ile ilgili olarak yine liberal teori içerisinde ortaya çıkan ve günümüz siyasal yaklaşımını adeta domine eden yeni sağ (new right) ve yeni liberal (neoliberal) yaklaşımlar ise klasik liberalizmin devlet ve hükûmetlerle ilgili alerjisini güçlü bir şekilde yeniden gündeme getirmişlerdir. Buna göre modern toplumlarda kitlelerin baskısına bağlı olarak rolü ve işlevi giderek artan modern devlet ve hükûmetler aslında bireysel özgürlük ve teşebbüs ortamını giderek ortadan kaldırır hâle gelmişlerdir. Liberal geleneğin bu yeni versiyonu, hiç şüphesiz ki, modern devletlerin özellikle 20. yüzyıl içerisinde kazandığı yeni nitelikleri hedef almaktaydı. Bu nitelikleri sosyal devlet kavramsallaştırması içerisinde ele almak mümkündür. Sosyal devlet, vatandaşların sosyal haklar olarak nitelendirilen eğitim, sağlık, istihdam gibi konularda doğrudan hak sahibi olmalarını ve bu hakların organize edilmesi konusunda da devletlerin yükümlülük altına girmelerini anlatmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra hem çapı giderek genişleyen sosyal hakların organize edilmesinde hem de ekonomik krizlere bağlı olarak ekonominin idare edilmesinde devletlerin rolü giderek artmıştır. İşte bu dönüşüm nedeniyledir ki, yeni liberal tezler göre, devlet, klasik liberalizmin öngördüğü gibi zorunlu kötülük veya hakem devlet olmaktan çıkmış, kolları her yere uzanan ve aslında topluma değil, kendi kendisine hizmet eden bir canavar hâline gelmiştir. Devlet iktidarını kullanan siyasetçiler ve bürokratlar kamu çıkarı adına aslında kendi çıkarlarını en çoklaştırmaktadırlar. Bu, en temelde kitle demokrasilerinin bir sonucudur. Ekonomik süreçleri demokratik hak talepli siyasal süreçlere bağlayan modern kitle demokrasileri, siyasal yönetimleri ve bürokrasiyi her geçen gün şişirmiş ve ortaya çıkan bu makine artık kendi çıkarları ile işgal eden, kendi kendine hizmet eden bir sistemi beslemiştir. Dolayısıyla yapılması gereken, özellikle ekonomi yönetiminde devletin alanını küçültmek ve hükûmet müdahalesini minimuma indirmektir. Hükûmet, iş çevreleri ve işçi sendikaları arasında kurulan yakın ilişkiler verimsiz ve girişimciliği öldüren devlet yardım, teşvik ve sosyal politikalarını hâkim kıldığı için, ekonomi yönetimi ile siyaset arasındaki bağ koparılmalı ve ekonomi kendi özerk yasalarına tâbi kılınmalıdır. Devletin buradaki görevi ekonominin işleyişini sağlayacak kurumsal ve yasal altyapıyı sağlamakla kısıtlı olmalıdır.

Daha önce anlatılanlardan da tahmin edilebileceği üzere, Marksist yaklaşımın devletin işlevi ile ilgili yorumu, onun sınıflı toplumlar içerisindeki asli görevi ile bağlantılıdır. Marksistlere göre devlet, hâkim sınıfın genel çıkarlarını sağlamakla yükümlüdür. Fakat bunu kaba bir şekilde anlamamak gerekir. Marksist siyaset teorisinin en önemli isimlerinden Yunan asıllı Nicos Poulantzas'ın; Marx'ın devletin görece özerkliği kavramından yola çıkarak geliştirdiği yaklaşıma göre, kapitalist devlet temelde tek tek sermayelerin çıkarlarını savunan bir “sermaye başvuru bürosu” değildir. Kapitalist devletin görevi, kapitalizmin bir bütün olarak devam etmesini sağlayacak sistemik yapı ve müdahaleleri ortaya koymaktır. Sermayenin ihtiyaç duyduğu işgücünün yeniden üretilmesi ile ilgili sosyal politikalar, işçi sınıfı muhalefetine sistem dışına kaymasını engelleyecek çeşitli düzenlemeler, tüm sermaye birimlerinin piyasada öngörülebilir bir şekilde iş yapmalarını sağlayacak yasal düzenlemeler gibi işlevler kapitalist devlet tarafından yerine getirilir. Kapitalist devletin bazı işlemleri bazı

durumlarda tek tek sermaye gruplarının bazı durumlarda da genel olarak sermayenin aleyhine olacak şekilde işleyebilir. Hatta süreç içerisinde işçi sınıfı da devlet seviyesinde bazı kazanımlar elde edebilmişti. Devlet açısından önemli olan kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu yasal, politik ve toplumsal düzenlemelerin sürdürülebilir bir şekilde devamlılığını sağlamaktır. Böyle bir durumda, devletin kapitalist olması, biraz önce de belirttiğimiz gibi kapitalist sınıfın doğrudan aracı olmasından değil, üretim tarzının yeniden üretilmesindeki genel rolünden kaynaklanıyordu. Bu rol çok çeşitli biçimler alabiliyordu. Üretim ilişkilerinin içinde işleyeceği hukuki yapıyı oluşturmak ve muhafaza etmekten, eğitim aracılığı ile işgücünün yeniden üretilmesine varıncaya kadar, sınıflı toplumun içindeki parçalanma ve ayrışma eğilimlerinin üstesinden gelme ve toplumu bir arada tutmaya yönelik işlevleri devlete kapitalist özelliğini veren temel unsurlar olarak ön plana çıkıyordu. Başka şekilde söylemek gerekirse, kapitalist devleti kapitalist yapan, özel çıkarların hüküm sürdüğü üretim alanındaki anarşi karşısında, bu üretimin içinde gerçekleşeceği toplumun genel bütünlüğünü ve devam ettirilebilirliğini sağlamasıydı. Devlet, kapitalist toplumda burjuvazinin doğrudan ajanı olarak işleyen basit bir yapı olmaktan ziyade, işlevi kapitalist toplumun devamlılığını sağlamak olan “görece özerk” bir yapıydı.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1. Devlet kavramının kökleri çok eskiye gitse de, modern devlet ve onun etrafında şekillenen siyasal egemenlik nosyonu en erken 16. yüzyıla kadar geri götürülebilir.
2. Modern devleti tarif etmek zordur. Devlet, onu oluşturan kurumlara referansla anlaşılabilir. Bu kurumlar, toplumsal hayatın normal gidişatından izole edilen, çerçevelenen ve giderek sanki toplumdan ayrıymış gibi işleyen bütünlüklerdir.
3. Modern siyasal düşünce de modern devlete paralel olarak, onunla ilgili olarak şekillenir. Liberal gelenek gerekli bir kötülük olarak gördüğü devletin sınırlandırılmasını, marksist ve anarşist siyasal gelenekler gereksiz bir kötülük olarak gördükleri devletin sönmelenmesini, yıkılmasını savunurlar.
4. Devletin doğası ve işleyişi ile ilgili tartışma on dokuzuncu yüzyılda sürmüştür ve bugün de elitist, neoliberal ve neo-Marksist yaklaşımlar çerçevesinde devam etmektedir.

Bölüm Soruları

1. Modern devleti ayırt eden en önemli nitelikler nelerdir?
2. Hükûmet ve devlet kavramları arasındaki fark nedir?
3. Liberal ve Marksist geleneğin devlet konusundaki farklılıkları nelerdir?
4. Devletin işleyişi ile ilgili olarak liberal geleneği ayırt eden yaklaşım nedir? Tartışınız.
5. Modern devletlerle ilgili çoğulcu ve seçkinci tezlerin güçlü ve zayıf yönlerini tartışın.
- 6- Aşağıdakilerden hangisi modern devletin ayırt edici özelliğidir?

A-) Parlamenter sistem

B-) Mutlak egemenlik

C-) Çoğulculuk

D-) Demokratik yönetim

E-) Anayasal yönetim

7- Liberal “toplum sözleşmesi” kuramcılarına göre devletin ortaya çıkışının temelinde ne bulunmaktadır?

A-) Özgürlüğün gerçekleştirilmesi

B-) Eşitliğin sağlanması

C-) Can ve mal güvenliği ihtiyacı

D-) Ekonomik ilerleme

E-) Diğer topluluklarla mücadele

8- Anarşist kurama göre devlet nedir?

A-) Zorunlu bir kurum

B-) Demokratik olarak dönüştürülmesi gereken bir kurum

C-) Aşılması gereken mutlak kötü bir kurum

D-) Toplumsal birliği sağlayan kurum

E-) Toplumsal sözleşme sonucu ortaya çıkan kurum

9- Aşağıdakilerden hangisi devletin işleyişine yönelik plüralist (çoğulcu) yaklaşımın özelliklerinden değildir?

A-) İktidarın çeşitli toplumsal gruplar arasında bölündüğünü varsayar.

B-) Siyaseti bir iktidar mücadelesi olarak anlar.

C-) Liberal demokratik devletlerin meşrulaştırmasını sağlar.

D-) Çeşitli toplumsal grupların güçleri oranında çıkarlarını gerçekleştirme şansı bulduklarını savunur.

E-) Temel amacın toplumdaki farklı çıkarları dengelemek suretiyle “genel ve ortak iyiyi” gerçekleştirmek olduğunu savunur.

10- Aşağıdakilerden hangisi yeni liberal yaklaşımın ortaya çıkmasında etkili olmuştur?

A-) Devletlerin sosyal işlevlerindeki artış ve devletin büyümesi

B-) Devletlerin yeterince vergi toplayamaması

C-) Devlet otoritesinin yetersiz kalması

D-) Devletlerin toplumsal beklentiler karşısında yetersiz kalması

E-) Devletlerin askeri harcamalarının artması

Cevaplar

6-B, 7-C, 8-C, 9-B, 10-A

5. SİYASAL REJİMLER

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümde siyasal rejim kavramı üzerinde durulacak. Tarihsel olarak yapılan siyasal rejim analizleri incelenecek ve akabinde günümüzdeki hâkim siyasal rejim biçimi olan liberal demokratik rejimin esasları ele alınacak. Bölüm liberal demokratik rejimlerin karştı olarak gösterilen otoriter ve totaliter rejimlerin temel özelliklerinin incelenmesiyle bitecek.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Siyasal rejim ne demektir? Ne zamandan beri siyasal incelemenin konusudur?
2. Liberal demokratik rejimlerin özellikleri nelerdir?
3. Liberal demokratik rejimlere getirilen eleştiriler nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Siyasal rejim analizi nedir?	Siyasal rejim kavramı ve bu kavram etrafında yapılan tarihsel analizler öğrenilir.	İleri okuma
Liberal demokratik rejimler	Liberal demokrasinin temel özellikleri öğrenilir.	İleri okuma
Otoriter ve totaliter rejimler	Liberal demokrasilerin karşıtı olarak ele alınan otoriter ve totaliter rejimlerin literatürdeki konumları öğrenilir.	İleri okuma

Anahtar Kavramlar

- Siyasal rejim
- Liberal demokrasi
- Otoriterizm
- Totaliterizm

Giriş

Bir önceki derste hükûmetin devlet içerisindeki aktif beyin olarak ele alınabileceğinden bahsetmiştik. Bu aktif beynin nasıl organize edildiği, iktidarı kullanan aktif organın devlet yapılanması ile ilişkisinin nasıl düzenlendiği, aktif merkezin nasıl ele geçirildiği gibi sorular siyasal rejim meselesi ile ilgili tartışmalardır. Hükûmetler düzeni sağlamakla yükümlü olsalar da bunu çok farklı biçimlerde yaparlar. Örneğin mutlakiyetçi monarşilerdeki hükûmet biçimi ile modern liberal demokrasilerdeki hükûmet birbirlerinden çok farklıdır. Bu farklılıklar, yönetim ile ilgili işlevlerin farklı kurumsal yapılar çerçevesinde gerçekleştirilmesinden ve yönetenler ile yönetilenler arasındaki bağların farklı niteliklerinden kaynaklanır. Siyasal rejim aslında kısaca “yönetim sistemi” olarak anlaşılabilir. Bu kavramı kullandığımızda, devlet iktidarının nasıl tanzim edildiği, hükûmete hangi somut mekanizmalarla gelindiği, siyasal iktidar ile toplum arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlendiğine dair gayet geniş bir alandan bahsederiz. Hükûmetler geçicidir: Söz konusu siyasal rejimin kuralları uyarınca seçimler, hanedan mensubunun yerini terk etmesi, ölmesi vesaire gibi yöntemler üzerinden değiştirilir. Hâlbuki siyasal rejimin kendisinin değişmesi için, siyasal rejimde öngörülme-yen –askeri darbe veya toplumsal devrim gibi- olağanüstü bir durumun/gücün ortaya çıkması ve yönetim biçiminin temel esaslarını kökten bir şekilde değiştirmesi gerekir.

5.1. Siyasal Rejimleri İncelemek

Siyasal rejim incelemeleri, siyaset biliminde en çok kullanılan karşılaştırma yöntemi üzerinden gerçekleşir. Sosyal bilimlerde deney, deneme yapmak mümkün olmadığından, üzerinde çalışılan konunun anlaşılabilirliğini artırmak için karşılaştırma sıklıkla kullanılan bir metot olmuştur. Karşılaştırma, aksi hâlde anlaşılmaz bir olgular koleksiyonu olarak görülebilecek olan olgular arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları vurgulayarak, neyin önemli veya önemsiz, neyin anlamlı veya anlamsız olduğunu ayırt etmemize katkıda bulunur. Sosyal bilimlerde karşılaştırmaya dayanan analizler neticesinde teori, hipotez ve kavram geliştirmek mümkün hâlde gelir. Karşılaştırma yapılırken, bu karşılaştırmaya temel hazırlayacak bazı temel parametrelerin belirlenmesi esastır. Siyasal rejim incelemelerinde en yaygın olarak kullanılan parametreler şunlardır:

- Kim yönetiyor? Siyasal iktidar ayrıcalıklı bir elit tarafından mı sahiplenilmiş yoksa bütün nüfusu kaplıyor mu?
- İktidar tek bir merkezde mi toplanmış yoksa bölünmüş mü?
- Siyasi iktidar zora mı dayanıyor yoksa pazarlık ve uzlaşmalara mı?
- İktidar nasıl elde ediliyor? Rejim açık ve rekabetçi mi?
- Devlet ve vatandaş arasındaki ilişkide rejim hak ve sorumlulukları tanıyor mu yoksa dayatmacı mı?
- Söz konusu rejim zengin bir maddi temele mi dayanıyor?
- İktisadi hayat nasıl organize edilmiş? Piyasa ekonomisi mi hâkim devletçi bir yapı mı?
- Rejimin istikrarı ne ölçüdedir? Dayanıklı mı, kırılgan ve istikrarsız mı?

Karşılaştırmaya dayalı analizlerin gerçekleştirilmesinde veya okunmasında elbette dikkat edilmesi gereken hususlar da vardır. Karşılaştırmalı analizin amacı çeşitli sınıflandırmalara ulaşmaktır. Örneğin çeşitli ülkelerin siyasal yapılarının karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi, bazı hususlarda benzerlik taşıyan ülkeleri çeşitli kategoriler altında toplamaya yarayacaktır. Bu noktada analiz açısından sorun oluşturabilecek husus, karşılaştırmanın ve dolayısıyla benzetmenin ve ayrıştırmanın aşırı basit kalması, benzerliklere odaklanılmasından dolayı, niteliksel anlamdaki farklılıkların görmezden gelinmesidir. Bu türden bir hatalı yönelimin ortaya çıkaracağı sonuçlardan birisi de hiç şüphesiz ki etnik merkezciliktir (etnosentrizm). Etnik merkezcilik, belirli bir coğrafyanın tarihsel ve kültürel değerlerinin genelleştirilmesi olarak anlaşılabilir. Örneğin II. Dünya Savaşı'ndan sonra, batı liberal sistemleri içerisinde olmayan devletlerin otoriter veya totaliter olarak adlandırılmaları bu çerçevede anlaşılabilir. Batı akademisi, bu devletleri, liberal değer ve prensipleri merkeze almış ve bunların dışında kalanları ötekileştirmiştir.

Yine de karşılaştırmalı analizin özellikle siyaset biliminde en temel metotlardan biri olduğunu unutmamak gerekir. Hatta belki de en eski metotlardan biri olduğu bile söylenebilir.

Aslına bakılırsa hükûmetlerin sınıflandırılması meselesi antik Yunan'dan itibaren güncel bir konu olagelmıştır. Bu konuda ilk ve en bilindik adımı Aristoteles atmıştır:

	KİM YÖNETİR?			
KİM FAYDALANIR?		Tek kişi	Azınlık	Çoğunluk
	Yöneticiler	TİRANLIK	OLİGARŞİ	DEMOKRASİ
	Herkes	MONARŞİ	ARİSTOKRASİ	POLİTEİA

Aristoteles'in Siyasal Sistemleri Sınıflandırması

Görüldüğü üzere Aristoteles iki temel soru çerçevesinde siyasal sistemleri sınıflandırmaktadır: Siyasi iktidar kimin ve kimin yararına kullanılıyor? Bu sınıflandırmadan Aristoteles, çoğunluğun diktası olarak demokrasi, şahıs diktası olarak tiranlık ve varlıkların diktası olarak oligarşinin yozlaşmış yönetimler olduğu sonucuna varır: Zira bu biçimlerde hükûmet bir kişi, azınlık veya çoğunluk yönetse de, sistem aslında yöneticilerin, yani iktidarda olanların yararına işleyecek şekilde yapılanmıştır. Bunun karşısında krallık anlamındaki monarşi, seçkinlerin düzeni olarak aristokrasi ve çoğulcu cumhuriyet olarak politeia ise tercih edilmektedir zira iktidar bir kişi, azınlık veya çoğunluk tarafından kontrol edilse de herkesin yararına olacak şekilde kullanılmaktadır. Aristoteles'in sorduğu sorular kısıtlıdır ve vardığı sonuçlar da bugünkü yönetim standartları açısından elbette yeterli değildir. Fakat Aristoteles'in başlattığı çaba bugüne kadar gelmiştir. Aristoteles'in siyaset biliminin babası olarak kabul edilmesi de bu metodu kullanarak, yani bazı objektif parametreleri devreye sokarak siyasal sistemleri karşılaştırma ve oradan da bir sonuca varma yöneliminden kaynaklanmaktadır.

Siyasal düşüncenin evrimi sürecinde ortaya çıkan bilindik sınıflandırmalardan birisi de Montesquieu'ya aittir:

	SİYASİ DÜZENİN DOĞASI					
		Herkesin sınırlı iktidarı	Tek kişinin sınırlı iktidarı	Tek kişinin sınırsız iktidarı		

SİYASİ DÜZENİN İLKESİ	Fazilet	CUMHURİYET			Ilıman	İKLİM
	Şeref		MONARŞİ		İklim	
	Korku			DESPOTLUK	Sert iklim	
		Küçük boy ülke	Orta boy ülke	Geniş ülke		
	SİYASİ DÜZENİN FİZİKİ ÇEVRESİ					

Montesquieu'nun Siyasi Düzen Sınıflandırması

Görüldüğü üzere Montesquieu, Aristoteles'e göre hem daha fazla parametre kullanmaktadır, hem de kullandığı parametreler Aristoteles'inkinden nitelik olarak farklıdır: Montesquieu'da ülkenin büyüklüğü ve coğrafyasının iklim özellikleri gibi fiziksel özellikler de siyasal sistemi belirleyen unsurlar olarak devreye girer. Bunun yanı sıra, Montesquieu'nun siyasal sistem sınıflandırmasına karakterini veren esas unsur, "siyasi düzenin ilkesi" olarak isimlendirilebilecek niteliktir. Bu, yönetim ile nüfus arasındaki bağın neye dayanarak oluştuğunu, yani aslında mevzu bahis yönetimin meşruiyetini hangi ilkedен aldığına dair bir parametredir. Bu noktada ortaya çıkan korku, fazilet ve şeref kavramlarının, Montesquieu tarafından ahlaki, felsefi bir şekilde ele alınmadığını; toplumsal ve siyasal davranış kalıplarına işaret ettiklerini belirtmek gerekir. Despot yönetimler korku üzerine kuruludur. Cumhuriyetlerdeki fazilet ilkesi ise, genel eşitlik ve kamusal yararı esas alan siyasal ve toplumsal davranışlara işaret eder. Farklılık ve ayrıcalıkların hâkim olduğu toplumlarda ise, herkesin bu farklılık ve ayrıcalıkları korumaya soyunduğu, genel çıkara bireysel ve kesimsel "şeref" ilkesinin korunması üzerinden ulaşıldığı monarşi hâkimdir.

Gerek Aristoteles gerek Montesquieu, bu sınıflandırmayı salt bilimsel amaçlarla yapmamış, tercihte de bulunmuşlardır. Dolayısıyla siyasal sistem sınıflandırmasının, herhangi bir şekilde normatif kaygı taşımadığını söylemek zordur. Bu, günümüze daha yakın zamanlara geldiğimizde de geçerli bir husustur. Bu minvalde, siyasal sistemlerin sınıflandırılması mevzuunda ilginç bir dönemeci hiç şüphesiz ki Modernleşme Okulu çerçevesinde üretim yapanlar oluşturur. Modernleşmecî yaklaşım, II. Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş dönemi

içerisinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu okulun en önemli özelliği komünist rejimler altındaki ülkeler ve batı bloğunun içerisinde olmayan 3. Dünya Ülkeleri karşısında, kapitalist yoldan gelişmiş ve modernleşmiş ülkelerin sistemlerini konumlandırmasıdır. Bu dönemde siyasal sisteme analizlerinin temel sorunsallarından biri, bu üç dünyanın siyasal rejimlerini sınıflandırmaktır. Bu analizlere baktığımızda siyasal rejimlere dair temel karşılaştırmanın liberal demokrasiler, Sovyet tipi hükûmet sistemleri, faşist rejimler ve az gelişmiş ülkelerin rejimleri arasında olduğunu görmekteyiz. Komünist blokla kapitalist blok arasındaki bu gerilim döneminde, Modernleşme Okulu, liberal batı ülkelerinin gelişme çizgisine akademik bir meşruiyet zemini üretme işlevi görmüştür. Siyasal rejim analizinde kullanılan parametrelerin bu doğrultuda dönüştüğünü görmek mümkündür. Örneğin 1960’lardan itibaren yazan Edward Shils, siyasal sistemleri yöneten yönetilen ayrımı üzerinden ele almış ve elitlerin bu ayırımdaki konumlarına referansla siyasal sistemleri birbirinden ayırt etmiştir. Shils, buna binaen 4 ana model önerir. Tek bir ideoloji ve toplum tasarımıyla beslenen totaliter oligarşiler, ideoloji ve felsefe konusunda daha esnek olup temel derdi modernleşmeyi gerçekleştirmek olan modernleştirici oligarşiler, koruyucu bir üst otoritenin altında sınırlı bir liberalleşmenin olduğu vesayetçi seçkinler düzeni ve seçkinlerin temsili nitelik taşıdıkları, açık ve yarışmacı siyasal sistemler olan çoğulcu siyasi seçkinler düzeni. Bu sınıflandırmada, tahmin edilebileceği üzere, ilk kategori komünist ve faşist rejimleri; ikinci ve üçüncü kategoriler az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin rejimlerini ve dördüncü kategori de gelişmiş kapitalist ülkelerin siyasal rejimlerini temsil etmektedir. Bu sınıflandırma hiç şüphesiz ki en son kategoriyi, diğerleri karşısında üstün bir mevkiye yerleştirmektedir.

Yine aynı dönemde yazan, ünlü siyaset bilimci Apter de Shils’inkini hatırlatan bir siyasal sistem sınıflandırması yapar. Bu sınıflandırmada da benzer türden bir kaygıyı görmemek mümkün değildir:

	OTORİTE ÖRGÜTÜNÜN ÖZELLİĞİ	
DEĞERLERİN MAHİYETİ	Merkeziyetçi	Adem-i Merkeziyetçi
Amaç Değer	Mutlakçı Seferber Düzenler	Ruhani (Teokrat) Düzenler
Araç Değer	Devletçi (Bürokrat) Düzenler	Uzlaşmacı Serbestiyetçi Düzenler

Apter’in Siyasi Düzen Sınıflandırması

Apter'in sınıflandırmasında, rejimlerin merkeziyetçi mi yoksa adem-i merkeziyetçi mi olduklarının yanı sıra, siyasal rejimin ideolojik veya felsefi bir amaç çerçevesinde mi işledikleri yoksa meselelere araçsal, pragmatik olarak mı baktıkları iki temel parametreyi oluşturmaktadır. Merkeziyetçi ve amaç eksenli işleyen rejimler karşısında, uzlaşmaya dayalı, liberal (serbestiyetçi) rejimler “ideoloji dışı”, “ideolojik olmayan” pragmatik sistemler olarak tanımlanmakta, böylelikle de batılı liberal rejimler bir tür “aklın yolu” seviyesine yükseltilmektedir.

Fransız siyaset bilimci **Maurice Duverger** de siyasal rejimleri üç kriter çerçevesinde birbirleriyle kıyaslamayı önermektedir: Yönetenlerin seçilmesi, yönetenlerin yapısı ve yönetenlerin yetkilerinin sınırlandırılması. **Yönetenlerin seçilmesi** temelde iki türlü olabilir: Yönetilenlerin seçmesi ve yönetilenlerin işe hiç karışmadığı otokratik yönetimler. İlki demokratik seçimlerle, ikincisi ise halef seçme ve yönetenlerin yöneticiyi ataması gibi üsluplarla yöneticilerin seçildiği yapılanmalara işaret eder. Tarihsel olarak bunların arasında karma rejimler bulunabilir: Demokratik olarak seçilmiş bir meclis ile otokratik bir hükümdarın yan yana bulunduğu meşrutiyet rejimleri gibi. **Yönetenlerin yapısı** başlığı altında yönetim organlarının meclis veya daha dar yürütme organları çerçevesindeki konfigürasyonu (örnek: yönetimin bir kişide toplanması olarak monarşi); yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki işbölümü (örnek: Fransız Devrimi sürecinde ortaya çıkan ve yasama ve yürütme görevlerini Konvansiyon Meclisinde birleştiren rejim) ve siyasal parti sistemlerine bağlı olarak farklılaşan rejimler (örnek: iki parti sisteminin çok sert bir biçimde oturduğu ABD örneği) incelenmektedir. **Yönetenlerin sınırlandırılması** meselesi de Duverger tarafından siyasal rejimleri birbirinden ayırtıran bir etken olarak görülür. Yönetimi çeşitli biçimlerde ele geçirenlerin yetkilerinin sınırlandırılıp sınırlandırılmayacağı, sınırlandırılacaksa bunun hangi mekanizmalar üzerinden gerçekleştirileceği de siyasal rejimler açısından önemli bir ayırtıcı kriterdir. Nazizm gibi iktidarın mutlak olarak belirli bir kişiye veya kuruma devredildiği totaliter rejimlerde böyle bir sınırlandırmadan söz edilemezken, liberal demokrasilerin hâkim olduğu yerlerde yasama, yürütme ve yargı kurumlarının birbirlerini karşılıklı olarak dengelemeleri ile bu sınırlandırma sağlanmaktadır.

5.2. Liberal Demokratik Siyasal Rejimler

Sovyet tipi hükûmet biçimleri bugün için dünyadan büyük oranda kaybolduktan sonra liberal demokrasilerin büyük bir ağırlık kazandığını söylemek mümkün. Liberal demokrasileri belirleyen en önemli özellik, bunların sınırlandırılmış hükûmetler olmalarıdır. Hükûmetin sınırlandırılması üç temel özellik üzerinden sağlanır:

1. Anayasal demokrasi: Liberal demokrasileri bağlayan temel bir yasa olarak anayasalar devlet organlarının görev, sorumluluk ve işlevlerini belirler ve yönetimle bireyler arasındaki temel ilişkileri düzenler. Bunlar büyük oranda hükûmetin nasıl işleyeceğini belirten –İngiltere ve İsrail dışında- yazılı metinlerdir. Devlet otoritesi bu temel yasa ile sınırlıdır.

2. Denge ve fren: Hükûmet otoritesinin kullanımı çeşitli kurumlar arasında dağıtılmıştır. Bu işlevsel otorite fragmentasyonunun nedeni iktidarın tek bir mevkide yoğunlaşmasının önüne geçmektir.

3. Hükûmetin yetkileri bireylerin ve sivil toplumun dokunulmaz hakları ile sınırlandırılmıştır. Bu haklar basın, fikir, inanç ve örgütlenme özgürlüğü gibi temel hakları içermektedir. Bu, liberal demokrasilerin çoğunluğa dayalı seçim sisteminin çoğunlukçuluğa dönüşmesini engeller. Çoğunluk oyuyla yönetime gelenlerin karşılarında azınlıkların da sahip olduğu dokunulmaz haklar silsilesinin varlığı, çoğunlukçuluğu, yani hükûmet iradesini kullananların arkalarındaki çoğunluk oyuna dayanarak otoriterleşmesini önler.

Liberal demokrasileri belirleyen en önemli özelliklerden biri de hiç şüphesiz ki çoğulcu seçimlerle belirlenen temsili demokrasiler olmalarıdır. Yasama ve yürütme mekanizmalarına kimlerin geleceğine, çeşitli siyasal yönelimlerin özgürce katıldığı ve evrensel oy hakkının kullanımı ile sonucun ortaya çıktığı seçimler üzerinden karar verilir. Temsili demokrasiler bireylerin evrensel siyasi eşitliği, yönetimin rekabete dayalı, kısıtlanmamış ve sonucu önceden kestirilemeyen seçimler üzerinden el değiştirmesi, hükûmet gücünü kullananların tanımlanmış politik sorumlulukları ve muhalefet ve direniş hakkı gibi ilkeler üzerinden işlerler. Görüldüğü üzere liberal demokrasilere karakterini veren husus, çoğunluğa dayalı yönetimlerin mutlak yönetimler hâline dönüşmesini engelleyici mekanizma ve prensiplerdir.

Liberal demokrasiler içerisinde hükûmet organlarının seçilmeleri ve bunların karşılıklı ilişkileri arasında bazı farklar vardır. Liberal demokrasilerin büyük çoğunluğu parlamenter sistemlerdir. Bu sistemde yürütme organı ile yasama organı birbiri içerisine geçmiş durumdadır. Seçimler yasama organı için yapılır ve yürütme organı yasama organı, yani parlamento içerisinde çıkar ve ona karşı sorumludur. Oysa ABD gibi başkanlık sisteminin hâkim olduğu ülkelerde başkan ve iki kanatlı parlamento seçimleri birbirlerinden ayrı olarak yapılır ve başkan da parlamento da ayrı yetkilere sahiptir, birbirlerine karşı denge ve fren mekanizması işlevi görürler. Fransa'daki yarı başkanlık sisteminde ise hem seçilmiş bir başkan hem de başkanlık seçimlerinden ayrı olarak seçilen parlamentodan çıkan bir başbakan ve onun hükûmeti bulunur. Görüldüğü üzere hükûmet organları arasındaki denge ve fren mekanizmasının sağlanmasının çeşitli yolları vardır. Bunlardan hangisinin yürürlükte olacağı o ülkenin idari, politik ve toplumsal nitelik ve tarihi ile ilgilidir.

Liberal demokratik rejimler arasında ayrıca parti sistemlerine göre de bazı farklılıklar belirlemektedir. ABD ve yakın zamana kadar İngiltere'de geçerli olan iki parti sistemi, siyasal partilerin varlığı ve bu partiler arasındaki rekabet ilkesi ile ilgili olarak yasal olarak bir engel olmamasına rağmen, tarihsel olarak iki partinin hâkimiyetinin sağlanması ile ortaya çıkmıştır. Bu sistemde seçimlerde çoğunluğu alan parti tek parti iktidarı olarak iktidara gelmektedir. Oysaki kıta Avrupası'nda ve Türkiye'de böyle bir ikili parti hâkimiyeti oluşmamıştır ve partiler arası rekabetin yüksekliği iktidarın sıklıkla farklı partiler arasında el değiştirmesini ve koalisyon hükûmetlerini gündeme getirmektedir. Ayrıca Avusturya, Belçika ve Hollanda gibi dil ve dine bağlı olarak derin farklılıkların olduğu ülkelerde bu gruplar arasında iktidar paylaşımını esasa bağlayan demokratik yönetim biçimleri ortaya çıkmıştır. Bir kez daha belirtmek gerekir ki liberal demokrasilerin işleyiş biçimleri ülkelerin tarihsel ve toplumsal niteliklerine göre şekillenmektedir.

Liberal demokrasileri birbirleriyle karşılaştırırken ortaya çıkan tabloyu şu şekilde özetlemek mümkündür:

- İki parti sistemi veya çok partili sistem
- Tek parti hükûmeti veya koalisyona açık bir hükûmet yapılanması
- Tek meclisli veya zayıf bir meclisle takviye edilmiş çift meclisli parlamento veya etkin iki meclis
- Yürütme ve yasama organlarının seçimi (parlamentar sistemler, yarı-başkanlık ve başkanlık sistemleri)
- Üniter hükûmet veya federal hükûmet
- Yazılı olmayan anayasa veya yazılı anayasa
- Yürütme ve meclis arasında kuvvetler ayrılığının olması veya olmaması
- “İlk geçen göreve” prensibi üzerinden çalışan çoğunlukçu seçim sistemi veya nisbi temsile dayanan seçim sistemi

5.3. Totalitarizm ve Liberal Demokrasiye Geçiş

Liberal demokratik siyasal rejimlerin “ötekisi” hiç şüphesiz ki uzun yıllar totaliter rejimler olmuştur. Totaliter rejimlere örnek olarak çoğu zaman faşizm ve komünizm gösterilegelmiştir. Çok net bir şekilde Alman ve İtalyan faşist sistemlerinin temsil ettiği totaliter rejimlerin temel özelliklerini şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

- İktidar merkezi tekçidir. Farklı güç odakları varlıklarını devam ettirseler de meşruiyetlerini bu tekçi merkezden alırlar.
- Tek ideoloji mevcuttur, bunun dışındaki diğer tüm düşünce sistemleri dışarıda bırakılır. Yönetici organlar ve kadrolar kendilerini bu tekel konumundaki ideoloji ile özdeşleştirirler. Halktan da aynısı beklenir.
- Geniş halk kitlelerinin tekel konumundaki ideoloji etrafında mobilize olmaları özendirilir.

Görüldüğü üzere totaliter rejimler liberal demokrasilerin neredeyse yüzde yüz tersidir. Liberal demokrasilerde denge mekanizmaları üzerinden siyasal iktidar bölünürken totaliter rejimlerde siyasal iktidarın tam bir yoğunlaşması ve bölünmezliği mevzu bahistir. Totaliter rejimler tek ideoloji üzerinden işlerken, liberal demokratik sistemlerde çoğulcu bir ideolojik yapılanma vardır. Liberal demokrasilerde siyasal iktidar yoğun bir kitle mobilizasyonunu amaç edinmez, meşruiyetini toplumsal hayatın pragmatik işleyişi üzerine inşa eder. Hâlbuki totaliter rejimlerde ideolojiye dayalı bir kitle mobilizasyonu esastır.

Liberal demokrasilerin karşısında bir zamanlar bulunan en güçlü siyasal alternatif olarak Sovyet tipi siyasal rejimlerde ise bu özelliklerin çoğuna rastlanabilirdi. Hâkim parti olarak komünist parti bu rejimlerin köşetaşı durumunda idi. Anayasal olarak siyasal parti tekeli konumundaki komünist partinin genel sekreteri devlet başkanı konumuna da gelmiş olurdu. İdeolojik tekeli de elinde tutan bu partilerin siyasal sistemi de aşan bir iktidarından bahsetmek olası idi. Tüm bürokratik makinayı kontrolü altında tutan Komünist partiler, ayrıca toplumsal, ekonomik, eğitsel ve kültürel kurumlarda da kontrolü elinde tutardı. Kısaca belirtmek gerekirse, Sovyet tipi siyasal rejimler liberal demokrasilerin temel niteliği olan iktidar ve otorite kullanımının sınırlandırılması ilkesine dayanıyordu. Bugün için bu rejim tipolojisine en çok Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki siyasal rejimin benzediğini söylemek mümkündür.

Otoriter rejimler ise bunların arasında bir yerde tarif edilmiştir. Otoriter rejimler totaliter rejimlerde olduğu gibi tek ideoloji baskısının baskın olmadığı, genelde pragmatik nitelikte bir kurumsal otoritenin (başkan veya ordu) vesayetinde devam eden, kitle mobilizasyonunun hoş karşılanmadığı ve kısıtlı bir muhalefete izin verilen rejimlerdir.

Tüm Soğuk Savaş dönemci boyunca liberal demokrasiler, otoriter ve totaliter rejimler arasındaki karşılaştırmalar üzerine oturan siyasal rejim tartışmaları, 1970'lerden itibaren başka bir boyut daha edinmiştir. Bu dönemden itibaren siyasal rejim meselesi ile ilgili tartışmaların önemli bir boyutunu "liberal demokrasiye geçiş" tartışmaları oluşturagelmıştır. Özellikle 1974'den itibaren Yunanistan, Portekiz ve İspanya'daki faşist nitelikteki askeri rejimlerin çökmesi ve bu ülkelerin hızla demokrasiye geçmeleri, akabinde Latin Amerika'daki otoriter askeri rejimlerin yerlerini görece açık ve serbest rejimlere bırakmasıyla beraber "demokrasinin yeni dalgası"ndan söz edilir oldu. 1989'da Sovyet Blok'unun çökmesiyle beraber ortaya çıkan yeni liberal demokrasilere eklenme dalgası da bunu takip etti. Bu nedenle özellikle 1980'ler ve 1990'lar batı liberal demokrasilerinin kesin bir zaferi olarak kutlandı. Bu ülkelerin geçtikleri rejim temelde çok partili seçimlere dayansa da, bu minvalde önemli bir unsur da serbest piyasa ekonomisine geçiş oldu. Böylelikle daha önce de literatürde bulunan bir tema, demokratikleşme tartışmalarında giderek ağırlık kazandı: Demokrasi ancak serbest piyasanın esas olduğu kapitalizmde mümkündür.

Gerek bu son önerme gerek demokratikleşen rejimlerin kesin ve radikal bir kopuş yaşadıklarını öne süren çevreler, özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren ilk baştaki iyimserliklerini kaybettiler. Zira hem Latin Amerika'nın hem de eski Sovyet Blok'unun ülkelerinde demokrasiye geçiş sancısız olmadığı gibi, kısmi geriye dönüşler de yaşadı. Buna en başat örnek olarak herhalde Rusya'yı göstermek mümkündür. Komünist Parti iktidarının devrilmesinden sonra siyasal bir kargaşa yaşayan Rusya demokratikleşmemiş, aksine kendine özgü otoriter bir yönetime doğru evrilmiştir. Öte yandan serbest piyasa ekonomisine hızlı geçiş yapan ülkelerde ortaya çıkan yoksullaşma ve marjinalleşme radikal akımların güçlenmesine zemin hazırlamış, bu da serbest piyasa ile demokrasi arasında kurulan ilişkinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Bugün için baktığımızda, bir yandan liberal demokratik rejimlerin –sebeplerini ilerleyen haftalarda ele alacağımız- görece bir itibar kaybı söz konusuysa, diğer yandan otokratik

yönetimlerin yakın zamana kadar geçerli olduğu Mısır ve Tunus gibi ülkelerde liberal demokratik rejimlere doğru bir yöneliş ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde dengelerin nasıl oturacağı henüz belli değildir. Örneğin büyük bir kitle mobilizasyonu ile Mısır'da uzun süre iktidarı elinde tutan Hüsnü Mübarek'i deviren Mısır halkı, daha sonra seçimle iktidara gelen Müslüman Kardeşleri de, liberal demokrasinin gereklerine uymadığı iddiası ile yine kitle mobilizasyonu üzerinden alt etmeye çalışmış, fakat ortaya çıkan kaos yine Mısır ordusunun hâkimiyeti bir darbe ile ele geçirmesine neden olmuştur. Öyle görünmektedir ki siyasal rejimlere yönelik mücadeleler ve elbette ki tartışmalar giderek daha sıcak gündemler hâline gelecektir.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1. Siyasal rejim analizi “kim yönetiyor, kimin adına yönetiyor, yönetim merkezi mi ademi merkezi mi, tek elde toplanmış mı bölünmüş mü, rekabetçi mi kapalı mı” gibi soruları esas alır. Antik Yunan’dan beri siyasal yönetimler bu sorular çerçevesinde sınıflandırılır ve karşılaştırılır.

2. Günümüz siyasal rejimleri arasında liberal demokrasi bir nevi norm işlevi görmektedir. Liberal demokrasi anayasallık, denge ve fren mekanizmaları, dokunulmaz haklar ve rekabetçi-serbest seçimler gibi temel ilkeler üzerine oturur.

3. Liberal demokratik rejimlerin karşısında faşist, komünist siyasal düzenler ve üçüncü dünya otoriter rejimleri bulunur. Liberal demokrasiyi merkeze koyan literatürde otoriter veya otoriter rejimler olarak isimlendirilen bu siyasal düzenler daha merkezi ve daha az açık ve rekabetçi özellikler sergilerler.

Bölüm Soruları

1. Siyasal rejim kavramından ne anlamak gerekir?
2. Karşılaştırmalı analizin fayda ve mahsurları nelerdir?
3. Liberal demokratik rejimlerin temel özellikleri nelerdir?
4. Siyasal rejim analizinde “objektiflik” mümkün müdür? Tartışınız.
5. Türkiye’deki siyasal rejimi nasıl tarif ederdiniz?
- 6- Siyasal rejim kavramı aşağıdakilerden hangisine işaret eder?
 - A-) Devlet aygıtlarının bütününe
 - B-) Hükûmet mekanizmalarının bütününe
 - C-) Devlet iktidarının kullanımına dair tanzim ve düzenlemeler
 - D-) Devletin zor aygıtlarına
 - E-) Parlamenter sistemin işleyiş biçimlerine
- 7- Aşağıdakilerden hangisi Aristoteles’in siyasal rejim sınıflandırmasında bulunmaz?
 - A-) Politeia
 - B-) Demokrasi
 - C-) Monarşi
 - D-) Oligarşi
 - E-) Şehir devletleri
- 8- Aşağıdakilerden hangisi Edward Shils’in siyasal rejim sınıflandırmasında bulunmaz?
 - A-) Totaliter oligarşiler
 - B-) Çoğulcu siyasi seçkinler düzeni
 - C-) Modernleştirici oligarşiler
 - D-) Otoriter oligarşiler
 - E-) Vesayetçi seçkinler düzeyi

9- Liberal demokrasilerde sınırlı hükûmet ilkesini sağlayan üç temel mekanizma hangisidir?

- A-) Anayasal demokrasi-denge ve fren mekanizmaları-dokunulmaz haklar
- B-) Anayasal demokrasi-çoğulcu seçimler-dokunulmaz haklar
- C-) Anayasal demokrasi-denge ve fren mekanizmaları-federatif yapı
- D-) Muhalefet-denge ve fren mekanizmaları-bürokrasi
- E-) Seçimler-denge ve fren mekanizmaları-dokunulmaz haklar

10- Aşağıdakilerden hangisi liberal demokrasileri birbirleriyle karşılaştırırken kullanılan meselelerden birisi değildir?

- A-) Kuvvetler ayrılığı veya kuvvetlerin tek elde toplanması
- B-) Tek meclisli veya iki meclisli
- C-) İki parti sistemi veya çok partili sistem
- D-) Tek parti hükûmeti veya koalisyonla açık bir hükûmet yapılması
- E-) Üniter hükûmet veya federal hükûmet

Cevaplar

6-C, 7-E, 8-D, 9-A, 10- A

6. IDEOLOJİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümde ideoloji kavramı işlenecek ve kavramın en geniş içeriği tartışılacak. Akabinde de özellikle Marksist ve liberal düşünce okullarının ideoloji kavramını ele alışlarına odaklanılacak. Bölüm, günümüzde epey popüler olan “ideolojilerin sonu” tespitin tartışılmasıyla bitecek.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. İdeoloji nedir?
2. İdeoloji barındırmayan bir fikir mümkün müdür?
3. Neden ideolojilere ihtiyaç duyulur?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
İdeoloji nedir?	İdeolojinin tanımına dair farklı yaklaşımlar öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma

Anahtar Kavramlar

- İdeoloji
- Mitler ve semboller
- Mistifikasyon
- İdeolojilerin sonu

Giriş

İdeoloji gündelik hayatta çoğunlukla yanlış kullanılan bir anlama sahiptir. “Olaylara ideolojik yaklaşıyorsun” denildiğinde, sanki “tarafli-yanli” gibi bir anlam çıkar. Buradaki hata “yanli-tarafli” olmakla ilgili değildir. Aksine sosyal ve siyasal olaylara dair sanki “yansız-tarafsız” bir objektif pozisyon varmış gibi davranmakla ilgilidir. Sosyal ve siyasal konularda maalesef bu türden bir pozisyon yoktur. Kendisini mümkün olduğunca bilimsel olarak gösteren bir belirleme bile, hakkında yeterince “kazı yapıldığında”, ideolojik bir varsayımı içerisinde barındırır. Siyasetle hiç ilgilenmediğini iddia eden bir insanla konuştuğumuzda dahi, ikinci dakikasında son derece ideolojik ifadelerini yakalamak hiç de zor olmayacaktır. Dolayısıyla belki de ilk yapılması gereken, ideoloji hakkındaki “olumsuz” ön yargıyı bir kenara bırakmaktır. İdeoloji olmaksızın, toplumsal dünyayı anlamak, anlamlandırmak mümkün değildir.

Bu nedenle ideolojiden doğrudan doğruya siyasal erki ele geçirmek için sistematik hâle getirilen düşünceler topluluğunu anlamamak gerekir. En basit anlamıyla ideoloji, karmaşık toplumsal gerçekliği tutarlı bir bütünlük içerisinde anlamamıza yarayan bir tür bilişsel haritadır. Bir dünya görüşü olarak ideoloji, bu karmaşıklık içerisinde toplumun nasıl işlediği, toplum içerisindeki rolümüzün ne olduğu ve ne olabileceği, izlenmesi gereken en iyi yolun ne olduğu gibi konularda bir tür yol haritası sağlar. Bu anlamıyla ideoloji geniş bir içerik kazanır. Toplumsal ve siyasal hayatın koordinatlarını bize sağlayan, bu koordinatlar içerisinde nasıl hareket etmemiz gerektiği konusunda bize temel bir yönelim çizen ideolojiler, birey ve toplum arasındaki bağlantıyı kuran en temel araçlardan birisidir. Bu anlamda, “ideolojik olmak” kaçınılmazdır. “Vatanımı seviyorum” dediğinizde, “işyerinde verimli çalışmayı” düstur edindiğinizde, “büyüklerle saygı göstermek gerekir” diye düşündüğünüzde veya “insanın mayasında kötülük vardır” sözüne onaylayarak başınızı salladığınızda, aslında toplumsal hayatın nasıl olması gerektiği üzerine çeşitli ideolojik varsayımları ortaya koymuş olursunuz. “Vatanımı seviyorum” en basitinden milliyetçilik ideolojisine işaret eder. İşyeri verimi, verimin nimetlerinden kimin, nasıl pay alacağı sorusunu atladığı müddetçe toplumsal bölüşüm ilişkilerindeki eşitsizliği daha da tahkim eder. Ve “büyüklerle saygıyı” bir ahlâk ilkesi hâline getirdiğinizde, “genotokrasi”yi –yani yaşça büyük olanların toplumsal hiyerarşide üstte olmasını- onaylamış olursunuz. İnsanın kötü olduğu varsayımının devamında ise insanın ıslah edilmesi, bu nedenle de siyasal otorite de dâhil, her türlü otoritenin vesayeti altında bulunması gerektiğine dair bir dizi siyasal ve toplumsal önermeyi yapmanız mümkündür. Tekrarlamak gerekirse, sorun bunları veya başka normatif ilkeleri benimsemenizde değil, bunları sanki “ideolojik” değilmiş gibi, doğal olarak düşünmenizdedir. İdeolojilerin en güçlü yönleri, ideoloji gibi anlaşılmamalarıdır.

Demek ki ideolojiler, salt basit siyasal varsayımlar dizisi olarak anlaşılamaz. Bundan daha geniş bir anlamlandırma dünyasını içerir. Toplumsal ve siyasal hayatı anlamlandırmamıza yarar. Ünlü Fransız antropolog **Claude Levi Strauss**, çağdaş Batı toplumlarının yaptığı şeyin mitoslar yerine ideolojileri koymak olduğunu söylerken bu noktanın altını çizmektedir. Mitlerin temel görevi dünyayı ve toplumu anlaşılabilir kılmak olmuştur. Doğa olaylarının korkutuculuklarını alt etmenin yanı sıra, mitler, toplumu belirli kurallar çerçevesinde bir arada

tutmaya yarayan yönetsel bir işlev de görmüşlerdir. Levi Strauss’a göre ideoloji ve mitos işlevsel açıdan ortak özellikler göstermektedirler. Her ikisi de toplumun bir haritasını verir ve toplum içinde hareket etmemizi mümkün hâle getirir. Bu şekilde ele alındığında ideoloji, siyasal kültürle de benzerlik gösterir. Toplumdaki tüm zihinsel ürünleri ve faaliyetleri içerecek şekilde düşündüğümüzde, ideoloji ve siyasal kültür neredeyse örtüşür duruma gelir. Zira her kişi de siyasal ve toplumsal hayat içerisinde hareket etmemizi sağlayan genel kural ve yönelimleri bize öğretir. Hatta bilim de işlevsel açıdan ideolojiyle benzeşir. Bilimin görevi de karmaşık gerçekliği açıklamak ve bu karmaşıklık içerisinde yön bulmamızı sağlamaktır.

Fakat elbette bu işlevsel benzeşmeleri abartmamak gerekir. İdeolojiler insan doğası, tarihsel süreç, sosyo-politik yapı üzerine söylediklerinde mantıksal tutarlık hâkimdir. Ve ideolojiler sadece grupsal kimliklerin değil, bireysel kimliklerin oluşması sürecinde de işlevseldirler. Bu özellikleri üzerinden ideolojiler mitoslardan ayrılır. Bunun yanı sıra ideolojiler insan zihninin ürettiği felsefi varsayımlar ve bu varsayımlara dayanılarak oluşturulan siyasal ve toplumsal çıkarımlar üzerine kurulurlar. Spontane değildirler. Geçmiş, bugünü ve bunlarla tutarlı olacak şekilde geleceği açıklamayı amaç edinirler. Düşünsel ve duygusal anlam ve amaç yönelimleri olarak ideolojiler çoğu zaman toplulukları ortak bir hedef ve amaç doğrultusunda motive eder. Onlara kendi “doğrularını” sağlar ve bu doğrular çerçevesinde onları aktif kılar. Oysa siyasal kültür spontanedir, uzun süreçler içerisinde birikerek oluşur ve esas meselesi onu topluma bağlayacak genel “doğruları” bireye zerk etmektir. Siyasal kültürün amacı bizzat siyasal kültürün devamlılığını sağlamaktır. İdeolojilerin bireylere verdikleri kimlik, siyasal kültürünkünden farklıdır. Siyasal kültür bireyi topluma bağlamayı amaçlarken, ideoloji bireye belirli bir misyon biçer. Onu, bu misyon çerçevesinde, toplumun bütününden farklılaştırır, ayırıştırır. Ve daha da önemlisi ideolojiler çoğu zaman bireyi etkin ve aktif kılar, onu eyleme yönlendirir. Birey, ideolojinin ona sağladığı ideal toplum anlayışı uyarınca, çeşitli düzey ve derecelerde de olsa çeşitli aktif tutum ve tavırlar alır. Bu aktif tutum ve tavırları, örneğin milli maça gitmek gibi düşük profilli bir eylemden, siyasal protesto hareketlerini düzenlemek ve katılmak gibi daha yüksek profilli siyasal tavır alışlara kadar geniş bir aralıkta anlamak gerekir. Öte yandan bilim de ideolojiden temelde yöntemsel olarak ayrışır. Bilim toplumsal karmaşıklığı gözlem, deney, bilginin toplanması ve sistematik hâle getirilmesi üzerinden “düzenler”. İdeoloji içinse bu noktada felsefi tercihler devreye girer. Her ne kadar birçok ideoloji gözleme ve sistematik bilgi toplamaya dayansa da, ideolojiler son kertede “ideal düzen” sorunsalı üzerinden hareket ederler.

İdeoloji kavramının tarihsel gelişimi içerisinde temel olarak dört kategori altında kullanıldığını söylemek mümkündür:

- 1- Siyasal düşünce olarak ideoloji
- 2- İnanç ve normlar olarak ideoloji
- 3- Dil, sembol ve mitler olarak ideoloji
- 4- Seçkin gücü olarak ideoloji

İlki genel olarak liberalizm, Marksizm, faşizm gibi “-izm”lerle ilgilidir. İnsan doğası, tarih anlayışı ve sosyo-politik yapı hakkındaki tutarlı düşünceler bu kategori altına girmektedir. İkincisi, toplumu oluşturan bireylerin toplumsal ve siyasal hayata dair, ilk kategoridekiler kadar tutarlı olması gerekmeyen ortak inanç ve normlarına gönderme yapmaktadır. Bu, ideolojinin siyasal kültür ile en çok iç içe geçtiği düzeydir. Üçüncüsü, toplumların ortak dil, sembol ve mitlerine işaret eder. Ulusal semboller, belirli bir siyasal geleneğe ait sembol, dil ve mitler bu kategoridedir. Son olarak ideoloji, siyasal sistemin ayakta kalmasına, devam etmesine, rejimin meşruiyetini korumasına ve perçinlemesine yönelik olarak seçkinler tarafından işlevselleştirilen düzenekleri anlatır. Şimdi bu çerçevede ortaya çıkan bazı ideoloji yorumlarını ele alalım.

6.1. İdeolojiye Dair Yorumlar

İdeoloji kavramı ilk kez, 18. yüzyıl Aydınlanma filozoflarından **Antoine Destutt de Tracy** tarafından kullanılmıştır. De Tracy kavramı “düşünce bilimi” anlamında kullanmıştır. De Tracy’ye göre zoolojinin türlerin bilimi olması gibi, ideoloji de insan aklının bilimidir. Buna göre ideoloji insan düşüncesini, düşünce yasalarını ve düşüncenin kaynaklarını inceleyen bilimdir. Bu hâliyle ideoloji tüm bilimlerin en üstünü olarak kabul edilir zira diğer tüm bilimler insan düşünceleri arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır. Başka bir deyişle ideoloji, bilimsel düşüncenin bilimi hâline gelir.

Elbette ki de Tracy’nin ideoloji yaklaşımı tarihsel süreç içerisinde aşılr. Bugün bu kavram kullanıldığında kimse üstün bir düşünce bilimini aklına getirmemektedir. Bu dönüşüm sürecinin en önemli kırılma noktasında Karl Marx durmaktadır. Marx, ideolojiyi toplumsal altyapı ile ilişkilendirir. Marx’ın tarihsel materyalizmine göre düşünce maddi gerçekliği değil, maddi gerçeklik düşüncüyü belirler. Dolayısıyla ideoloji de, din, felsefe ve siyaset gibi, tarihsel olarak dönüşen maddi toplumsal gerçeklik tarafından açıklanan bir bağımlı değişkene dönüşür. Marx bunları üstyapı unsurları olarak ele alır. Buna göre maddi toplumsal gerçekliği açıklayan üretim tarzları çeşitli devlet, ideoloji, felsefe biçimlerine tekabül eder. Birer üretim tarzı olarak kölecilik, feodalizm ve kapitalizm kendilerine özgün siyasal ve ideolojik biçimler ortaya koyarlar. Marx’a göre özel mülkiyetin hâkim olduğu tüm bu üretim tarzlarında esas belirleyici olan mülk sahibi hâkim sınıflar ile mülkten azade kılınmış ezilen sınıf arasındaki temel çelişki ve mücadeledir. İdeoloji işte bu tarihsel mücadelede işlevsellik kazanır. Fakat bunu kaba bir biçimde anlamamak gerekir. Marx hiçbir zaman ideolojiyi, hâkim sınıfların ezilen sınıfları kandırmak, manipüle etmek için kullandıkları bir alet-edavat olarak ele almamıştır. Bunun yerine Marx’a göre ideoloji, sınıflı toplumlardaki maddi toplumsal gerçekliğin ortaya çıkardığı bir olgudur ve temel olarak mistifikasyona dayanır. İdeoloji temelde, toplumsal gerçekliğin insan bilincindeki yansımasıdır. Bu yansıma, sınıflı toplumlardaki giderek karmaşıklaşan işbölümü dolayısıyla “çarpık” bir karakter kazanır. Başka bir deyişle ideoloji, Marx’a göre, toplumsal gerçekliğin insan bilincindeki çarpık yansımasıdır. İnsanlar toplumsal eylemlerini gerçek anlamıyla kavrayamaz duruma gelirler. Böyle bir toplumsal yapı içerisinde insanların bilinci ile toplumsal gerçeklik arasındaki açığı giderek açılır. Giderek karmaşıklaşan işbölümü ve sınıflı toplum yapısına bağlı olarak insan eylemliliği ile onun sonucu arasındaki ilişki giderek bulanıklaşır ve hatta tersine döner: İnsan eylemliliğinin ürünü olan metaların dolaşımı insani eylemliliği belirlemeye başlar. İnsanlar metaların efendisi olmaz, tam tersi geçerli hâle gelir.

Metalar böylelikle özünde toplumsal olan ilişkileri mistifiye ederler, onları gizemli ve anlaşılmaz hâle getirirler.

Kısacası Marx'a göre ideoloji, insanların, kapitalist toplumun işleyişine bağlı olarak toplumsal gerçekliği anlayamama, yanlış ve çarpık anlama veya bu gerçekliği mistifiye etme, gizemli hâle getirme durumudur. Marksist literatür içerisinde ideolojinin ortaya konusu Marx'tan sonra giderek değişir. Bu noktada önemli bir adımı Lenin yapar. Lenin, Marx'ın aksine, ideolojiye olumlu bir anlam yükler. Ona göre, burjuva sınıfının kapitalizmi egemen hâle getirebilmesinin en önemli nedeni burjuva ideolojisini yayabilmiş olmasıydı. Dolayısıyla işçi sınıfı da aynı şekilde davranmalı ve kendi ideolojisini etkin kılmaya çalışmalıdır. Böylelikle Lenin'de ideoloji, belirli bir çağın veya sınıfın kendiliğinden ortaya çıkan dünya görüşü değil, bu türden bir sınıfa uygun olarak sistematik hâle getirilmiş bir düşünsel araç hâline gelir.

Fakat ideoloji hakkında en çok konuşulan isim herhalde İtalyan Marksist Antonio Gramsci olmuştur. Gramsci'nin bu katkısının merkezinde "hegemonya" kavramı bulunur. Hegemonya, bir sınıfın kendi dünya görüşünü, ideolojisini diğer sınıflara kabul ettirmesidir. Bu nedenle hegemonya kavramının ortaya çıkışının arka planında basit bir soru vardır aslında: Sınıflı toplumlarda sömürülen ve tahakküm altında tutulan sınıflar neden itaat etmektedirler. Bu soruya temel olarak verilen cevap "devletin zor gücü" olagelmıştır. Devletin iç güvenlik aygıtı ve hukuksal zor mekanizmalarının insanları itaate yönlendirdiği söylenegelmıştır. Gramsci bunu reddetmese de, meselenin sadece bununla açıklanamayacağını savunmuş ve sınıflı toplumlardaki rıza üretme mekanizmalarına dikkat kesilmiştir. Gramsci'ye göre, özellikle gelişmiş kapitalist toplumlarda devlet iktidarının zor çekirdeği, toplumsal dokuya yayılmış ara rıza üretim mekanizmaları ile çevrelenmiştir. Dolayısıyla devletin zor ve baskısına daha gelmeden kitleler nezdinde rıza üretmek, bu mekanizmalar sayesinde mümkün hâle gelmektedir. Gramsci bu mekanizmaların sivil toplumda işlev gördüğünü belirtmekte ve okul, dinsel kurumlar, kültürel üretim vesaire gibi bir dizi unsuru öne çıkarmaktadır. Bu kurum ve mekanizmalar üzerinde ideolojik hâkimiyetini kuran burjuvazi, böylelikle salt ekonomik anlamda değil, toplumsal alanı belirleyen birçok alanda da hâkimiyetini tesis etmiş ve toplumsal rıza üretimini başararak hegemonik bir sınıf hâline gelmiştir. Hegemonya mücadelesi sivil toplum alanında politik ve ideolojik mücadeleyi içermektedir. Böylelikle, Lenin'e benzer bir şekilde, Gramsci'de de ideoloji olumlu bir anlam kazanır: Sınıf mücadelesinin alanı ve aracı.

Gramsci'nin bu konuda öne sürdüğü önemli yaklaşımlardan birisi de ideoloji konusunda aydınların rolüne yaptığı vurgu ile ilgilidir. Gramsci'ye göre egemen sınıfın dünya görüşünü topluma uygun bir biçimde aktaracak "organik aydınlar", ideolojinin kabul görmesi açısından temel önemdedir. Her sınıfın kendi dünya görüşünü yayacak organik aydınları vardır. Örneğin feodal sınıfın organik aydınları din adamları iken, modern sanayi kapitalizminde organik aydınlık müessesesi giderek üniversite mensuplarına doğru kayar. Burada önemli olan bu aydınların kitabi bir bilgiyi kitlelere iletmesi değil, bu bilgiyi uygun ve tatbik edilebilir bir şekilde kitlelere ulaştırabilmesidir.

1960 ve 70'lerde önemi giderek artan Marksist filozof Althusser ise, Gramsci'nin söylediklerini bir adım daha öteye taşımış ve "sivil toplumun devletleştirilmesinden"

bahsetmiştir. Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları" olarak isimlendirdiği birçok kurum aslında sivil toplum içerisinde görülse de, Althusser, bu kurumların ideolojik işlevlerinden dolayı devletin bir parçası olarak ele alınmasında bir beis görmemiştir. Devletin ideolojik aygıtlarının başlıca işlevi, insanın yeniden üretimini sağlamaktır. Eğitim kurumları, basın-yayın organları, dinsel kurumlar, kültürel üretim kurumları gibi ideolojik aygıtlar, insanları sistemin ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirmekte, insanın ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesinde temel roller oynamaktadırlar.

İdeoloji konusunda Marksist yaklaşımın sınıf merkezli açıklamalarının yanı sıra, siyasal kültürü temel alan farklı açıklama biçimleri de mevzu bahistir. Buna göre bireyler sadece bir sınıfın üyesi değildirler, belirli bir toplumun üyesidirler ve bu durum onları, toplumun diğer üyeleri ile paylaştıkları genel bir kültürel bağlamın içine yerleştirir. Yaşam biçimi, tüketim kalıpları, yaş ve cinsiyet rolleri, ritüeller, dil kullanımı, yabancı tanımı, farklılıkların nasıl algılandığı gibi birçok ortak özellik bize kültürün içeriğini verir. Kültür, bu özellikleri ile toplum içindeki daha küçük toplulukların ve bireylerin toplum içindeki yer ve rollerini belirler. Bireyler bu lokasyon ve rollere göre davranışta bulunurlar. Dolayısıyla bu kültür olmaksızın bireyin davranışından bahsetmek soyut bir varsayımdır. Siyasal kültür de aynı şekilde anlaşılabilir. Siyasete ilişkin inanç, değer, tutum ve davranış kalıpları, bireylerin siyasal davranışına yön veren siyasal kültürü oluşturur. Bu şekilde ele alındığında hem toplumsal alan hem de siyasal alan bir tiyatro sahnesi gibi düşünülebilir: Bireyler sahnede aktiftirler, fakat oynadıkları senaryo büyük oranda kendileri tarafından yazılmamıştır. Toplumun kendilerine biçtiği rolü oynamaktadırlar.

Bireyler toplumsallaşırken, yani toplum içerisinde kendi kişiliklerini oluştururken, siyasal nesnelere karşı tutumlarını belirleyen üç temel etken vardır: Bilişsel, duygusal, yargısal. Birey bu üç girdinin neticesinde toplumsal ve siyasal olay ve olgular hakkında çeşitli yönelimler oluştururlar. Bu üç etken üzerinden oluşan siyasal eğilimler siyasal kültürün bütünü hakkında bize bilgi verir. Bu yaklaşım üzerinden **G.A. Almond ve B. Powell**, üç temel kültür tipinden bahsederler:

- 1- Yöresel kültür
- 2- Tebaa kültürü
- 3- Katılımcı kültür.

Yöresel kültürde birey küçük bir topluluk içerisinde yaşar, sosyalliği yaşadığı bu alanla sınırlıdır. Bu nedenle siyaset de bu alan içerisindeki yerel yöneticilerin verdikleri kararlar ve eylemlerden ibarettir. Birey siyaseten edilgendir, siyasal gücünün ve sorumluluklarının farkında değildir. Bu nedenle de siyasal sisteme karşı bilişsel, duygusal ve yargısal yönelimleri asgari düzeydedir. Tebaa kültüründe birey daha geniş bir siyasal toplulukla etkileşim içerisinde, yerel sınırlar içerisinde yaşamaz. Kendisini yaşadığı yerelin daha ötesinde bir topluluğun içerisinde görür. Bu topluluk içerisindeki siyasal yükümlülüklerinin farkındadır, fakat yine de siyasal süreci etkileyebileceğini düşünmez. Siyasal olarak pasif bir aktör olarak kalır. Siyasal sisteme yönelik birtakım duygulara sahiptir ve bu duyguları ve deneyimlerine

bağlı olarak siyasal nesneleri yargılar ama bu yönelim onu aktif olarak siyasetin içerisine sokmaz. Kenardan pasif izleyici olarak kalır. Katılımcı kültürün bireyi ise hem siyasal sistem hakkında bilgiye sahiptir hem de bu sistemi etkileyebilmek için mevcut olan kanalları kullanır. Kendisini geniş bir siyasal topluluğun parçası olarak görmenin ötesinde, katılımı da bir tür kamusal görev olarak algılar.

Böylelikle siyasete dair ortaya konan tutum ve davranışlar, toplumu belirleyen daha genel bir kültürel çerçeve içerisine yerleştirilmiş olmaktadır. Almond ve Powell'ın bu sınıflandırmasını, Weber'in ünlü "üçlü meşruiyet sınıflandırmasına" benzetmek mümkündür. Hatırlanacağı üzere Weber, geleneksel, yasal-ussal ve karizmatik olmak üzere üç temel meşruiyet kategorisi tanımlamakta ve bunları da toplumların içerisinde bulunduğu genel bağlam içerisinde açıklamaktaydı. Benzer şekilde Almond ve Powell da bireylere anlam haritaları sağlayan siyasal yönelimlerin kökenini bu genel bağlama bağlamaktadırlar.

Bu genel bağlam elbette yukarıdan bahsedilmemiştir. Tarihsel süreç içerisinde toplumsal pratiklerle inşa edilmiştir. İşte bu inşa sürecinde semboller ve dil son derece kritik bir işleve sahiptir. Öyle ki ideolojileri açıklayan önemli bir unsur da sembol ve dilin bu işlevi olmuştur. Toplumların ürettiği semboller bir yandan insanların dünyayı anlamlandırmasını kolaylaştıran, diğer yandan da toplumu ortaklaştıran zihinsel kurgulardır. Bireyler bu semboller üzerinden karşılıklı gelen siyasal nesneyi anlamlandırır. Bayrak, marş, siyasal semboller, saç-sakal, giyim tarzı ve bazı ortak kavramlar hepimizin bildiği ve dolayısıyla toplumdaki ortak hafızamızı canlandıran formlar olarak ideolojinin işlevinde önemli bir yer elde ederler. Örneğin 12 Eylül dediğimizde, sadece Türkiye tarihinin belirli bir tarihsel dönemine değil, o dönemin siyasal tutum ve tavırlarına da gönderme yapmış oluruz. Her ne kadar o tarihsel dönemde ortaya çıkan siyasal tutum ve tavırlar hakkında ortak bir fikre sahip olmasak da, 12 Eylül ortak bir sembol hâline gelmiş durumdadır. Bu göndermeleri Türkiye dışında bir bireyin anlaması zordur. Kullanılan siyasi jargon, siyasi semboller, giyim-kuşam tarzı, saç-sakal biçimi dahi, yine üzerine her ne kadar anlaşmasak da, ortak bazı bilişsel haritaları bize sağlar: Türkiye özelinden baktığımızda sarkık bıyık sağ görüşlü bir bireyi kodlarken, yeşil parka sol görüşlü bir bireyi hepimizin kolektif hafızasında canlandırır. Bunun yanında ayırıcı değil, birleştirici bazı semboller de mevzu bahistir. Örneğin ulusal marşlar, genel olarak, kendi aralarında farklılaşmış toplumları ortak his ve düşüncelere yönlendiren sembollerdir. Bu türden semboller toplumu bir arada tutma, birliktelik hissini güçlendirme işlevine sahiptirler. Tüm toplumlar bu türden ayırıcı ve birleştirici sembollere sahiptirler. Semboller bireylere toplumu anlamak için haritalar sundukları gibi, aslında kendi kişiliklerinin oluşmasında da bazı kolaylıklar sunarlar. Örneğin birey, yukarıda saydığımız türden kılık-kıyafete bürünerek veya belirli bir siyasal jargonu kullanarak kendi siyasal yönelimini ifade etmiş olur. Bu, bireyin "ben kimim" sorusuna verdiği yanıtın bir ifadesi olarak belirir. Böylelikle birey toplumun diğer kesimleri ile arasına belirli bir çizgi çekmekte ve kendisini belirli bir alt grupta özdeşleştirerek, toplumsal ve siyasal kişiliğini inşa etmektedir.

6.2. İdeolojilerin Sonu mu?

Görüldüğü üzere, ideoloji "-izm"lerden daha geniş bir kavramdır. Bireyleri topluma bağlayan, onlara çeşitli düzeylerde anlamlandırma haritaları sunan ve bu haritalar çerçevesinde

yine farklı düzeylerde onları mobilize eden bilişsel ve duygusal yapılardır. Fakat elbette “-izm”ler yine de ideoloji dünyasının en temel bileşenleridir. Yukarıda anılan işlevlerin çoğu bu “-izm”ler tarafından gerçekleştirilmektedir. Fakat günümüzde en sıkça duyduğumuz düşüncelerden birisi de artık ideolojilerin eskisi kadar etkili olmadığı ve hatta sonlarının geldiğidir. Aslında bu tezi 1950’lere kadar geri götürmek mümkün. ABD’li iki yazar, S.M. Lipset ve Daniel Bell, özellikle Batı’da, II. Dünya Savaşı’ndan sonra ulaşılan sanayi ve iktisadi gelişme düzeyine paralel olarak artan ekonomik refah seviyesi sınıflar arasındaki uçurumları azaltmış, bu da ideolojilerin etkisinin giderek azalmasına yol açmıştır. Modern toplumlardaki en temel ideolojik bölünme çizgisi olan “sağ ve sol” bu minvalde giderek birbirlerine benzemeye başlamıştır, aralarındaki ayırım eskisi kadar keskin değildir. Bu toplumlarda, 19. yüzyılda liberalizm ve Marksizm’in cevap verdiği sorular aşılmış ve yeni problemler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda ideolojiler çağı artık bitmiştir. Bu savın büyük tepki gördüğünü hemen belirtmek gerekir. Hatta bazıları “ideolojiler öldü” savının bizzat kendisinin ideolojik olduğuna hükmetti.

Bu türden bir savın fazlasıyla yanıltıcı olduğunu söylemek mümkün. İlk Lipset ve Bell gibi yazarların savlarını dayandırdıkları gelişmiş Batılı toplumlarda dahi sosyal refah sorunlarının çözüme kavuştuğunu söylemek zordur. Hatta bunu söylemek giderek daha da zorlaşmakta, zira küreselleşme süreci kendi ekonomik sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Son 20 yılın değişen Avrupa siyasal dengelerine bakmak bile bunu kanıtlamaya yeter. Özellikle 1980 sonrasında uygulanan yeni liberal iktisat politikaları sosyal refah meselesini yeniden gündeme getirdi. Bunun yanı sıra küresel düzeyde yaşanan işgücü göçü, Batı metropollerine ucuz emek yığı ve bu da bu coğrafyalardaki mevcut nüfusun iş bulmasını zorlaştırdı. Tüm bu gelişmelere bakarak Avrupa’da yükselen ırkçılık eğilimi bile, ideolojilerin geride kalmadığını göstermektedir. Irkçılık tam da burada anlatılmaya çalışına türden bir ideolojik işlev görmektedir: Batının işçi sınıfına artık iş bulmakta neden zorlandıklarına dair bilişsel bir harita sağlamaktadır: Çünkü Asya’dan, Afrika’dan gelenler onların işlerini çalmaktadır, bu nedenle de toplumdaki kötülüklerin sebebi bunlardır. Bu noktada mesele, bu düşüncenin ne kadar doğru veya ahlaki olduğundan öte, bu açıklamanın, içinde bulundukları durumu anlamakta zorluk çeken kesimleri ikna edebilme kabiliyetidir.

Öte yandan ideolojiler bireylerin toplumsal kimliklerini inşa etmek konusunda hâlâ aktiftirler. Onları hâlâ harekete geçirebilmekte ve ortak bir vizyon çerçevesinde onları motive edebilmektedirler. Üstelik daha klasik ideolojilerin yanı sıra, özellikle yeni toplumsal hareketler çerçevesinde ideolojik alanın daha da zenginleştiğinden söz etmek de mümkündür. Feminizm, çevrecilik, savaş karşıtlığı, yerelcilik gibi yeni veya revize edilmiş düşünsel akımlar ideolojik dünyanın bittiğine değil, aksine çeşitlendiğine işaret etmektedir.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

En basit anlamıyla ideoloji, karmaşık toplumsal gerçekliği tutarlı bir bütünlük içerisinde anlamamıza yarayan bir tür bilişsel haritadır. Bir dünya görüşü olarak ideoloji, bu karmaşıklık içerisinde toplumun nasıl işlediği, toplum içerisindeki rolümüzün ne olduğu ve ne olabileceği, izlenmesi gereken en iyi yolun ne olduğu gibi konularda bir tür yol haritası sağlar. Bu anlamıyla ideoloji geniş bir içerik kazanır. Toplumsal ve siyasal hayatın koordinatlarını bize sağlayan, bu koordinatlar içerisinde nasıl hareket etmemiz gerektiği konusunda bize temel bir yönelim çizen ideolojiler, birey ve toplum arasındaki bağlantıyı kuran en temel araçlardan birisidir. Bu anlamda, “ideolojik olmak” kaçınılmazdır. İdeolojiler bireylerin toplumsal kimliklerini inşa etmek konusunda hâlâ aktiftirler. Onları hâlâ harekete geçirebilmekte ve ortak bir vizyon çerçevesinde onları motive edebilmektedirler

Bölüm Soruları

- 1- İdeolojiler salt sistematik siyasal düşünceler olarak ele alınabilirler mi?
- 2- İdeolojiyi mit, siyasal kültür ve bilimle işlevsel olarak benzeştiren ve ayrıştıran hususları tartışınız.
- 3- Marx'ın ideoloji konusundaki görüşlerini tartışınız.
- 4- Hegemonya ne demektir? İdeoloji ile ilgisi nedir?
- 5- İdeolojilerin sonu tezini tartışınız.
- 6- “İdeoloji” kavramını ilk kullanan isim aşağıdakilerden hangisidir?
 - A-) Aristoteles
 - B-) Claude Levi-Strauss
 - C-) August Comte
 - D-) Antoine Destutt de Tracy
 - E-) Karl Marx
- 7- Karl Marx'a göre ideoloji nedir?
 - A-) Toplumsal gerçeğin mistifikasyonu
 - B-) Düşüncenin bilimi
 - C-) Toplumların afyonu
 - D-) Altyapının yansıması
 - E-) Meşruiyet yaratma aracı
- 8- Aşağıdakilerden hangisi “devletin ideolojik aygıtları” (Althusser) kategorisi altında ele alınamaz?
 - A-) Dinsel kurumlar
 - B-) Medya
 - C-) Eğitim kurumları
 - D-) Kültürel üretim kurumları
 - E-) Ordu ve polis

9- Semboller ideolojik anlamda aşağıdakilerden hangi işlevi görmez?

A-) Toplumun ortak paylaşımlarını maddileştirir.

B-) Toplumsal olayları anlamlandırmayı kolaylaştırır.

C-) Kişiyi toplumsal bir kimlik kazandırır.

D-) Topluluğu bir arada tutmaya yardımcı olur.

E-) Bireyleri pasifleştirir.

10- Aşağıdakilerden hangisi ideolojilerin işlevlerinden biri değildir?

A-) Dünyayı ve toplumu anlaşılabilir hâle getirme

B-) Bireyin kimlik edinmesine katkı sunma

C-) Bireyi eyleme yöneltme

D-) Toplulukları ortak bir hedef doğrultusunda birleştirme

E-) Bireylerin kendi akıllarını kullanmalarının önüne geçme

Cevaplar

6-D, 7-A, 8-E, 9-E, 10- E

7. İDEOLOJİLER

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümde modern siyasal hayat içerisinde en etkili olduklarını söyleyebileceğimiz dört ideolojinin en temel özellikleri ele alınacaktır: Liberalizm, muhafazakârlık, Marksizm ve faşizm.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Liberal ideolojinin temel sorunsalı nedir?
2. Muhafazakârlığı liberalizmden ayırt eden nedir?
3. Marksizm ideojilerle sınıfları birbirine nasıl bağlar?
4. Faşizmin ayırt edici özellikleri hangileridir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Liberalizm	Liberalizmin temel özellikleri öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma
Muhafazakârlık	Muhafazakârlığın temel özellikleri öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma
Marksizm	Marksizm'in temel özellikleri öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma
Faşizm	Faşizmin temel özellikleri öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma

Anahtar Kavramlar

- Liberalizm
- Muhafazakârlık
- Marksizm
- Faşizm

Giriş

Bu bölümde “-izm”ler olarak ideolojinin bazı önemli köşe taşları ele alınacak. Hiç şüphesiz ki sistematik hâle getirilmiş düşünce öbekleri olarak ideolojiler, modern toplumların ihtiyaçları çerçevesinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Modern öncesi dönemde insan toplumlarının büyük oranda kırsal kesimde, birbirlerinden büyük oranda izole bir şekilde yaşıyor olmaları, aslında temel olarak toplumsal düzenleme ihtiyacını da ortadan kaldırıyordu. Modern dönemle birlikte giderek kalabalık kitleler hâlinde bir araya gelen, aralarındaki iletişim her bakımdan artan insan topluluklarının ortak sorunlarının kökenlerinin ne olduğu ve bu sorunların üstesinden nasıl gelinebileceği meselesi ideolojilerin de çıkış noktası olarak görülebilir. Siyasal otoriteye itaatin kökenleri, siyasal erkin rolü ve sınırları gibi modern ideolojilerin ele aldığı meseleler, elbette kadim Yunan filozoflarından itibaren ortaya konan sorulardır. Fakat bu soruların toplumun giderek genişleyen kesimlerini içerecek şekilde ele alınması, yani kadim siyasal soru ve meselelerin toplumsallaşması ve geniş toplum kesimlerinin bu sorular çerçevesinde taraflaşması kesinlikle modern döneme has bir durumdur.

İşte “-izm”ler olarak bilinen sistematik düşünceler bu nedenle temelde toplumsal bir karakter taşırlar. En başından itibaren toplumsal amaçlar için, toplumsal mobilizasyonu esas alırlar. Bunu yaparken de birey, tarih, toplum yapısı ile ilgili olarak dünü, bugünü ve geleceği açıklama iddiasındaki felsefi, sosyolojik ve politik varsayımları tutarlı bir şekilde bir araya getirirler. İdeolojiler bu nedenle bir yandan felsefe, diğer yandan da toplumsal analiz ile ilgilidir.

Bu bölümde tüm ideolojilere yer vermek elbette imkânsızdır. Bu nedenle modern toplumu şekillendiren belli başlı dört ideoloji ele alınacaktır: Liberalizm, muhafazakârlık, Marksizm ve faşizm.

7.1. Liberalizm

Liberal sözcüğü Latince **liber** kelimesinden türetilmiştir ve 18. yüzyıla sonuna kadar “özgür insana yakışan” anlamında kullanılmıştır ve bağımsız düşünceli, geniş görüşlü, hoşgörülü anlamlarını içermiştir. Bir siyasal yönelim olarak liberalizm, devlet in merkeziyetçiliğine ve mutlakiyete karşı durmak anlamına geliyordu. Erken modern Avrupa’da mutlakiyetçi yönetimlerin temsil ettiği otoriter ve merkeziyetçi yönetimlere karşı çıkmak liberalizmin ilk alamet-i farikası olmuştur. Bu bağlamda kısaca tanımlamak gerekirse liberalizm, Aydınlanma’nın akli üstün tutan rasyonel geleneğine dayanan, siyasal iktidarı sınırlandırarak bireysel hak ve özgürlükleri tanımlayıp savunmaya yönelen siyasal ve ekonomik felsefedir.

Liberalizm temel olarak insanların rasyonel varlıklar oldukları, buna bağlı olarak ahlaki olarak eşit oldukları, bireysel özgürlüğün esas alınması gerektiği fikirleri üzerine kurulmuştur. Daha sistematik bir şekilde belirtecek olursak, liberalizm, bireylerin cezalandırma korkusu olmaksızın kendi inançlarına uygun bir şekilde yaşamalarını güvence altına alacak, sivil bireysel temel hak ve özgürlükleri savunmalarının ardında, insanın rasyonel bir varlık olarak kendi iyiliğine uygun davranma yetisinde olduğu inancına dayanır. Bu anlamda liberal eşitlik anlayışı herkesi aynı görmek ilkesi üzerine değil, bütün insanların eşit ahlaki değere sahip olduğu prensibi üzerine kuruludur. Bu, genel olarak sol düşüncenin savunduğu sonuç eşitliği ilkesinden farklıdır. Sonuç eşitliği ilkesi, eşitliğin toplumsal bir olgu olduğunu, bu nedenle de her ne seçim yaparlarsa yapsınlar, bireylerin sonuç itibarıyla eşit olanaklar ulaşmaları için gerekli toplumsal düzenlemelerin yapılması gerektiğini öne sürer. Buna karşın liberalizm açısından eşitlik, süreç içerisinde var olan eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Başka bir deyişle liberalizm soya, sopa her türden ayrıcalığa dayanan eşitsizlikler karşısında, ahlaki olarak eşit değere sahip bireylerin fırsat eşitliğini savunur. Önemli olan bireyleri ortaya çıkan sonuçlar üzerinden eşitlemek değil, başlangıçta eşit kabul etmek ve bu eşitliğin olanaklarını hâkim kılmaktır.

Liberalizm açısından bireysel özgürlüğü gerçekleştirmek temel amaçtır. Bu temel amacın en temel aracı da hem bağımsız bireyler arasında hem de devletle bireyler arasında hukuksal nitelikte, ihlal edilemeyecek sınırlar oluşturmak ve böylelikle bireyleri dışarıdan gelecek baskı, zor ve müdahalelerden korunaklı kılmaktır. Bu, liberal teorinin belki de kalbini oluşturan hukukun üstünlüğü (rule of law) prensibinin arkasındaki bakış açıdır. Liberal teori esas olarak, meşruluğunu toplumsal sözleşmeden alan ve meşruiyetinin devamını da yine bu toplumsal sözleşmenin ilkelerini muhafaza etmekten türeten bir siyasal düzene inanır. Yönetimin sınırlandırılması, hukukun üstünlüğünün sağlanması, keyfi ve kişisel iktidarın önlenmesi, özel mülkiyetin ve serbest iradeyle yapılmış sözleşmelerin korunması ve bireylerin kendi kaderleri hakkında kendilerinin karar vermesi liberal teorinin temel prensipleridir.

Elbette ki liberal teori ilk ortaya çıktığı 17. yüzyıldan bugüne kadar sürekli olarak değişmiştir. John Locke ve Adam Smith’in düşüncelerine dayanan klasik İngiliz liberalizmi, kıta Avrupa’sında Benjamin Constant gibi isimlerin elinden geçmiş ve 19. yüzyıl içerisinde John Stuart Mill’den başlayarak giderek sosyal liberalizm hâlini almıştır. Liberalizmin dönüşümü bugün de devam etmektedir. Özellikle 1940’lardan itibaren entelektüel çevrelerde

şekillenen ve 1980’ler itibariyle de tüm dünyada güçlü bir hâkimiyet kuran yeni liberal yaklaşımlar, liberalizmin 20. yüzyıl boyunca süren uzun kış uykusundan uyanışı olarak karşılanmıştır.

Liberal teorinin hukuki-siyasal ve ekonomik düşünce akımı olarak iki ana gelişim damarı olduğunu söylemek mümkündür. Hukuki-siyasal ana damarın iki kurucu babası hiç kuşku yok ki Montesquieu ve Locke’dur. Liberal gelenek John Locke’tan, yönetimin meşruiyetinin kalıtsal ya da Tanrısal haktan değil, sadece toplum sözleşmesinden kaynaklandığı, toplumsal sözleşmenin de ancak ve ancak yönetilenlerin rızası üzerinden oluşturulabileceği fikrini devraldı. Siyasal erki hukuksal bir sözleşme çerçevesinde tanıyan bu bakış açısı aynı zamanda, bu erki doğal hukuk ile de sınırlandırıyordu. Buna göre bireyler, siyasal erkin dahi dokunamayacağı, can ve mal güvenliği gibi temel haklara sahipti ve bunların sınırlandırılması düşünülemezdi. Montesquieu ise liberal teoriye devlet erkini sınırlandırmanın somut mekanizmasını armağan etti: Güçler ayrılığı prensibi. Siyasal rejimler mevzuunda ele alındığı gibi, liberal güçler ayrılığı prensibi siyasal erki oluşturan üç temel gücün, yani yasama, yürütme ve yargının kurumsal olarak ayrışması ve birbirlerini denge ve fren mekanizmaları olarak denetlemeleri fikri üzerine şekillenir. Her iki yönelim de merkezizetçi ve otoriter yönetimler karşısında bireysel özgürlük alanını korumayı amaçlamaktaydı. Bu siyasal ve hukuki ilkeler modern liberal toplumları şekillendiren üç devrimci sürece -1640 İngiliz Devrimi, 1776 Amerikan Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi- eşlik eden siyasal ve hukuksal yapılanmalara rehberlik ettiler. Tüm bu devrimci süreçler modern toplumlarda devlet iktidarının sınırlandırılması ve bireysel özgürlüklerin hukuksal güvence altına alınması noktasında önemli süreçler oldular.

İkinci gelişim damarını ise ekonomik yapıya dair ortaya atılan fikirler oluşturmaktaydı. Liberal teorinin ekonomik sürece dair temel düsturunu serbestlik oluşturmaktadır. Bu, serbest piyasa prensibi üzerinden somutlaşan bir prensip olarak kabul edilebilir. Klasik olarak “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” olarak formüle edilen liberal iktisat düşüncesinin merkezinde, **homo economicus** düşüncesi vardır. Bu, kendi çıkarının bilincinde ve temel motivasyonu bu çıkarı gerçekleştirmek olan ekonomik bireydir. Liberal düşünceye göre ekonomik hayatın temel birimi bu bireydir ve izlenmesi gereken siyasa da bu bireyin ekonomik aktivitesinin önünde kamusal veya herhangi başka türden bir engel ve müdahale olmamasıdır. Rasyonel bireyin kendi çıkarlarına yönelik motivasyonunun kamusal iyi olan ilişkisini ise ilginç bir şekilde kurar liberal düşünce: bireysel günahlar kamusal çıkarlar. Bu mottounun anlattığı, toplumsal iyinin, bireylerin bencil çıkar merkezli motivasyonları sonucu ortaya çıkacağıdır. İlk liberaller bu denklemi adeta mistik bir güçmüşçesine anlatırlar: Adam Smith, bireysel çıkarların “gizli bir el” tarafından toplumsal çıkarlara dönüştürüldüğünü söylerken bu mistisizmin en bilindik örneklerinden birisini vermektedir. Ekonomik hayatı dışarıdan müdahalelerle yönetmeye ve yönlendirmeye çalışmak aslında bu mistik gücü akamete uğratmak ve hiç niyet edilmese de sonuç itibariyle kötü sonuçlara sebep olmak anlamına gelecekti. Piyasa kendi dengesini doğal süreç içerisinde bulan mistik bir güçtü.

Bireyin faydası ile toplumsal faydayı özdeşleştiren bu mantık elbette ki özel mülkiyetin meşrulaştırılmasına dayanıyordu. İşte bu noktada yeniden Locke’un doğal haklar tezine

dönmek gerekir. Locke’a göre özel mülkiyet, kişinin emeği karışmış olan her şeydi ve kişilerin bunlar üzerindeki denetimleri kesin olmalıydı. Bu anlamda özel mülkiyet, insanın bedeni ve zihni gibi dokunulmazlar arasındaydı. Bireyler, rasyonel varlıklar olarak, kendi emeklerinin ürünü olan özel mülkiyet üzerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunabilmeliydi. Üstelik rasyonel bireyler kendi işlerini yürütebilme erginliğine ve başkalarının işlerine ve haklarına müdahale etmeme faziletine de sahiplerdi. Bu noktada kamunun paternalist müdahalesi gereksiz ve hatta birey özgürlüğünü ihlal edici nitelikteydi.

Liberalizm bu temel prensiplerinden vazgeçmese de, çeşitli revizyonlara tabi tutulduğunu da belirtmek gerekir. Özellikle 19. yüzyıl kapitalizminin aldığı seyir doğrultusunda işçi sınıfı başta olmak üzere, toplumun geniş kesimlerinden gelen toplumsal düzenleme taleplerine karşılık olarak liberalizm giderek bazı sosyal düzenleme mekanizmalarını bünyesine kattı ve hatta 20. yüzyıl içerisinde ağırlığını giderek hissettiren sosyal devlet ilkesini benimsedi. Fakat bu dönem çok uzun sürmedi. Düşünsel bir motivasyon olarak 20. yüzyıl boyunca uykuda kalan liberalizmin 17. ve 18. yüzyıldaki klasik tezleri, 1980’lerden itibaren yeni liberal tezlerle birlikte yeniden aktive oldu. Sosyal devletin keskin bir eleştirisi, ekonomiye kamunun müdahalesinin yeniden bir tabu hâline getirilmesi, serbest piyasanın mistifiye edilmesi ve bireysel teşebbüs özgürlüğünün merkeze alınması yeni dönem içerisinde liberallerin siyasa tercihlerinde yeniden üst sıralara taşındı.

7.2. Muhafazakârlık

Felsefi bir düşünce ve siyasal bir tutum olarak muhafazakârlık mevcut siyasal, sosyal ve ekonomik düzenin mümkün olduğunca korunması gerektiği fikri üzerine kurulmuştur. Zira mevcut düzen, nesiller boyunca yaratılan gelenek ve kurumların ürünüdür, zamanın zorlu sınavından geçerek varlığını devam ettirmiştir. Bu değişim olmayacak anlamına gelmez. Muhafazakâr düşünce değişimi reddetmez, onun yavaş ve tedrici olmasını savunur. Değişim doğal, tarihsel seyri içerisinde, geleneğin kendi kendisini değiştirmesi üzerinden meşru kabul edilir. Gerek liberalizmin temel aldığı gelenek dışı, tepeden inmeci rasyonel akıl gerek Marksizm’in savunduğu devrimci dönüşüm muhafazakârlık açısından kabul edilemez.

Bu karakteri itibarıyla muhafazakârlık bir siyasal tutum olmaktan önce, modern dünyanın şekillenişine bir tepkidir, reaksiyonerdir. Bu reaksiyonerliğin ilk örneğini, modern muhafazakâr düşüncenin kurucu babası olarak isimlendirebileceğimiz **Edmund Burke**, “*Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler*” isimli kitabında verir. Burke’a göre kadim düzen toplumun en geniş kesimine yarar sağlayan düzendir. Toplumda istenen başlıca özellik düzen ve istikrardır. Bunu bozacak her türlü müdahaleden kaçınmak gerekir. Toplumdaki eşitsizlikler bu düzeni ve ahenk bozmaz. Aksine bu ahenk ve düzeni, eşitsizlikleri gidermek adına bozmaya çalışmak yararsız olduğu gibi tehlikelidir de. Temelini dinin oluşturduğu, her türlü iyilik ve zenginliğin kaynağını oluşturan sivil toplum, aslında geleneksel bir uzlaşmanın ürünüdür. Geleneklere dayanan bu uzlaşma zemini bozulursa, her insanın kendi iyiliği için çalıştığı, toplumsal kargaşayı kışkırtıcı bir düzensizlik ve terör havası topluma hâkim olur. Bu kendiliğinden doğal düzeni, Fransız Devrimi’nde olduğu gibi, saplantılı fikirlerle kontrol etmeye ve dönüştürmeye çalışmak sapkınlıktır. Kısacası muhafazakârlık, köken itibarıyla

liberalizmin ve sosyalizmin dünyayı değiştirme girişimleri karşısında, kadim dñzenin doğal varisi olan mevcut dñzeni korumak dñrtñsñyle ortaya çıkmıştır.

Muhafazakâr dñřñnce zamanın sñzgecinden geçen somut tarihsel deneyimi ve onun ortaya çıkardığı somut ùrünleri, Aydınlanma'nın soyut aklına ve bu soyut aklın ortaya çıkardığı “doğal yasalara” ùstñn tutar. Buna gñre muhafazakârlık, toplumu yaşayan bir bñtñn olarak kurgulayan organizmacı bir toplum anlayışına sahiptir. Toplumu oluşturan eşitsiz parçalar, bñtñn içerisinde kendi işlevlerini gñrñrler ve aralarındaki ahenkli çalışmayla sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde işleyen toplumsal bir bñtñnñ ortaya çıkarırlar. Bu doğal eşitsiz toplum içerisinde bireyi topluma bağlayan ara mekanizmalar ònem kazanır: Aile, kurumsal ibadethane, yerel cemiyetler, meslek birlikleri, ırk ve kñltñr bağları geleneklere dayanan toplumu bir arada tutan birleştirici mekanizmalar olarak gñrñlñr. Toplum bu kadim mekanizmaların vesayeti altında bir araya gelir. Bu anlamda liberal toplum sñzleřmesi soyut bir yalandır. Burke'ñn sñzleriyle belirtmek gerekirse, “toplum esasında bir sñzleřmedir... Toplum yalnız yaşayanlar arasında değil, yaşayanlar, òlmñřler ve doğacak olanlar arasında bir ortaklıktır.” Gñrñldñęñ ùzere, Burke'e gñre toplum liberal toplum sñzleřmesinin yapaylığı içerisinde değil, ezel-ebed nesiller arasında sñreęenlik sağlayan doğal bir sñzleřmedir.

Her parçanın kendi işlevini gñrdñęñ organik toplum dñřñncesine dayanan muhafazakâr dñřñnce, hâliyle eşitlik prensibiyle pek bağ kurmaz. Muhafazakârlara gñre eşitsizlik doğal bir durumdur, değiştirilemez. Zira evrendeki tñm varlıklar, en tepesinde Tanrı'nın bulunduğu hiyerarşik bir varlıklar zincirinin içerisinde sıralanmıştır. Dolayısıyla rasyonel aklın soyut yasaları adına, bin yıllık kadim geleneğin içerdiği eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya yñnelmek nafiledir.

Muhafazakâr dñřñnce içerisinde reformcu bir kanattan bahsedilse bile, bu da dñnñřñmñn sınırları ùzerinde durmakta ısrarcıdır. Bunlara gñre toplumsal yaşamda sñrekliplik esas olmalıdır. İhtiyaç duyuluyorsa eski kurumlar dñzeltilmeli ve gñçlendirilmelidir. Ama bñtñnñyle yeni bir şey yaratmaya girişilmemelidir. Bu noktada akılda tutulması gereken, muhafazakâr dñřñnceye gñre toplumsal yapının insan değil, Tanrı veya ùst bir otoritenin iradesi sonucu ortaya çıktığıdır. Bu anlamda her tñrlñ “toplum mñhendislięi” nafile ve toplumsal dñzeni bozma riski taşıdığı için tehlikelidir.

Özellikle Batı dñnyasında sağ politika içerisinde aile, gelenek, dinsel kurallar ùzerinden òzgñn bir yer edinen muhafazakâr dñřñnce, 1980'lede daha òzgñn bir hâl almıştır. Yukarıda bahsettiğimiz ekonomik alandaki yeni liberal tezler, sosyal alandaki muhafazakârlıkla bñtñnleřmiř ve ortaya yeni sağ olarak isimlendirilen bir akım çıkmıştır. Yeni sağ ekonomik alanda son derece serbest piyasacı, toplumsal hayatın dñzenlenmesi noktasında da son derece muhafazakâr bir yapı sergilemiştir. Yeni liberalizmin minimal devlet ilkesi, otoritesi sağlam hñkñmet, aile, komşuluk, yerel topluluklar ve kilisenin etkinliği, yerelcilik, adem-i merkeziyetçilik, akılcı planlamaya karşı gelenek ve deneyimin òn plana çıkarılması gibi motiflerle birleşir. Bu anlamda çağdaş muhafazakârlık, modern çağın ekonomik ve teknolojik gerekliliklerini kabul ederken, kñltñrel modernleşmenin bozucu etkilerine cephe almayı ve bu olumsuz etkileri geleneksel kurumların yeniden ihyası ùzerinden gidermeyi seçmiştir.

7.3. Marksizm

Marksizm'in ortaya çıkışı hiç şüphesiz ki işçi sınıfının tarih sahnesine çıkışı ile ilgiliydi. Daha önce, kırsal ekonominin feodal bağımlılık ilişkileri içerisindeki emek, kendi başına bir toplumsal kategori olarak görülmeyip, feodal dünya anlayışının bunun yerine ikame ettiği üreticiler kategorisine yerleştirilirken, 18. yüzyıl boyunca gelişen yeni üretim ilişkileri, emeği, modern kapitalist toplumun başat üretici gücü olarak ön plana çıkaracaktır. Emeğin toplumsal şekillenışı, artık ne feodal ilişkiler içerisindeki bazı haklar çerçevesinde ne de kırsal ekonominin doğal üretim birimi olan aile ve köy ilişkilerinin doğal dayanışma ilişkilerinde gerçekleşecektir. Mülksüzleşmeyi bu geniş anlamda anlamak son derece önemlidir. Bu geniş anlamıyla mülksüzleşme, sadece toplumun üretici kesimlerinin mülklerinden olmalarının ötesinde, daha önceki toplumsal şekillenmede hayatta kalmalarını sağlayan tüm toplumsal ilişkilerden soyutlanmaları anlamına gelir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, mülksüzleşme, üreticilerin hayatta kalmak için sadece ve sadece emek güçlerine bağlı bırakılmalarının adıdır. Bu süreci, ücretli emeğin oluşturulması olarak anlamak mümkündür.

Bu dönem içerisinde yazan Marx işe mevcut felsefi ve siyasal yaklaşımların radikal bir eleştirisinden başlar. Bunun için de insan doğası ve birey üzerine düşünceler ilk dönem yapıtlarında daha fazla yer tutar. Marx'ın insan anlayışı her şeyden önce tarihsellikte yüklüdür. Marx için tüm tarih insan doğasının değişiminden ibarettir. Dolayısıyla Marx'a göre, insan doğasına atfedilecek her türlü tarih dışı meziyet spekülasyondan öte bir anlam taşımaz. Bu anlamda insani eylemin her türüsünü bireysel fayda motivasyonuna bağlamaya dayanan liberal yaklaşımlara mesafeli durur. Bu, ona göre zamanının burjuva davranış kalıplarını tüm insanlık tarihine şamil kılmaktan başka bir şey değildir. Kısacası Marx'a göre liberal birey anlayışının en önemli açmazı, tarihsel olarak toplumsallık kazanmış belirli özellikleri tarih dışı bir şekilde insan doğasına atfetmiş olmasıdır. Liberal felsefenin merkezinde bulunan, her türlü toplumsal bağlamdan azade, kendi öz çıkar ve ilgilerinin peşinden koşan insan imgelemi, Marx'a göre burjuva sivil toplumunun bireyidir ve bu hâliyle de tarihin belirli bir dönemine özgüdür.

Marx'a göre tarihsel sürecin değişmez gerçekliğini değişmeyen insan doğası soyutlaması değil, somut hâliyle toplumsal bir faaliyet olan üretim oluşturur. Doğal bir varlık olarak insan, tarihin her döneminde öncelikle ihtiyaçlarını karşılamak durumundadır. Marx, insanların “tarihi yapabilmek için yaşamlarını sürdürebilecek durumda olmaları gerektiği öncülünden” işe başlamanın zorunluluğuna işaret eder. Bu nedenle üretimin nasıl yapıldığı Marx'ın analizinin merkezine oturur. Bu noktada atlanmaması gereken husus, Marx'ın üretimi, toplumsal ilişkiler içinde düşünüp tarif etmiş olmasıdır.

“Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temel oluşturur.”

“*Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Katkı*” isimli yapıtının kısa önsözü, belki de Marx'ın en çok tartışılan metinlerinden biri olacaktır. Alıntıda “iktisadi yapı ve üstyapı” kavram çifti

önemlidir. Belli bir toplumsal tarihsel durumun analizi söz konusu olduğunda, bunlar sırasıyla hayatın üretilmesi ve üretim koşullarının belirli şekillerde kodifiye edilmesi olarak, iki ayrı düzeye işaret eder. Kabaca söylemek gerekirse, ilki ne yaptığımızla, ikincisi de yaptıklarımızı nasıl ifadelendirdiğimizle ilgilidir. Başka şekilde ifade etmek gerekirse bu ayrım, insani üretim faaliyeti ile bu faaliyetin toplumsal biçim ve ifadeleri arasındadır. Bu doğrultuda ortaya konan ayrım son derece nettir. Marx çoğu yerde, insanların yaptıkları ile yaptıklarını nasıl ifadelendirdikleri, kodifiye ettikleri arasına kalın bir çizgi çeker. Birincisinin bilimsel bir şekilde belirlenebileceğini iddia eden Marx'a göre, ikincisi çoğu zaman ideoloji alanında şekillenir. İnsani faaliyetin maddi belirlenimi ile fikri ve ruhsal belirlenimi böylelikle ayrıştırılmış olur. Maddi belirlenim alanı insan-doğa ilişkisi ve toplumsal ilişkiler olarak ortaya konurken, fikri ve ruhsal belirlenim alanı ideoloji, estetik, felsefe, hukuk, politika gibi alanlarda tanımlanır.

Üretim ilişkileri ise üretim araçlarının iktisadi sahipliği ekseninde tarif edilebilir. Marksizm'in temel önermesi, toplumun, üretim ilişkilerine bağlı olarak bölünmüş olduğudur. Sınıf kavramı bu bölünmeye işaret eder. Buna göre toplum, üretim araçlarının mülkiyeti temelinde bölünen ve bu nedenle birbirleriyle sömürü ilişkileri içerisinde bulunan sınıflardan müteşekkildir. Kapitalist üretim ilişkileri dendiğinde, üretim araçlarının sahibi olarak burjuvazi ile salt emek gücünün sahibi olarak proletarya temel unsurlar olarak öne çıkarlar. Kapitalizmin gelişmesinin özgün unsurlarından birisi, kitlelerin mülksüzleşmesi ve üretim araçları sahipliğinden tamamen soyutlanmış bir emekçiler kitlesinin ortaya çıkmasıdır. Böylelikle üretim araçlarının sahipleri ile bu kitlelerin ilişkisi ilkin çıplak bir iktisadi ilişki olarak ortaya çıkar. Hayatlarını idame ettirmek için emeklerini kiralamaya mecbur olan kitleler ile üretim yapmak için emek kiralamak durumunda olan üretim araçları sahiplerinin ilişkisi, kapitalist üretim ilişkilerinin çekirdeğini oluşturur.

Marx'a göre insanın esaretinin merkezinde, toplumun özel mülkiyet sahipliği ekseninde sınıflara bölünmesi ve bunun da insanların büyük kısmı için çalışmayı bir zorunluluk olarak dayatması bulunmaktadır. Marx, bu durumun daha geniş etkilerini yabancılaşma kuramı üzerinden ortaya koyar. Yabancılaşma, en klasik tabiriyle, üretimin ve onun sonucu olan ürünün, insani zenginleşmeye değil, yoksunlaşmaya sebep olmasıdır. Yabancılaşmanın temelinde sınıflı toplum yapısı vardır. Sınıflı toplumların tarihsel seyri içerisinde ortaya çıkan kapitalizmde emeğin bizzat kendisi alınır satılır bir meta hâline gelir. Marx'a göre, insanın kendi türü, doğa ve toplumla girdiği ilişkinin merkezi kategorisi olan emek, alınır ve karşılığında da ücreti ödenir bir hâle geldikçe, üretim de insani potansiyelin açığa çıkartılması saiki ile değil, temel ihtiyaçların giderilmesi amacıyla gerçekleştirilmeye başlanır. Üretim, özgürleşmenin değil, mecburiyetin düzleminde tanımlanmaya başlar.

Emek, alınır satılır bir iktisadi kategori hâline gelerek yarattığını mülk sahibine teslim etmekte, bunun karşılığında da gittikçe sefilleşen yaşam koşulları içerisine itilmektedir. Dolayısıyla yarattıkça sefilleşmektedir. Kendi varlığını kattığı doğa, mülk sahibinin eline geçerek kendi karşısına sefalet olarak dikilmektedir. Emeğin ürünü, kendisinin karşısına, onu zenginleştiren değil, yoksullaştıran ve daha da önemlisi yoksunlaştıran ayrı bir varlık olarak dikilir. Bu, pratik bir süreç içerisinde kendini gösterir.

“Bir kere, çalışma işçinin dışındadır, yani onun özsel varlığına ait değildir. Onun için çalışırken kendini olumlamaz, yoksar (inkâr eder), mutlu değil mutsuzdur, fiziksel ve zihni enerjisini serbestçe geliştiremez, bedenini harcar ve zihnini yok eder. Onun için işçi ancak çalışma dışında kendine gelir ve çalışırken kendisinin dışındadır. Çalışmadığı zaman kendisindedir, çalışırken kendinde değildir. Onun için çalışması gönüllü değil, zorlamadır; zorla çalıştırılır.”

Özel mülkiyetin aşılması, sınıflı toplumların sona ermesi, yani komünist ideal, bu nedenle Marx’ın düşüncesinin merkezini oluşturur. Marx’a göre insanlığın uzun tarihi özel mülkiyete dayalı işbölümü neticesinde ortaya çıkan sınıflı toplumların tarihi olmuştur. Gelecek tarihi ise bu ilişkilerin ortadan kaldırılması ve yeni bir tarihsel dönemin açılması olacaktır. Geçmişten geleceğe uzanan bu sürecin motoru Marx’a göre sınıf mücadelesidir. Mülkiyet sahibi sınıflarla, mülkiyetten azade kalan sınıflar arasındaki ekonomik, sosyal ve politik boyuttaki mücadeleler, tarihin biçim değiştirerek ilerlemesinin arkasındaki temel etkidir. Bu nedenle sınıf mücadelesinin örgütlenmesi Marksistler açısından en temel görev olarak addedilegelmiştir.

Marx sonrası dönemde Marksizm’e sayısız katkı yapılmıştır ve Marksizm birçok dalda kapsamlı eserler ortaya çıkarmıştır. Lenin, Trotsky, Rosa Luxemburg, Gramsci, Lukacs, Adorno, Horkheimer, Althusser, Poulantzas gibi isimler Marksist literatürü çok çeşitli alanlarda yeniden biçimlendirmişler ve saygın bir noktaya taşımışlardır. Fakat bugün için, reel sosyalizmin 1989’da yenilgiye uğramasıyla birlikte Marksizm de entelektüel ve ideolojik cazibesinden fazlaca kaybetmiştir.

7.4. Faşizm

Faşizm, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren liberal düşüncenin tüm Avrupa’da yavaş yavaş geri çekilmesi, bunun yerini de üst üste iki dünya savaşı ve 1930’da yaşanacak son derece sarsıcı bir küresel ekonomik krizin alması üzerinden anlaşılabilir. Gerçekten de faşizm bir kriz ideolojisidir. Avrupa’nın yaşadığı köklü siyasal, entelektüel ve ekonomik krize, aslına bakılırsa faşizm, kendi iç tutarlılığı, sağlam argümanları olmayan, fakat kitlelere yönelik ajitasyon ve propaganda üzerinden varlığını inşa eden bir ideolojik yönelimdir.

Bu kriz döneminde güçlenen Aydınlanma karşıtlığı, milliyetçilik, ırkçılık, elitizm, romantizm ve irrasyonelizmin ilginç bir terkibi olarak anlaşılabilir faşizm. Her şeyden önce reaksiyonerdir. Aydınlanmanın rasyonel birey, liberalizmin sınırlı devlet ve bireysel özgürlük, Marksizm’in sınıflara bölünmüş toplum anlayışı karşısında bireyin irrasyonelliğini, mutlak devlet otoritesini ve “Führer”in altında sınıfsız bir şekilde kaynaşmış bir toplum idealini sahiplendiğinden, her şeyden önce reaksiyonerdir. Yani kendisini mevcut siyasal akımlara bir tepki olarak tanımlar. Fakat bu reaksiyoner özellik onu muhafazakâr bir ideoloji yapmaz. Aksine faşizm “devrimci” bir ideolojidir. Devrimci olmayı burada düzeni köklü bir şekilde değiştirmeyi esas almak anlamında kullandığımızın altını çizelim. Faşizmde yeni kültür, yeni insan gibi temalara sıkça rastlanır. Geçmişle romantik bir ilişki kurmaz, onu yeniden kurulması gereken bir toplumun malzemesi hâline getirir.

Diğer önemli bir özelliği yeni toplumu kurgularken bireyden hareket etmemesidir. Birey faşizmde temel bir aktör olarak belirmez. Bunun yerine bireyin içerisindeki atomları olduğu toplum (ulus, halk) ve bu toplumu tüm yönleriyle kapsayan ve kontrol eden bir devlet, faşist ütopyanın tarifidir. Organizmacı toplum anlayışını sahiplenilen faşizm açısından birey, toplum içerisindeki görevini yerine getirdiği müddetçe ve getirdiği oranda varlığına anlam katabilmektedir. Toplumun olmadığı bir durumda birey bir hiçlikten ibarettir. Toplumun organik parçaları olmayan yabancı unsurlara faşizm tarafından biçilen kıymet, faşist Alman rejiminin gerçekleştirdiği Yahudi soykırımında apaçık ortaya çıkmıştır.

Faşizm diğer ideolojilere oranla çok daha fazla aktivizme dayanır. Sokak gösterileri, sembollerin yoğun kullanımı, öteki üzerinde mutlak bir şiddet kullanımı, ölü kültü ve lider tapınması faşizmin en bariz özellikleri olarak ön plana çıkar. Akıldan çok duygulara hitap eden faşizm çok yüksek bir kitle mobilizasyonu üzerinden kendisini inşa eder. Bu nedenle de devamlı suretle bu mobilizasyonu diri tutacak siyasal şiddet kullanımından uluslararası savaşımlara kadar bir dizi aracı işleme koyar.

Faşizmin tanımlayıcı bir diğer özelliği lidere olan mutlak itaat ve hatta tapınmadır. Weber'in karizmatik otoritesini hatırlatır bu durum. Weber, taraftarlarından mutlak bir itaat gören karizmatik otoriteleri, modern toplumların derin kriz anlarında ortaya çıkan bir tipoloji olarak ortaya koymuştur. Fakat faşizmin lider anlayışı bunun da ötesine gider. Lider neredeyse bütünsel bir hipnoz durumu yaratır. İtaat mutlak ve itaatsizlik söz konusu dahi olamaz. Daha da önemlisi kitleler liderin gösterdiğine koşulsuz inanır hâle gelirler. Almanya'daki krizin sorumlusu olarak Yahudi halkını gösteren Hitler'in Alman halkından aldığı açık onay buna örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla lider aslında toplumsal histerinin cisimleşmiş hâlidir.

Lider aynı zamanda varlıklar arası doğal hiyerarşinin de üstünde bulunur. Diğer tüm ırkları ikincilleştiren ari ırkın temsilcileri, hâkim ulusun içerisinde bir tür ayrıcalıklı kitle ilan edilir. İnsanlar fiziksel özellikleri itibarıyla bu ari ırka ait olup olmadıklarının peşine düşerler. Lider de bu ultra-elitist varlık hiyerarşisinin üzerindeki tepe noktasını oluşturur. Bu nedendir ki direktifleri neredeyse tanrısal bir nitelik kazanır.

Faşizmin en bilindik örnekleri Almanya ve İtalya'da yaşanmıştır. Bu iki rejim II. Dünya Savaşı'nın akabinde ortadan kalkmış olsalar da, İspanya'daki Franco rejimi ve Portekiz'deki Salazar rejimi, Almanya ve İtalya'daki gibi olmasa da faşizm olarak nitelendirilebilecek nitelikte rejimler olarak 1970'lere kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunun yanı sıra Yugoslavya'dan Japonya'ya, Belçika'dan Latin Amerika'ya kadar birçok coğrafyada iktidara gelmeseler de çok güçlü faşist hareketler etkili olmuş ve birçok yerde açık kısımlara girişmişlerdir.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde liberalizm, muhafazakârlık, Marksizm ve faşizm gibi modern çağa damgasını vurmuş en temel dört siyasal ideolojinin en temel özellikleri ele alındı.

Bölüm Soruları

- 1- Liberalizmin eşitlik anlayışını tartışınız.
- 2- Liberalizmin ekonomi anlayışını anlatınız.
- 3- Muhafazakâr düşünce tarihsel değişimden neyi anlamaktadır?
- 4- Marx’a göre özgürlük temel olarak ne ile ilgilidir?
- 5- Faşist düşüncenin temel özelliklerini belirtiniz.
- 6- Liberal teoride bireysel özgürlüğün teminatı nedir?
 - A-) Toplumsal düzen
 - B-) Özel mülkiyet
 - C-) Ordu ve polis
 - D-) Hukukun üstünlüğü
 - E-) Yönetimin istikrarı
- 7- Muhafazakâr düşünce için aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
 - A-) Reaksiyonerdir.
 - B-) Tarihsel somut deneyimi esas alır.
 - C-) Aydınlanma karşıtıdır.
 - D-) İnsanın doğuştan “iyi” olduğunu savunurlar.
 - E-) Kadim toplumsal düzeni savunur.
- 8- Marx’a göre yabancılaşmanın temel sebebi aşağıdakilerden hangisidir?
 - A-) Sınıf mücadelesi
 - B-) Sınıflı toplum yapısı
 - C-) Siyasal iktidar
 - D-) Baskıcı yasalar
 - E-) Sermayedarların aç gözlülüğü
- 9- Aşağıdakilerden hangisi Marksist düşünce geleneği içerisinde ele alınamaz?

A-) Antonio Gramsci

B-) Rosa Luxemburg

C-) Louis Althusser

D-) Leon Trotsky

E-) Pierre-Joseph Proudhon

10- Aşağıdaki ülkelerden hangisi tarihinde herhangi bir faşizm deneyimi yaşamamıştır?

A-) İtalya

B-) Kanada

C-) İspanya

D-) Almanya

E-) Portekiz

Cevaplar

6-D, 7-D, 8-B, 9-E, 10-B

8. SİYASET VE EKONOMİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümde iktisadi sistemler ve siyaset ilişkisi üzerinde durulacak. Kapitalizmin ve sosyalizmin çeşitleri, bunların piyasa ve planlama gibi ekonomik süreçlerle kurdukları ilişkilerin farklılıkları ve dönüşümü bölümün ana konusunu oluşturmaktadır.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Kapitalizm nedir? Kaç çeşit kapitalizmden bahsedilebilir?
2. Piyasa ekonomisi ve demokrasi arasında bir bağlantı var mıdır?
3. Sosyalizm ve planlama arasındaki ilişki nedir?
4. Piyasa ekonomisi ve planlı ekonominin avantaj ve dezavantajları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Kapitalizm	Kapitalist ekonominin işleyişi ve tarihsel dönüşümünü öğrenir.	İleri okuma
Sosyalizm	Sosyalist ekonominin temel özelliklerini öğrenir.	İleri okuma

Anahtar Kavramlar

- İktisadi sistemler
- Kapitalizm
- Sosyalizm
- Piyasa ekonomisi
- Planlı ekonomi

Giriş

1980 sonrasının önemli tezlerinden birisi de demokrasinin ancak serbest piyasa ekonomisi dâhilinde mümkün olduğu idi. Özellikle 1989'dan itibaren Doğu Bloku rejimlerinin birer birer düşmesi bu sonucu doğrulayıcı bir gelişme olarak anlaşıldı. Fakat bu tezin zayıflaması çok da uzun sürmedi. Serbest piyasa ekonomisine geçen ülkelerde demokrasinin işleyişindeki zayıflıklar ve hatta demokratikleşme sürecinden geri dönüşler bu ikisi arasındaki pürüzsüz ilişki varsayımını zayıflattı. Aslına bakılırsa bu tez en başından tartışmalı idi.

Bu tartışmanın yanı sıra, günümüz demokrasilerinde ekonominin rolünün köklü bir dönüşüme uğradığını söylemek gerekir. Zira ekonomik alan siyasal aktörlerin iradelerinin ötesinde işlemeye başlamış, yani iktidardaki siyasi partinin niteliğine bakmaksızın kendi yasaları uyarınca muamele edilen bir alan hâlinde gelmiştir. Fakat bu, siyasetle bağının tamamen kesildiği anlamına gelmemektedir, hatta aksine bu bağ daha da sıkı bir nitelik kazanmıştır: Ekonomik alan bugün için siyasal alanın bir tür üst belirleyeni hâline gelmiştir: Ekonominin yasaları siyasetin işleyişini belirleyen en önemli parametre hâline gelmiş durumdadır.

Bu nedenle bugün için genelde siyasal alanın özelde de demokratik siyasetin işleyişi ile ilgili söz edebilmek için ekonomik teoriye dair temel bilgileri edinmek bir şart hâline gelmiştir. Bu bölümün amacı da budur.

8.1. İktisadi Sistemler

İktisadi sistem, mal ve hizmetlerin üretildiği, dağıtıldığı ve değiş-tokuş edildiği toplumsal organizasyon biçimine işaret eden bir kavramdır. Bu tanım çerçevesinde ele aldığımızda kapitalizm ve sosyalizm modern döneme rengini veren iki temel iktisadi sistem olarak düşünülebilir. Her iki iktisadi sistemle ilgili temel bazı özellikleri ilk elden vermek gerekirse:

Kapitalizm;

- Genel meta üretimine dayanır (meta, mübadele amaçlı üretilen mal ve hizmetlerdir).
- Üretim araçları genelde ve büyük oranda özel sektörün elinde bulunur.
- İktisadi hayat arz ve talep güçleri doğrultusunda, yani piyasa dürtülerince yönlendirilir.
- Kâr maksimizasyonu her türden iktisadi girişim ve bireysel çalışma açısından temel motivasyon durumundadır.

Sosyalizm;

- İnsan ihtiyaçlarının tatmini için üretim yapılır. Başka bir deyişle, üretim amacı mübadele değeri yaratmak değil, kullanım değeri yaratmaktır.
- Üretim araçları ya devletin ya da kolektif-toplumsal yapıların elindedir.
- Planlama iktisadi örgütlenme açısından piyasanın yerini alır.
- Genel refaha yönelik işbirliği çalışma hayatını düzenleyen esas motivasyondur.

Bugün için sosyalizmin hâlihazırda uygulanırlığı olan bir sistem olduğunu söylemek zordur. Çin gibi büyük bir ülkenin hâlâ “komünizm” etiketi taşıyor olması bu konuda kafa karıştırıcı olmamalıdır, zira bugün için artık Çin kapitalizmin hayli “özgün” bir biçiminin hayata geçirildiği bir ülke durumundadır. Elbette ki tek ve saf bir kapitalizmden veya sosyalizmden bahsetmek mümkün değildir. Kapitalizmin daha uzun olmak üzere, her iki iktisadi sistemin de gerek tarihsel gerek bölgesel ve ülkesel şartlara bağlı olarak farklı versiyonları ortaya çıkmıştır. Bu anlamda evrensel nitelikte bir sosyalizm veya kapitalizm modelinden söz edilemez. Toplumlar içinde bulundukları özel tarihsel koşullara uygun olarak kendi kapitalizm ve sosyalizm modellerini ortaya koymuşlardır. Bu anlamda kapitalizmler ve sosyalizmlerden bahsetmek daha anlamlıdır.

8.1.1. Kapitalizm Çeşitleri

Kapitalist iktisadi ilişkiler ilkin 16 ve 17. yüzyıllar boyunca Avrupa feodalizminin içerisinde gelişerek ortaya çıktılar. Toprak sahipliği, ihtiyacı karşılamaya yönelik tarımsal üretime, katı bir toplumsal hiyerarşi ve kölelik kadar olmasa da yine de zora dayalı bir çalışma rejimine, yani sıkı bir şekilde tanımlanmış görev ve yükümlülüklerle dayanan feodal ilişkiler yerine; piyasa için üretimi, zora dayalı olmayan bir çalışma rejimini ve toplumsal hiyerarşinin

yerine ekonomik hiyerarşinin ön plana çıktığı kapitalist ilişkiler gelişti. Teknolojik gelişmelerin de yardımıyla bu süreç iyiden iyiye hız kazandı ve kapitalist ilişkiler hâkim duruma geldi. Makineleşmeye dayalı olarak ortaya çıkan fabrika üretimi ve sanayi kapitalizmi büyük toplumsal kesimlerin kırsaldan şehirlere doğru göç etmesine yol açtı. Bu insanlık tarihi açısından da bir kırılmayı gündeme getiriyordu: Şehirleşmeye bağlı olarak bugünün modern ilişkileri büyük bir hızla oluştu. Bu anlamda on yedinci yüzyıldan sonrası insanlık tarihinin belki de en hızlı dönemi idi.

Kapitalizmin bu ilk dönemindeki biçimini “teşebbüs kapitalizmi” olarak isimlendirmek mümkündür. Genelde Anglo-Sakson ülkeleri ile özdeşleştirilen bu kapitalizm türü “saf kapitalizm” olarak da anlaşılr. Adam Smith ve David Ricardo gibi klasik ekonomi-politikçiler tarafından ortaya atılan görüşler çerçevesinde biçimlenen bu saf kapitalizm anlayışı temelde piyasanın kendi kendisini idare eden bir mekanizma olduğu anlayışına dayanır. En bilindik hâliyle “laissez faire laissez passer” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) sloganı ile ifade edilen bu anlayışa göre piyasa ilişkileri, serbest bırakıldıklarında zaten en iyi ve verimli sonuca ulaşacaklardır, bu nedenle herhangi bir şekilde engellenmemeleri gerekir. Piyasa ilişkilerine yönelik olarak ortaya konacak her türlü müdahale istenmeyen sonuçları ortaya çıkaracaktır. Bu anlamda piyasa ilişkileri adeta bir “görünmez el” (Adam Smith) tarafından düzenlenmektedir. Sürecin sonunda bazı bireyler zarar görse bile, serbest piyasa genel kamu yararını ortaya çıkarmaktadır. Genel kamu yararı piyasa ilişkilerini düzenlemek, ona dışarıdan müdahale etmek için bir nosyon olarak kullanılamaz; bu yarar serbest bırakılmış piyasa ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Piyasa iyidir, zira liberal felsefenin bildiği tek insan tipi, kendi çıkarını maksimize etmeye çalışan insandır ve piyasa da bu türden bir insanın kendisini gerçekleştirebileceği yegâne yerdir. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, piyasa özgürlüğün alanıdır. Serbest piyasa bu anlamda “iyidir”, zira kapitalist ekonominin kendi aklı dışındaki her türlü akla dayanan müdahale biçimlerinden azade kılınmış bir piyasa, rasyonel bireylerin daha sağlıklı olarak birbirleriyle ilişkiye girmesine müsait bir ortam yaratacak, bu da toplam faydayı artıracaktır. Yani aslında liberal felsefe en büyük ortak faydaya, bireylerin önündeki ekonomi dışı engel ve müdahalelerin kaldırılmasıyla ulaşılacağını salık vermektedir. Bu anlamıyla bir “ortak fayda” nosyonunu barındırmıyor değildir. Sadece barındırdığı “ortak fayda” nosyonu, serbest piyasa ortamında “hırs ve çıkarlarının peşinde azimle koşan rasyonel birey” varsayımına dayanmaktadır. Serbest piyasa bazı rasyonel bireylere daha iyi davranırken, “diğer bazı bireylere” acımasızca muamele edebilir. Bu ikinci tipler, “fırsatları kullanamayanlar veya kullanmaya hiç girişemeyenler” olarak adlandırılırlar ve tarihin acımasızlığına terk edilirler.

Piyasa nosyonuna yönelik pozisyon iktisadi sistemler açısından ayırt edici bir unsur olmuştur. Teşebbüs kapitalizmi piyasa konusunda gayet nettir: Piyasa, insanları arası toplumsal ilişkileri düzenleyen temel mekanizmadır. Bu minvalde piyasa lehine şu argümanlar dile getirilir:

- Kâr güdüsünün sağladığı disiplin ile piyasa verimi artırır.
- Piyasa, yeni ürünlerin veya üretim tekniklerinin ortaya çıkmasını teşvik eder.
- Piyasa tercih özgürlüğünün ortaya çıkmasında temel rol oynar.

- Piyasa bireylerin sonsuz sayıdaki tercih ve kararlarının koordine edilmesi üzerinden denge yaratır.

Bunun karşısında piyasaya olumsuz bakanlar ise şu argümanları öne sürerler:

- Piyasa güvensiz bir ortam yaratır zira kontrol edilemez bir güçtür.
- Piyasa maddi eşitsizliği derinleştirir.
- Toplumun genel ihtiyaçlarını geri plana iter ve bireysel hırsları körükler.
- Fiyatlardaki ani iniş çıkışlara bağlı olarak istikrarsızlığa yol açar.

Aslına bakılırsa klasik liberalizm açısından piyasa salt bir ekonomik kategori olarak ele alınamaz. Hatırlanacağı üzere klasik liberal düşüncenin çekirdeğinde kendi çıkar ve ilgisinin peşinde koşan rasyonel birey mefhumu yatmaktadır. İşte piyasa bu bireylerin birbirleriyle etkileşime girecekleri, kendi çıkarlarını en çoklaştırmaya çalışırken bunu diğer bireylerle açık sözleşmeler üzerinden yapacakları, kendilerini gerçekleştirecekleri özerklik alanıdır. Bu özerk alan bir nevi özgürlüğün zeminidir. Bu alanın özerkliği tahrip edildiği müddetçe insanların gelişimi sekteye uğrayacaktır zira bir üst gücün –mesela devletin- vesayeti altına girecekler, böylelikle de ergin ve kendi aklını kullanabilen ve ona göre hareket edebilen bireyler olmaktan çıkacaklardır. Piyasa bireylerin ve bireyler arası ilişkilerin ve dolayısıyla toplumsal varoluşun sağlıklı ve özerk gelişiminin alanıdır.

Bu anlamda salt metaların dolaşımı ile ilgili bir kavram olarak da ele alınmaz. Geniş bir şekilde düşünülür, örneğin fikirlerin mübadelesi de piyasa düzleminde düşünülür. Liberal düşünce metaların, düşüncelerin dolaşımının özerk ve bir yönlendirme ve baskıya maruz kalmamasını özgürlükle eşitler. Bu eşitleme piyasayı özgürlüğün ve demokrasinin işleyişinin temeli hâline getirir. Liberal düşünceye göre insanların seçim, tercih ve yönelimlerini gerçekleştirdikleri piyasa alanı olmaksızın özgürlük ve demokrasiden bahsetmek mümkün değildir.

Bunun yanı sıra teşebbüs kapitalizmi doğal işbölümü varsayımı üzerine şekillenir. Bu doğal işbölümünün temelinde yine çıkar merkezli birey anlayışı vardır. Adam Smith'in sözleri ile belirtmek gerekirse: "Akşam yemeğimizi soframızda bulmamızın nedeni kasabın, biracının veya fırıncının cömertliği değil, onların kendi çıkarlarına olan düşkünlüğüdür." Smith'in bu sözlerinin de gösterdiği gibi, bireysel bazdaki bu çıkar arayışı sonuçta bir toplumsal işbölümü ortaya çıkarmakta, o da piyasa ilişkileri serbest kaldığı oranda belirli bir dengeye ulaşmaktadır. Piyasanın görünmez eli toplumsal dengenin garantisidir!

Teşebbüs kapitalizmine en iyi örnek hiç şüphesiz ki ABD'deki iktisadi sistemdir. Salt kâr odaklı işleyen ABD iş sektörü yüksek verim ve çalışma esnekliğini ön plana çıkarır. Vergiler düşüktür ve sendikalar güçsüzdür. İlki devletin ikincisi de işçi örgütlerinin teşebbüs hürriyeti önünde ortaya çıkarabileceği engeller karşısında duyulan endişeyi göstermektedir. Devletin bir alanı düzenlemesine dair duyulan bu endişe o kadar derindir ki çoğu kapitalist ülkede dahi son derece doğal karşılanan kamusal sağlık sistemi ABD'de yoktur ve oluşması

önünde çok büyük direnişler ortaya çıkmaktadır. ABD örneği bir iktisadi düzenin nasıl anlaşılması gerektiği açısından da öğreticidir: Zira burada piyasa salt bir iktisadi enstrüman olarak işlev görmemekte, Amerikan toplumunun kültürel dokusuna sinmiş bir düzenleyici ilke olarak işlemektedir. Piyasanın toplumun düzenleyici ilkesi olarak anlaşılması tam da teşebbüs kapitalizminin ayırt edici özelliği durumundadır. Burada ortaya çıkan salt işleyen bir iktisadi mekanizma değil, basit insanlardan büyük şirketlere kadar her düzeyde geçerli olacak çeşitli anlayış ve davranış kodlarının kültürel anlamda geçerli ve etkin olmalarıdır. Nasıl her işletme devlete dayanmaksızın rekabet kuralları içerisinde işlemek durumunda ise, bireyler de “sırtlarını devlete yaslamaksızın” hayatın normal rekabet şartları içerisinde ayakta kalmak ve yükselmek için kendilerini donatmalıdırlar. Dolayısıyla böyle bir sistemde, diğer kapitalist alt sistemlerde olan ve devletin sosyal işlevleri olarak görülen düzenlemeler yoktur. Zira bunlar tam da teşebbüs kapitalizminin yerleştirmeye çalıştığı kültürü ortadan kaldıracı işlevler göreceklerdir.

İşte tam bu noktada demokrasinin toplumsal kültür ile olan ilişkisini hatırlamak gerekir. Daha önceki derslerimizde de ele aldığımız üzere demokrasi salt bir hukuki ve idari prosedürler dizisi olarak ele alınamaz. Toplum içerisindeki kültürel anlayış ve davranış kodları ile doğrudan doğruya ilişkilidir. ABD örneğini ve bu örnekteki teşebbüs kapitalizmini ele aldığımızda, demokrasi böyle bir kültürde tüm dayanışmacı ve eşitlikçi nosyonlarından arınmaktadır. Aksine demokrasi, bireylerinin çıkar, tercih ve yönelimlerinin peşinden koşmak için serbest bırakılmaları, yani negatif özgürlüğü esas alan bir politik rejim altında idare edilmeleri anlamına gelmektedir. Bu anlamda Amerikan demokrasisi son derece bireyci ve rekabetçidir. “Siyasal piyasa”daki aktörler de aynı “ekonomik piyasa”dakiler gibi rekabet ilkesi çerçevesinde etkileşime girerler ve temel amaç çıkarı en çoklaştırmaktır.

Bu tür kapitalizm Doğu Bloku’nun yıkılması ve küreselleşmeye paralel olarak artık ABD sınırlarının çok daha fazlasında etkin bir anlayışı temsil etmektedir. Küreselleşme pek çok biçimde piyasalaşmayı ve Anglo-Saksonlaşmayı gündeme getirdi. Yoğunlaşan rekabet hükûmetlerin ekonomiye müdahale edebilmelerinin önüne geçti, vergi oranlarının düşmesi ve sosyal harcamaların azalması için teşvik edici oldu. Neoliberalizm olarak anılagelen iktisadi politikalar doğrultusunda devletlerin ekonomideki ağırlıkları azaltıldı, kamunun toplumsal hayattaki işlevi sınırlandırıldı ve yukarıda ele alındığı gibi, bireysel ve toplumsal hayatların organizasyonlarında rekabet ana ilke hâline geldi.

Aşağıda ele alacağımız sosyal kapitalizm döneminde temel mesele tam istihdamı sağlamak iken, teşebbüs hürriyetinin hâkim olduğu 1980 sonrası neoliberal dönemde esas kaygı fiyat istikrarını korumak oldu. Liberal iktisat kuramına göre fiyatlar girişimci bireyler açısından bir sinyal işlevini görürler. Girişimciler bu sinyallere bakarak piyasa ortamındaki eylem ve girişimlerini planlarlar. Fiyatları istikrarsız olduğu bir piyasada rasyonel bir tercih ve girişim yapmak da zorlaşacaktır. Bu nedenle fiyat istikrarını sağlamak piyasanın işleyişi açısından temel bir noktaya taşınır. İşte 1980 sonrası Friedrich von Hayek ve Milton Friedman gibi isimlerin çalışmaları üzerinden ağırlık kazanan monetarist görüş temel meseleyi fiyat istikrarını bozan enflasyonu kontrol etmeye çekti. Böylelikle devletin temel iktisadi sorumluluğu istihdamı sağlamaktan çok, enflasyonu durdurmaştır. Monetarist açıklamaya göre enflasyon

parasal bir sorundur ve temel olarak devletin fazla para arzını artıran uygulamalarından kaynaklanır. Bu nedenle devletin görevi bu arzı azaltmak, sağlam para ve istikrarlı bir fiyat ortamını yaratmak olmalıdır. Bu tercihe bağlı olarak devlet çeşitli toplumsal nedenlere bağlı olsa da para basmaktan men edildi, devletin enflasyon yaratıcı parasal eylem ve harcamaları kısıtlandı. Başka bir deyişle devletin rolü piyasa ortamının sağlıklı işlemesi için gerekli olan temel altyapıyı garanti etmeye indirgendi ve gelişme, kalkınma, istihdam gibi meseleler piyasa dengelerine bırakıldı.

Hatta bu konuda daha radikal fikirlerin bile ortaya atıldığını söylemek gerekir. Liberteryenizm olarak isimlendirilen ve bir tür liberal anarşizme kadar uzanan ve bireyin anti-toplumsal yönü üzerine oturan fikirler devletten her anlamda şüphe etmeyi öne sürdüler. Öyle ki devletin piyasaları düzenlemeye yönelik ılımlı rolü bile reddedildi ve hatta örneğin milli savunma gibi sektörlerden bile devletin çıkması gerektiği savunuldu.

Fakat bu tercihler ciddi dezavantajları da beraberinde getirdi. Maddi anlamda eşitsizlik yaygınlaştı ve toplumsal bölünmeler daha da derinleşti. Özellikle mutlak yoksulluk sınırının altında yaşayan kitlede –yani sınıf altı kitle- büyük bir artış gözlemlendi. Yoksulluğun ve eşitsizliğin arttığı bir durumda güçsüzleşen kesimlerin siyasetin demokratik kanallarına ulaşım imkânlarının da düşmesi ve bunun bir sonucu olarak iktisaden güçlenenlerin siyasal hâkimiyetlerinin de artması, bu dönemde demokrasiyi sorgulatan temel meselelerden biri olmuştur. Başka bir deyişle, teşebbüs kapitalizmi katılımcı bir sistemin sağlıklı işleyişini sağlayacak temel bir toplumsal eşitlik nosyonundan vazgeçtiği oranda, demokrasi ile arasındaki açığı da açılmaktadır.

Teşebbüs kapitalizminin karşısına konabilecek alternatif bir kapitalist işleyiş sosyal kapitalizmdir. Aslında sosyal kapitalizm de tarihsel olarak dönüşen bir anlayıştır. İlk, küresel serbest piyasa ilişkilerini hâkim kılan İngiltere merkezli kapitalizmin karşısına, daha geç sanayileşen Almanya’nın koyduğu bir alternatif olarak görülebilir. Alman iktisatçı Friedrich List’in kuramsallaştırdığı bu yaklaşım, Almanya’da kapitalizmin serbest piyasa anlayışı çerçevesinde gelişemeyeceği, zira bu serbest piyasanın hâlihazırda gelişmiş olan İngiltere’nin lehine işlediğini belirtir. Buna dayanarak da gelişmekte olan ülkelerin gümrük duvarlarını yükseltmeleri, kendi sanayilerini korumaları, yani korumacı bir ekonomi politikası izlemeleri salık verilir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük sanayi yatırımları üzerine bina edilen Alman sanayi kapitalizmi, işçi sınıfı ile de teşebbüs kapitalizmine göre farklı bir ilişki kurmuş ve eğitim, sağlık, emeklilik gibi sosyal hakları erken bir dönemde sistemine entegre etmiştir.

Fakat sosyal kapitalizmin esas zaferi 1929 ekonomik bunalımından sonra ortaya çıkmıştır. Bu kriz karşısında teşebbüs kapitalizminin en temel özelliklerinden biri olan “piyasanın dokunulmazlığı” ilkesi ciddi bir eleştiriye ve revizyona maruz kalmıştır. Bu revizyonu kuramsal olarak gerçekleştiren İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes olmuştur. Keynes temel olarak piyasanın kendi kendisini idame ettiremediğini, bunun da temel nedeninin yeterli derecede talep yaratamaması olduğunu söylemiştir. Şirketler üretim yapmakta, fakat bu

üretimi piyasada eritebilecek bir kitlesel talep düzeyi yaratılamamaktadır. Bu da kapitalizmi krizlere sürüklemektedir.

Keynes bu noktada devlet müdahalesinin talebi yaratmak için gerekli olduğunu iddia eder. Bu noktada iki müdahale biçimi belirir. Bunlardan ilki devletin bir iktisadi müteşebbis olarak iktisadi alana girmesidir. Türkiye’de Kamu İktisadi Teşekkülleri olarak bilinen yapılanmalar tam da bunu hedefler. Amaçlanan, özel teşebbüsün girmeyi rasyonel bulmadığı alanlarda devleti aktif kılmak, öte yandan da devleti toplumsal alanda istihdam yaratıcı bir ekonomik aktör konumuna getirmektir. Türkiye gibi birçok ülkede işçi sınıfı devletin açtığı ve işlettiği ekonomik işletmeler üzerinden gelişir ve serpilir. İkinci müdahale biçimi, toplumdaki en kalabalık toplumsal kesim olan işçi sınıfını tüketim gücünü artıracak bazı uygulamaları hayata geçirmekle olur. Ücretlerin artırılması, sosyal harcamaların hem artması hem çeşitlenmesi, sendikaların bir toplumsal pazarlık gücü olarak endüstriyel sisteme entegre edilmeleri gibi uygulamalar –refah devleti adı altında- II. Dünya Savaşı’ndan sonra ve özellikle Fransa, Avusturya gibi kıta Avrupa’sı ülkelerinde ve Norveç, İsveç gibi İskandinav ülkelerinde geniş bir uygulama alanı buldu. Bu dönem işçi sınıfının kapitalizm içerisinde en önemli kazanımları elde ettiği dönem oldu. Bunda elbette dönemin Soğuk Savaş ruhunun, yani kapitalist sistemlerin hemen yanı başında sosyalist iktisadi sistemlerin bulunması da büyük rol oynadı.

1980 sonrası neoliberalizm dünyasında sosyal liberalizmin epey gerilediğinden bahsetmek mümkün. Tüm gelişmiş kapitalist ülkelerde refah devleti uygulamalarının taşıyıcısı durumunda olan sosyal demokrat partiler büyük bir geri çekilme yaşadılar. Ulusal sınırların ötesine geçen ve her an için ülkeden kaçma tehdidini öne süren küresel sermayenin ortaya çıkışı bu gelişmenin en önemli nedeni oldu. Sermaye kesimleri ile işçi sınıfı arasındaki bir tür pazarlık ortamı olan refah devletleri, sermayenin bu pazarlık ortamının maddi sahası olan ulus-devletlerin ötesine geçmesi ve küreselleşmesiyle radikal bir şekilde gerilediler.

Bugün için sosyal liberalizm İngiltere’de 1990’larda Tony Blair önderliğindeki İşçi Partisinde yeniden revize edildi. Fakat bir “üçüncü yol” olarak ortaya atılan bu yeni sosyal liberalizmin gerçekten sosyal bir içerik taşıdığını söylemek zordur. II. Dünya Savaşı’nın toplumsal harcamalar ve sendikal otoriteye dayanan refah devleti yerine, 1990 tarzı sosyal liberalizm devletin fırsat eşitliğini yaratıcı eylemlerine biraz daha fazla vurgu yapan bir tür teşebbüs kapitalizmi anlayışının ötesine geçememiştir.

Belki de son olarak kolektif kapitalizmden bahsetmek gerekir. Bu, temel olarak Japonya’da gelişen, daha sonra Güney Kore, Tayvan, Singapur gibi ülkelerde denenilen ve son olarak komünizm etiketi altında Çin’de uygulanan kapitalizmi kısmen etkileyen bir uygulamadır. Hatırlanacağı üzere teşebbüs kapitalizminde kişilere bağlı olmayan fiyat mekanizması piyasanın işleyişi açısından temel veri alınmaktaydı. Kolektif kapitalizmde ise fiyatlar yerine, piyasadaki girişimcilerin kendi aralarında ve devletle geliştirdikleri uzun erimli kalıcı ilişkiler veri alınır. Örneğin Japonya’da sanayi ve finans sektörleri arasında son derece yakın bir ilişki vardır, mülkiyet ortaklıkları birbirine kenetlenmiş biçimdedir. Bu piyasada büyük bir sıkı ilişki ağı yaratır: Örneğin Japonya’da borsada işlem gören hisse senetlerinin

yüzde kırkı bu türden “kardeş şirketlerin” oluşturdukları bir ağa aittir. Bu yapı Japon firmalarının sermaye bulmalarında ellerini rahatlatır ve istikrarı sağlar. Bunun yanı sıra bu ülkede işçiler devletle değil, çalıştıkları şirketle bir tür sosyal bağlantı kurarlar. Sadakat ve sıkı çalışmanın karşılığında işçilere hayat boyu istihdam, emeklilik, sosyal güvence gibi, Batı’da devletin üstlendiği işlevler şirketlerce verilir.

Görüldüğü gibi bu kısa metinde bile üç farklı kapitalizm tipinden ana hatları ile bahsetmek mümkün olmuştur. Hiç şüphesiz ki daha ayrıntılı bir inceleme çok daha fazla alt tipolojiyi gündeme getirecektir.

8.1.2. Sosyalizm Çeşitleri

Sosyalist iktisadi sistem arayışları genelde Marksizm’le özdeşleştirilse de aslında durum bu değildir. Marksizm’in ortaya çıkışından önce de Saint Simon, Owen gibi isimler kapitalizmin işleyişinin dışında ve toplumsallaştırmaya dayanan sosyalizm uygulamalarının peşinde olmuşlardır. Sosyalizmin hem ahlaki açıdan hem de verimlilik açısından kapitalizmden daha üstün olduğuna yönelik arayışların tarihi Marksizm’den daha eskidir. Fakat hiç şüphe yok ki Marksizm bu arayışlara sağlam bir kuramsal altyapı kazandırmıştır. Fakat aslında, umulanın tersine, Marx gelecekteki bir sosyalist toplumun iktisadi sistem olarak nasıl işlemesi gerektiği ile ilgili olarak neredeyse hiçbir şey dememiştir. Bunun yerine bazı temel ilkeleri ortaya atmakla yetinmiştir. Hiç şüphe yok ki Marx’ın tasavvurunda özel mülkiyetin ortadan kalktığı, piyasa yerine toplumsal ihtiyaçlarını esas alan bir iktisadi ve toplumsal yapı vardı. Devletin giderek silineceği, eriyeceği, ekonomik ve toplumsal hayatın komünler aracılığı ile düzenleneceği bir gelecek öngördü. Fakat bunların ayrıntılarını asla oluşturmadı (bunu gelecekteki toplumun yapabileceği bir misyon olarak gördü zira).

Fakat teori pratiğe tam olarak uymadı. 1917’deki Rus Devrimi’nden sonra kurulan SSCB ve akabinde II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan komünist rejimlerin oluşturduğu Doğu Bloku ülkelerinde, yani reel sosyalizmde bırakalım devletin sönümlenmesini, giderek artan bir devlet kontrolü ve bürokratikleşme hâkim konuma geldi. Üretim araçlarının tamamen devletin elinde bulunduğu ve üretimin ulusal planlamalar doğrultusunda gerçekleştirildiği bu rejimler aslında ilk dönemlerinde büyük bir kalkınma hızı ortaya çıkardılar. 1929’da kapitalizm derin bir ekonomik kriz içerisindeyken, SSCB yıllık yüzde 10 gibi bir büyüme hızı ile ilerliyordu. Fakat Sovyet sistemi giderek durağan bir yapı hâline geldi. Batı kapitalizmleri II Dünya Savaşı’ndan sonra giderek bir tüketim toplumu hâline gelirken, Sovyet sisteminde tüketici talepleri ve boyutu ciddi bir şekilde ele alınmadı ve sistemin tatmin ediciliği her geçen gün azaldı.

Bu durum planlı ekonomi söyleminin itibar kaybetmesine yol açtı. Fakat aslında planlı ekonomi sadece Sovyet ekonomilerinin kullandığı bir araç değildi. Refah devleti sistemi içerisinde yaşayan Batılı kapitalist ülkeler, Türkiye gibi geç gelişen kapitalist ülkeler ve Japonya gibi kolektif kapitalizm uygulamalarını hayata geçiren ülkeler değişik biçimlerde de olsa planlama ilkesini ekonominin yönetilmesinde kullandılar. Bu nedenle planlı ekonomi ve planlama meselesine daha geniş bir perspektiften bakmak gerekir.

Planlama üretim, dağıtım ve mübadelenin kısmi veya tam koordinasyonu vasıtasıyla gerçekleştirilen, açıkça belirlenmiş hedefler gereğince rasyonel kaynak tahsisine bağlı bir ekonomik örgütlenme sistemidir. Pratikte planlama sistemleri birbirlerinden ayrılır. Sosyalist devlet rejimleri ekonomik yatırımların hepsi için oluşturulan, ürün hedefleri etrafında temellenen ve devlet kurullarının kendi içindeki hiyerarşisi vasıtasıyla merkezi olarak yönetilen doğrudan planlama sistemini esas almışlardır. Fransa, Hollanda ve Japonya gibi ülkelerde ise bazı iktisadi yönetim araçları kullanılarak kapitalist ekonomiyi yönetmek değil ama yönlendirmeyi amaçlayan yol gösterici planlama sistemleri hayata geçirilmiştir.

Planlamanın güçlü yönleri şöyle özetlenebilir:

- Ekonomiyi denetim dışı piyasa güçlerindense, insan denetimine bırakır.
- Kâr maksimizasyonu gibi kaotik bir ilke yerine, kamusal fayda ilkesini esas alır.
- Krizler karşısında piyasalara göre daha dirençlidir.
- Maddi eşitliği sağlamak konusunda piyasalara göre daha avantajlıdır.

Zayıf yönleri ise şunlar olabilir:

- Planlama modern ekonomilerin karmaşıklığı ile başa çıkamaz.
- Merkezi devlet aktörlerinin başat hâle gelmesi nedeniyle otoriter uygulamalara daha açıktır.
- Tüketicilerin taleplerine cevap verme konusunda piyasaya göre daha hantaldir.
- Piyasaya göre girişimciyi daha az özendiricidir.

Bu tartışmaya dair argümanlar çoğaltılabilir. Özellikle kapitalizmin derin bir küresel krize girdiği bu günlerde, planlamanın veya ekonominin işleyişinde kamunun denetimci rolünün artırılmasının yeniden gündeme gelmesi şaşırtıcı olmayacaktır, zira mevcut krizi ortaya çıkaran husus tam da planlamanın ve her türden devlet denetiminin ekonomiden son 30 sene içerisinde savuşturulmasıdır.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1. Kapitalizm ve sosyalizmin temel özelliklerini
2. Kapitalizmin piyasa ile kurduğu ilişkinin tarihsel biçimlerini
3. Sosyalizm ve planlama ilişkisini
4. Piyasa ekonomisi ve demokrasi arasındaki ilişkiye dair tartışmaları öğrendik.

Bölüm Soruları

1. Teşebbüs kapitalizminde piyasanın işlevini tartışınız.
2. Teşebbüs kapitalizmi demokrasi açısından ne gibi zararlar ortaya koyabilir?
3. Sosyal kapitalizmi ortaya çıkaran nedenler nelerdir?
4. Piyasanın olumlu ve olumsuz yönlerini tartışınız.
5. Planlamanın olumlu ve olumsuz yönlerini tartışınız.
- 6- Aşağıdakilerden hangisi piyasa sistemini savunanlar tarafından öne sürülen bir argüman değildir?
 - A)- Piyasa verimi artırır.
 - B)- Piyasa özgürlük alanıdır.
 - C)- Piyasa kendi doğallığında dengeye ulaşır.
 - D)- Piyasa ancak devlet kontrolünde işleyebilir.
 - E)- Piyasa yenilikleri teşvik eder.
- 7- “Laissez faire laissez passer” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) ne anlama gelir?
 - A)- Piyasa ilişkileri engellenmemelidir.
 - B)- İnsanlar her açıdan özgür olmalıdır.
 - C)- İktisadi sınırlar kaldırılmalıdır.
 - D)- Devlet ekonomide aktif olmalıdır.
 - E)- Devlet bireyleri teşvik etmelidir.
- 8- Monetarizm ne demektir?
 - A)- Enflasyonun sebebini aşırı üretime bağlayan teori
 - B)- Enflasyonun sebebini para arzının artışına bağlayan teori
 - C)- Devletin ekonomiye müdahalesini savunan teori
 - D)- Sosyal piyasayı savunan teori
 - E)- Küresel sermaye akışlarının serbest olması gerektiğini savunan teori

9-Aşağıdakilerden hangisi liberteryanizmin temel özelliklerinden biri değildir?

- A)- Birey ve özgürlüğe aşırı inanç
- B)- Piyasanın mutlaklığına inanç
- C)- Devletten radikal bir şekilde şüphe etme
- D)- Ilımlı bir planlamayı savunma
- E)- Bireyin anti-sosyal yönünü ön plana çıkarma

10- Aşağıdakilerden hangisi reel sosyalist ekonomiler için söylenemez?

- A)- Devlet, özel sektörle birlikte ekonomide rol oynar.
- B)- Planlamaya dayanırlar.
- C)- Bürokratik otorite ekonomiye hâkimdir.
- D)- Ağır sanayinin inşasında başarılı oldu.
- E)- Tüketici taleplerini karşılamada başarısız oldular.

Cevaplar

6-D, 7-A, 8-B, 9-D, 10-A

9. ÖZGÜRLÜK, EŞİTLİK, ADALET

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Siyasal düşünce ve pratik büyük oranda üç temel değerin –eşitlik, özgürlük ve adalet- oluşturulması ve dağıtılması ile ilgilidir. Bu bölüm, bu üç temel bireysel ve toplumsal değer hakkında farklı siyasal bakış açılarının yaklaşımlarını ele almaktadır.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Farklı ideolojiler özgürlük, eşitlik ve adalet gibi temel kavramları nasıl ele alırlar?
2. Özgürlük bireylerin serbest olmaları mıdır yoksa potansiyellerinin yükseltilmesi midir?
3. Kaç tür eşitlikten bahsedilebilir? Mutlak eşitlik iyi bir durum mudur?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Özgürlük	Konu ile ilgili farklı yaklaşımlar öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma
Eşitlik	Konu ile ilgili farklı yaklaşımlar öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma
Adalet	Konu ile ilgili farklı yaklaşımlar öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma

Anahtar Kavramlar

- Pozitif özgürlük
- Negatif özgürlük
- Şekli eşitlik
- Fırsat eşitliği
- Sonuç eşitliği
- Prosedürel adalet
- Dağıtımsal adalet

Giriş

Bilindiği üzere Fransız Devrimi üç temel değer üzerine oturmuştur: Özgürlük, eşitlik, kardeşlik. Bugün için Fransız bayrağının üç renginde temsil edildiği düşünülen bu üç değer, çağdaş demokrasilerin de en temel referans noktaları olmuştur. Gerçekten de bugün baktığımızda farklı biçimlerde de olsa, eşitlik, özgürlük ve –kardeşliğin daha siyasi bir karşılığı olarak- adalete referans yapmayan neredeyse hiçbir politik yapı yoktur. Fakat bu referansların hepsinin aynı şekilde olduğunu söylemek zordur. Farklı siyasal rejimler bu kavramlara farklı anlamlar yüklemekte ve onları farklı şekillerde hayata geçirmektedirler.

Bu, hiç şüphesiz ki izi siyaset teorisinde de sürülebilecek bir durumdur. Bir önceki bölümlerde ele aldığımız ideolojiler bu üç değere farklı anlamlar vermiştir. Fakat elbette bu farklı anlamlar da tarihsel ve toplumsal durumdan bağımsız olarak ele alınamaz: Hiçbir siyasal ideoloji toplumsal dönüşümden kopuk olarak soyut fikirleri savunmayı devam ettiremez. Dolayısıyla ideolojilerin bu temel kavramlara verdikleri anlam, öne çıkarttıkları hususlar da tarihsel süreç içerisinde değişmiştir ve bu değişim günümüzde de devam etmektedir. Bu derste, bu üç temel siyasal değerle ilgili olarak bazı temel kavram ve yaklaşımlar ele alınacaktır. Bu, dönemin geri kalanında işlenecek meselelere de bir nevi zemin oluşturacaktır.

9.1. Özgürlük

Latince özgür anlamına gelen **liber** kelimesinden türeyen İngilizce **liberty** kavramının siyasal teoride iki şekilde ele alındığı söylenebilir. İlki, keyfi muamele, şiddet, müdahale gibi istenmeyen herhangi bir olumsuzluktan azade olmak anlamındaki negatif özgürlüktür. İkincisi de kişinin kendisine özgü kıldığı bir amacı gerçekleştirme, kendi öz-gerçekleştirimini hayata geçirmek için yeterli ve gerekli olanaklara sahip olmak anlamında pozitif özgürlük. İlki kişinin dokunulmazlığının sağlanması ile, ikincisi de kişinin kapasitesinin artırılması ile ilgilidir.

9.1.1. Negatif Özgürlük

Liberal düşünce geleneğinin büyük oranda negatif özgürlük anlayışına yaslandığı söylenebilir. Kişinin devletin veya diğer kişilerin keyfi müdahalelerinden hukuk yoluyla korunması hatırlayacağımız üzere liberal düşüncenin temel prensiplerinden birisidir. Gerek kişiler arası ilişkileri bir düzene bağlayan hukuk düzeni gerek temel haklar ve güçler ayrılığı üzerinden gerçekleştirilen devlet otoritesinin sınırlandırılması liberal negatif özgürlük anlayışının özünü vermektedir. Buna göre özgürlük, kendi çıkarlarını bilen rasyonel özneye, bu niteliğini kullanabilmesi için gerekli olan özerklik alanının bırakılması ve korunmasıdır. Burada dikkat çeken husus, negatif özgürlüğün doğal alanı olarak piyasanın ön plana çıkmasıdır. Piyasa salt ekonomik anlamda ele alınmamalıdır. Aslında geniş anlamda piyasa kişilere özgü her şeyin açık ve müdahalesiz mübadeleye uğradığı her yerdir. Adeta bir özerklik alanıdır. Hukuk düzeninin temel amacı bu özerk alanı muhafaza etmektir. Örneğin liberal teorinin en önemli isimlerinden İngiliz düşünür John Stuart Mill'e göre bireyler, "sadece kendilerini ilgilendiren yolda" kendi istedikleri gibi yaşamakta serbest bırakılmadıkları sürece, uygarlık gelişmeyecek, fikirlerde serbest piyasanın olmaması yüzünden hakikat aydınlığa çıkmayacak; kendiliğindenlik, orijinallik, deha ve yetenek için, zihinsel enerji ve ahlâkî cesaret için hiçbir yer olmayacaktır. Toplum "kolektif sıradanlık"ın ağırlığıyla ezilecektir.

Liberal gelenek açısından temel ölçüt olan kişinin özerk alanı elbette ki sonsuz bir özgürlüğe sahip değildir. Toplumsal hayatın devamı açısından bazı sınırlandırmalara maruz kalması gerekir. Liberal geleneğin, makul bir kişisel özerklik alanının korunması hakkındaki ısrarı pratik alana gelindiğinde bazı belirsizliklerle yüklenmektedir. Zira kişisel özerk alanın dokunulmazlığı ile ihtiyaçlara bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal düzenlemelerin kişisel özerk alanı kısıtlayıcı doğası arasındaki denge pratik hukuksal düzenlemelerle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla liberalizm pratik olarak her zaman için kişisel özerklik alanının korunması ile toplumsal düzenlemelerin uygulamaya konması arasındaki dengede var olmuş, adeta bu dengede yürümeye çalışan bir cambaz görevi görmüştür.

8.1.2. Pozitif Özgürlük

Öte yandan kişinin amaçlarına ulaşmak için kapasitenin artırılması anlamındaki pozitif özgürlük anlayışı, bireyin kendi kendisinin efendisi olabilmesi için gerekli şartların ortaya konmasını esas alır. Burada önemli olan artık müdahalesizlik değil, gerektiğinde müdahale de dâhil olmak üzere çeşitli mekanizmalarla bireyin kendi kendisinin efendisi olabilme potansiyelini geliştirmektir. Bu noktadan itibaren özgürlük maddi ve ekonomik bir zemin kazanır ve bireysel özgürlüğü toplumsal bir zemine oturtur. Buna göre bireyin iyiliği öngörülebilir bir hâldir, negatif özgürlük anlayışını savunanların iddia ettikleri gibi salt bireyin

irade, akıl ve seçimlerine bağılı olarak öne sürülebilecek bir husus değildir. Bireylerin kendi kendilerinin efendileri olabilmeleri onların belirli bir düzeye taşınmasını gerektirir. Bu anlamda özgürlük salt bireysel bazda tanımlanamaz, bireyin içinde bulunduğı toplumsal ilişkiler bütünü içerisinde belirlenir.

Pratik olarak pozitif özgürlük anlayışı özellikle on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren oy hakkının genelleşmesi ile temelleri atılan kitle demokrasilerinin ortaya çıkışına paralel olarak gelişmiştir. Özellikle sosyal devlet anlayışının gelişiminin temelinde bu özgürlük anlayışı vardır. Buna göre birey potansiyelleri olan bir varlıktır ve toplum içinde yaşayan bir varlık olarak kendi öz-gelişiminin, yani potansiyellerini gerçekleştirebilmesinin önünün açılabilmesi, gerekli toplumsal olanakların ona sunulması ile ilgilidir ve sosyal devlet de bu olanakları ortaya çıkaracak olan mekanizmalarla donatılmış olan devlettir. Negatif özgürlük anlayışının savunduğı gibi, devletin rasyonel bir varlık olduğı varsayılan bireyin özerk alanından uzak durması yeterli değildir. Bireyin potansiyellerinin açığa çıkarılacağı toplumsal ortamın sağlanması gerekir. Bireyin özgürlüğü ona bu olanakların verilmesi ile doğrudan doğruya ilintilidir. Bu nedenle devlet bu alanda aktif bir özne olarak düzenleyici olmalıdır.

Pozitif özgürlüğün bu pratik açılımı daha çok siyasal yelpazenin solu tarafından savunulmuştur. Sosyal demokrasiden sosyalizme kadar uzanan sol siyaset, bireylerin modern toplum içerisinde özgür olabilmeleri için, gerekli sosyal koşulların kamu ve devlet üzerinden oluşturulmasını savunmuş ve bu anlamda giderek sosyal devleti ön plana çıkarmıştır. Hatta liberalizmin de bu gidişattan azade kalabildiğı söylenemez. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren, modern toplumun ihtiyaçlarına paralel olarak, liberalizmin bir tür sosyal tını kazandığını ve bu tının yirminci yüzyıl boyunca giderek arttığını söyleyebiliriz. John Stuart Mill'den başlayan ve akabinde T. H. Green ile devam eden sosyal liberalizm akımı klasik liberalizmin savunduğı negatif özgürlük anlayışını sahiplenmeye devam etse de, bunu giderek bireyin potansiyellerinin geliştirilmesine vurgu yaparak devam ettirir hâle gelmişlerdir. Bu doğrultu 1980'ler itibariyle Yeni Sağ merkezli neoliberal akımın yeniden ön plana çıkması, özgürlüğün yine klasik liberalizm biçiminde savunulmasıyla birlikte ters yüz olmuş ve negatif özgürlük anlayışı liberal düşünce alanında yeniden ön plana çıkmıştır.

Bu iki anlayışı savunanların birbirlerini eleştirdikleri noktalar da önemlidir. Pozitif özgürlük anlayışını savunanlar diğerkı tarafı soyut bir birey anlayışını temel aldıkları için eleştirirler. Buna göre negatif özgürlük anlayışı bireyi toplumdan ve toplumsal ilişkilerden kopuk, laboratuvar ortamında hayat sürecine başlayan varlıklar olarak görür. Bu nedenle de toplum içerisindeki yapısal eşitsizlikler yokmuşçasına, soyut bir özgürlük anlayışını savunurlar. Bunun karşılığında ise pozitif özgürlük anlayışı baskıcı, otoriter rejimlere zemin oluşturabilmekle itham edilmektedir. Bu eleştiriye göre, pozitif özgürlük anlayışı ile yüklü siyasal yönelimler birey için neyin doğru neyin yanlış, neyin gerekli veya gereksiz olduğunu belirlemeye meyillidirler, zira toplumsal ihtiyaçlar noktasından hareketler bireylerin farklılıklarına değil, aynılıklarına odaklanmaktadırlar. Dolayısıyla tek tipleştirmeye, bireyin özerkliğini ortaklık ve aynılık adına bastırmaya açıktırlar. Hatta bu çizginin özgürlük adına aşırıya kaçtığı ve bir tür “özgürlüğün diktatörlüğü”ne yöneldiğı de iddia edilmektedir. Fransız

Devrimi'nin önemli simalarından Saint Just'ın "insanları özgür olmaya zorlamalıyız" sözü bu yönetime verilen örnek olagelmıştır.

Tüm bu teorik ve felsefi tartışmaların ne önemi vardır? Çok temel hatları ile belirlediğimiz özgürlüğe dair bu tartışmaların çoğu alanda siyasaları belirlediğini söylemek mümkün. Çokça yinelediğimiz gibi, günümüzün demokratik anayasa geleneği çerçevesinde işleyen rejimlerdeki hukuk rejimi büyük oranda liberal özgürlük anlayışı tarafından şekillendirilmiştir. Bireyin can ve mal güvenliğinin esas alınması, dokunulmaz bazı haklarla donatılması gibi temel anayasal normlar, tam da yukarıda ele aldığımız bireye özerk bir alan tanıyan ve onu burada her türlü dış müdahaleden azade tanımlayan liberal özgürlük anlayışı üzerinde temellenmektedir. Hukuk devleti ve düzeni anlayışı üzerine oturan bu gelenek, yukarıda belirtildiği gibi, 1980'lerden günümüze uzanan neoliberal dönem içerisinde baskın hâle gelmiştir. Bu anlayış doğrultusunda devletin ekonomik ve sosyal hayat üzerindeki müdahaleleri, bireylerin özgürlüğünü kısıtladıkları gerekçesiyle eleştirilmiş ve bireylerin özerk mübadele alanı olarak piyasanın işleyişi üzerindeki kamusal müdahale ve engellerin kaldırılması esas alınmıştır. Öte yandan on dokuzuncu yüzyıldan itibaren gelişen sosyal devlet ilkesi de etkinliğini devam ettirmektedir. Daha önce belirtildiği üzere, sosyal devlet ilkesince belirlenen eğitim, sağlık, barınma, istihdam gibi alanlarda vatandaşlara tanınan haklar doğrudan doğruya pozitif özgürlük anlayışı üzerinden şekillenmektedir.

9.2. Eşitlik

Eşitlik ilkesi, Fransız Devrimi'nden önce, 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile anayasal bir form kazanmıştır: "tüm insanlar eşittir, kendilerine Yaratıcıları tarafından verilen geri alınamaz haklarla donatılmışlardır." Fransız Devrimi de çok geçmeden, takriben 13 sene sonra ekler: "Tüm insanlar hakları çerçevesinde özgür ve eşit doğar ve yaşarlar". Fakat hemen belirtmek gerekir ki eşitlik çok da düz bir kavram değildir. Çeşitli alanlarda birbirleriyle aynı düzlemde ele alınamayacak çeşitli eşitlik kategorileri vardır: Ahlaki eşitlik, hukuki eşitlik, siyasi eşitlik, sosyal eşitlik, cinsel eşitlik, ırksal eşitlik gibi. Fakat siyaset açısından ele alındığında esas olarak tartışılması gereken eşitliğe dair genel yaklaşım meselesidir. Bu konuda üç temel yaklaşımı ele almak mümkündür: Şekli eşitlik, fırsat eşitliği ve sonuç eşitliği.

9.2.1. Şekli Eşitlik

Yukarıda Amerikan ve Fransız Devrimlerinin özünü oluşturan belgelerden alınan iki alıntı, insanları özleri itibarıyla eşit kabul etme ilkesine dayanmaktadır. Bu asli eşitlik anlayışı temelde normatif bir anlayıştır, olması gerekeni ima eder. Oysaki bu sözlerin beyan edildiği dönemde ve hatta bugün de insanlar arasında birçok açıdan eşitsizlik devam etmektedir. Hatta mesele sadece normatif olmalarında da değildir. ABD'de siyah ırk, Fransa ve Avrupa'da da işçiler ve kadınlar uzun süre eşit muamele görmemişlerdir. Bu sık sözleri bildirgelere yazanlar bunda hiçbir beis görmemişlerdir. Dolayısıyla tüm insanların doğallıklarında eşit olmaları durumunun tanımlanması gerekir. Somut olarak tanımlanmadıkça bahsedilen eşitliğin nasıl işlediği anlaşılamamaktadır. Şekli eşitlik, bu genel ve doğal eşitlik anlayışını hukuka bağlar. Buna göre insanlar her türlü toplumsal kurallar karşısında eşittirler, kurallar herhangi bir ayrımcılık ilkesine bağlı olarak uygulanmaz.

Şekli eşitlik anlayışı en temel olarak hukuki eşitlik ilkesinde vücut bulur. Bu ilke hukukun dil, din, ırk, cinsiyet gibi özelliklere bakılmaksızın, eşit bir şekilde uygulanmasını öngörür. Hukuk tüm bu özelliklere “kör” ilan edilir. (Adaleti temsil eden simgenin gözlerinin kapalı olması bu nedenledir). Hukukun üstünlüğü ismi altında ifade edilen bu ilke, vatandaşların ve kamu görevlilerinin tüm davranışlarının salt hukuk çerçevesinde değerlendirileceğini ifade eder. Bu hâliyle hukuksal eşitlik aslen negatif bir özellik arz eder. Zira büyük ölçüde herhangi bir imtiyazlı kesim veya kişinin olmamasını esas alır. Bu nedenle hukuki eşitlik, feodal dönemin imtiyazlara dayanan toplumsal yapısından modern kapitalizmin biçimsel eşitliğe dayanan toplumsal yapısına geçişte adeta kurucu bir rol üstlenmiştir.

Bugün için artık cinsiyet, renk, din gibi konulara bağlı olarak ayrımcılık uygulanması neredeyse meşru olarak iddia edilemeyecek bir ön kabul durumuna gelmiştir. Fakat bu ön kabulün kendiliğinden oluşmadığının da altını çizmek gerekir. ABD ve en son da Güney Afrika’da ırkçılık karşısında verilen mücadeleler, kadınların oy hakkı kazanmasına yönelik olarak başlayan ve başka alanlarda hâlâ devam eden eşitlik mücadeleleri hukuki eşitliği ortaya çıkaran toplumsal ve politik süreçler olmuştur. Ve tam da bu alanlar aslında hukuki eşitliğin hangi noktalarda yetersiz kalabildiğini bizlere göstermektedir. On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren hukuki eşitlik mücadelesi veren kadınlar, dünyanın her yerinde olmasa da Batı dünyasında bu şekli eşitliği kazanmış durumdadırlar. Fakat bu şekli eşitlik her türlü eşitsizliğin bittiği anlamına gelmemektedir. Zira kültürel, ekonomik ve sosyal ve siyasal alanlarda kadın-erkek eşitliğinin gerçekleştiğini söylemek zordur. 2000’leri yaşadığımız bu günlerde kadınlar hâlâ “eşit işe eşit ücret” gibi son derece yalın bir talebin peşinde çaba göstermek durumunda kalıyorlarsa, hukuki anlamdaki eşitliğin her şeyi çözdüğünü söylemek zordur.

9.2.2. Fırsat Eşitliği

Fırsat eşitliği düşüncesini Antik Yunan’a kadar götürmek mümkündür. Platon, sosyal makamlara gelebilmek için tüm çocukların yeteneklerinin eşit şartlarda geliştirilmesini öngörürken fırsat eşitliği düşüncesine dair belki de ilk sistematik fikirleri ortaya atmaktaydı. Bugün için fırsat eşitliği sosyal demokrat düşünceden liberal düşünceye kadar tüm ana akım siyasal düşüncede temel bir değer olarak kabul görmektedir.

Kişilerin hukuki statülerini esas alan şekli eşitlik, onların içinde yaşadıkları somut şartları ve o somut şartları oluşturan fırsatları dikkate almaz. Fırsat eşitliği ise aksine tam da bununla, bireyin yaşamını şekillendiren başlangıç şanslarının, fırsatlarının eşit olması ile ilgilenir. Bu anlamda fırsat eşitliği, kişilerin kabiliyet, beceri ve yeteneklerinin artırılmasına yönelik bir eşitlik anlayışı üzerine kuruludur. Bir kez tüm bireyler bu konuda eşit imkânlarla kavuştuktan sonra, kazanmaya veya kaybetmeye bağlı olarak ortaya çıkan eşitsizlikler meşru kabul edilir. Başka bir deyişle fırsat eşitliği bireyleri tümünden eşitlemeyi değil, “yarışa başlangıç” anındaki kabiliyetlerini eşitlemeyi hedefler. Aslına bakılırsa fırsat eşitliği düşüncesinin altında liyakat fikri yatmaktadır. Bu fikre göre bazı bireyler doğuştan yetenekli ve çok çalışmaya eğilimli, diğerleri de tembel ve yeteneksizdir. Dolayısıyla bu farktan doğan eşitsizlikler doğaldır, gayri-meşru ilan edilemez. Fırsat eşitliği yaklaşımı da kişilerin bu efor süreçlerinden önceki durumlarını eşitlemeyi, bu sürece girmeden önceki durumdaki

eşitsizlikleri gayrı-meşru görmeyi, ama bu eşitlik sağlandıktan sonra ortaya çıkan eşitsizlikleri de liyakat anlayışı gereği doğal kabul etmeyi öngörür.

Fırsat eşitliği bireylerin başlangıç şartları ile fazla belirsiz kalmakla eleştirilmektedir. Örneğin, eğitim gibi konularda belirli düzeyde bir fırsat eşitliği sağlansa da, bu, bireyin hayatını çevreleyen ailelerin de eşit oldukları anlamına gelmeyecektir. Zengin ailelerin çocukları, fakirlerinkine göre çok daha avantajlı konumlarda eğitim göreceklidir. Dolayısıyla toplumsal eşitsizlikler bizzat fırsat eşitliğini zedelemeye devam etmektedir. Öte yandan fırsat eşitliğinin yeterli bir çare olmadığını söyleyenler de vardır. Bu kesim fırsat eşitliğinin ötesinde “pozitif ayrımcılık” denen bir ilkeyi savunmaktadır. Buna göre toplum içerisinde zaten hâlihazırda avantajsız ve ezilen kesimlere fırsat eşitliğinin ötesinde, bazı konularda pozitif ayrımcılık uygulanması gerekir. Örneğin artık hukuki olarak olmasa da politik ve kültürel olarak hâlâ avantajsız durumda oldukları bilinen ABD’deki siyah nüfusa veya yine toplumsal alanda erkek egemen uygulamalar dolayısıyla ikinci planda kalan kadınlara yönelik fazladan avantaj içeren siyasa­ların uygulanması pozitif ayrımcılık olarak isimlendirilebilir. İddia, bu eşitsiz kesimlerin ancak bu türden fazladan avantaj içeren uygulamalar üzerinden eşit bir konuma gelebilecekleridir. Bu, aslında daha gerçek bir eşitlik adına şekli eşitliğin kısmi olarak askıya alınması anlamına gelmektedir.

9.2.3. Sonuç Eşitliği

Eşitlik düşüncesinin en radikal ucunu hiç şüphesiz ki sonuç eşitliği oluşturmaktadır. Sonuç eşitliği başlangıca ve yarıştaki performansa bakmaksızın bireylerin sonuçlar itibarıyla eşit bir düzeye gelmelerine odaklanmaktadır. Rousseau’nun şu sözleri sonuç eşitliği adına tarihsel bir örnek olarak verilebilir: “Hiçbir vatandaş diğerini satın alabilecek kadar zengin, aynı şekilde kimse de kendisini satmak zorunda kalacak kadar fakir olmamalıdır.” Bu anlamda sonuç eşitliği, fırsat eşitliğinin sadece radikalleştirilmiş hâli değildir, onunla keskin bir zıtlık içerir. Zira fırsat eşitliği, yukarıda ifade edildiği üzere, liyakat prensibini esas alırken, sonuç eşitliği bu ilkeyi eşitliği düşünmek ve uygulamak açısından ajandasına katmamakta, liyakatine bakılmaksızın her bireyin eşit bir seviyeye gelmesine yönelik olarak toplumsal olanakların seferber edilmesine odaklanmaktadır.

Bu ilkeye dayanarak sosyal eşitlik maddi bir içerik kazanır. Sonuç eşitliği taraftarları bu olmadan diğer eşitliklerin soyut kalacağını düşünürler: Eşit derecede vatandaşlara verilen sivil ve politik haklar, barınma ve beslenme sorunu olan vatandaşlar için pek bir şey ifade etmeyecektir. Sonuç eşitliğini savunanlara göre toplum içerisinde ortaya çıkan maddi eşitsizlikler bireylerin tembelliğinden veya liyakat sahibi olmamalarından değil, boyutu bireyin kapasitesini aşan toplumsal düzenlemeler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de bu eşitsizliklerin çözümü toplumsal yeniden düzenleme mekanizmaları üzerinden olacaktır.

Eleştirenler, sonuç eşitliği yaklaşımının toplumsal durgunluğa ve tiranlığa yol açacağını söylemektedirler. Sonuç eşitliği ilkesi üzerine kurulan bir toplumda üretmek, gelişmek için yeterli motivasyon ortaya çıkmayacak, bu da toplumun ekonomik ve sosyal bir durgunluğa girmesine neden olacaktır. Özellikle yeni sağ ve neoliberal düşünce bu eleştirinin başını çekmektedir. Bu yaklaşımlara sahip olanlara göre insanlar birbirlerinden farklıdır ve bu

farklılıkları hiçe sayarak onları vasat bir eşitte aynı seviyeye çekmek bizzat eşitsizliktir: Eşit olmayanlara eşit davranmak da bu yaklaşıma göre adaletsizliktir. Toplumu bir vasata mahkûm ettiği iddia edilen sonuç eşitliği yaklaşımı aynı zamanda baskıcı yönetimlere de zemin oluşturmaktadır. Zira toplumsal eşitlik adına bireysel özerkliğin feda edilmesinin önü açılmakta ve bu da hukuk devletinin özünü sakatlamaktadır.

9.3. Adalet

Adalet gündelik hayatta hakkaniyete uygun davranmak anlamında kullanılır. Fakat aslında hakkaniyetin nasıl ortaya konacağı son derece girift bir konudur. Bu Antik Yunan'dan beri tartışma konusudur. Örneğin Aristoteles adaleti, şeylerin insanlara orantılı olarak dağıtılması olarak tanımlamış, orantıyı da kişilerin toplum içerisindeki pozisyonları ile ilişkilendirmiştir. Bu bakış açısına göre adalet herkese eşit pay vermek değil, herkese toplumdaki pozisyonu oranınca vermek anlamına gelmektedir. Bunun Antik Yunan'da kalmış bir bakış açısı olduğu da söylenemez. Günümüz adalet teorilerinin önemli bir kısmı bu temel argümanı hâlâ sahiplenir. Bunun yanı sıra Marx'ın "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" formülü ile özetlediği bakış açısı ise hiç şüphesiz ki farklı bir adalet anlayışını ortaya koymaktadır.

Adalet aslında çoklu alanlarda kullanılan bir kavramdır. Sosyal anlamda adalet, hukuksal ve idari anlamdaki adaletle aynı anlama gelmemektedir. Biz her ne kadar gündelik hayatta adaleti, daha çok sosyal adalet anlamında, yani aslında eşitlik ilkesi ile paralellik arz edecek şekilde kullansak da, adalet en az bunun kadar hukuksal süreç ve sonuçlarla da ilişkili bir kavramdır. Adaletle ilgili tartışmaların merkezine oturan iki yaklaşım tam da bu ayrım üzerine oturmaktadır. Prosedürel adalet, adaleti idari ve hukuki anlamda ele almaya eğilimli iken; dağıtımsal adalet meseleyi daha fazla sosyal adalet kutbuna doğru çekmektedir.

9.3.1. Prosedürel Adalet

Prosedürel adalet, tartışma ve anlaşmazlıkları çözme sürecinde ortaya konan sürecin adil olup olmadığı ile ilgilenir. Bu nedenle prosedürel adalet çerçevesinde yapılan tartışmaların önemli bir kısmı hukuki ve idari süreçleri merkeze alır. Aslına bakılırsa bu anlamıyla adalet sadece devlet katındaki süreçlerle ilgilenmez, sivil toplum içerisindeki, hatta gündelik hayatta kendi aramızdaki anlaşmazlıkları çözmek için ortaya koyduğumuz yol ve prosedürlerin adil olup olmadığının incelenmesi de bu bakış açısı üzerinden gerçekleştirilebilir.

Prosedürel adalet temel olarak karar verme süreçlerinin adil, makul ve şeffaf olması ile ilgilenir. Karar verme aşamalarında tüm tarafları dinlemiş olmak, yine tüm tarafların ve hatta üçüncü tarafların karar alma prosedürünün tüm aşamaları hakkında bilgi sahibi olmaları, bu süreçlere ulaşımının olması, süreci uygun bir şekilde etkileme kapasitelerinin bulunması ve süreçlerin tutarlı sonuçlar doğurması vesaire gibi konular bu bakış açısı uyarınca ele alınır. Buna göre prosedürlerin ortaya konan kriterlere uygun olarak yerine getirilmesi, işlemin sonucunda dağıtımsal olarak adalet sağlanmasa bile, işlemi adil kılacaktır. Zira adalet sonuçlarla değil, süreçlerle ilgili bir meseledir.

Tahmin edilebileceği üzere, prosedürel adalet ağırlıklı olarak liberal yaklaşımın öne sürdüğü bir bakış açısıdır. Zira burada adalet aslında, piyasa düzleminde eşit bir şekilde etkileşime giren bireyler arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların, önceden bilinebilir, açık, şeffaf ve keyfiyete maruz kalmayacak şekilde çözülmesi ile ilişkilidir. Sözleşme hürriyeti prosedürel adalet yaklaşımının temelinde yer alır, zira karşılıklı ve iradi olarak sözleşme içine giren taraflar açısından, anlaşmazlıkta doğacak yol ve yöntemler de sözleşmenin konusudur. Bu hem akılcı, hem verimli hem de adildir. Liberal hukuk düzeni anlayışı, tam da sivil toplumun özgür sözleşme taraflarını ve onların anlaşmazlıklarını esas aldığı ölçüde, prosedürel adalet anlayışını yansıtmaktadır.

9.3.2. Dağıtımsal Adalet

Dağıtımsal adalet, prosedürel adaletin ortaya koyduklarını olumsuzlamaz, ama bunları yeterli görmez. Dağıtımsal adalet, bunların yanı sıra, süreçlerin bitiminde ortaya çıkan sonuçları da adalet tartışmasının merkezine koyar. Bu hâliyle dağıtımsal adalet, şeylerin toplum içerisindeki adil dağılımı ile ilgilenir. Buna göre, şeylerin bölüşümünün makul olmayan bir eşitsizlik içerisinde gerçekleşmesi adaletsizliğin temelidir. Bu hâliyle dağıtımsal adalet mükâfat, sorumluluk ve cezaların toplum veya topluluk içerisinde nasıl dağıtıldığı ile ve bu dağıtımın ortaya çıkardığı sonuçlarla ilgilenir.

Prosedürel adaletin ortaya koyduğu parametrelerden yukarıda bahsettik: Açıklık, şeffaflık, tutarlılık, bilinebilirlik ve erişebilirlik. Dağıtımsal adalet açısından da sonuçların adil olup olmadığını tartabilmek için çeşitli parametrelerin ortaya konabileceğini söylemek mümkündür:

Hakkaniyet: Bireyler arası dağıtım, bireylerin koydukları girdi oranında olur. Çok koyan çok, az koyan az alır.

Eşitlik: Bireyler, ortaya koydukları girdiye bakılmaksızın, sonuçlardan eşit pay alırlar.

İktidar: Bireyler toplum içerisindeki iktidar konumlarına göre pay alırlar.

İhtiyaç: Sonuçların dağıtımında bireylerin ihtiyaç düzeyleri esas alınır. En muhtaç durumda olan ilgili malın/değerin dağıtımından en fazla nasiplenen olur.

Sorumluluk: Bir mal veya değere en fazla sahip olanların, buna en az sahip olanlarla kaynaklarını paylaşmaları öngörülür.

Görüldüğü üzere dağıtımsal adalet, ortaya konan parametreler uyarınca farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Başka bir deyişle, dağıtımsal adaletin mutlak suretle dağıtım ve bölüşümde “mutlak eşitliği” sağlaması gerekir diye bir önkoşul yoktur. Aksine kabul edilen parametreye göre, adil olan bazen eşitsiz olan olacaktır.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde özgürlük, eşitlik, adelet gibi gündelik hayatta da kullandığımız temel siyasal kavramların farklı siyasal anlayışlar tarafından nasıl ele alındıklarını öğrendik. Bu minvalde bireyci anlayışlar bu kavramları bireyin dokunulmazlığı çerçevesinde ele alırken; kolektif temelli ideolojiler bireyin ötesindeki toplumsal koşulları ve bireyin bu koşullar çerçevesindeki konumlanışını esas almakta ve bu kavramlara yönelik bu noktadan hareketle bir yaklaşım geliştirmektedirler.

Bölüm Soruları

1. Negatif ve pozitif özgürlük anlayışlarını karşılaştırınız.
2. Fırsat eşitliği ve sonuç eşitliğini karşılaştırınız.
3. Prosedürel adaleti ve dağıtımsal adaleti karşılaştırınız.
4. Şekli eşitlik ile liberal teori arasındaki ilişkiyi tartışınız.
5. Pozitif özgürlük, sonuç eşitliği ve dağıtımsal adalet arasındaki paralelliği tartışınız.
- 6- Aşağıdakilerden hangisi negatif özgürlüğün tanımına uyar?
 - A)- Bireyin temel haklara sahip olması
 - B)- Bireyin temel haklara sahip olmaması
 - C)- Bireye potansiyellerini açığa çıkarıcı imkânların sunulması
 - D)- Bireyin keyfi dış müdahalelerden azade olması
 - E)- Bireyin devlet tarafından korunması
- 7- Liberal gelenek içerisinde pozitif özgürlük anlayışına yönelen ilk isim aşağıdakilerden hangisidir?
 - A)- Friedrich Hayek
 - B)- Milton Friedman
 - C)- John Stuart Mill
 - D)- Adam Smith
 - E)- Max Weber
- 8- Şekli eşitlik ne demektir?
 - A)- İnsanların ekonomik anlamda eşit olmaları
 - B)- İnsanların fırsat eşitliğine sahip olmaları
 - C)- İnsanlara eşit olanakların sunulması
 - D)- İnsanların aslında eşit olmamaları
 - E)- İnsanların hukuk ve idare önünde eşit olmaları

8- “Hiçbir vatandaş diğerini satın alabilecek kadar zengin, aynı şekilde kimse de kendisini satmak zorunda kalacak kadar fakir olmamalıdır” sözü kime aittir?

A)- Jean Jacques Rousseau

B)- Karl Marx

C)- John Stuart Mill

D)- Benjamin Franklin

E)- Adam Smith

10- Aşağıdakilerden hangisi prosedürel adalet anlayışının ilgi alanına girmez?

A)- Çatışma çözümü süreçlerinin herkesçe ulaşılabilirliği

B)- Çatışma çözümü süreçlerinin tutarlılığı

C)- Çatışma çözümü süreçlerinin herkesçe anlaşılabilirliği

D)- Çatışma çözümü süreçlerinin istikrarı

E)- Çatışma çözümü süreçlerinin sosyal adalete uygun kararlar vermesi

Cevaplar

6-D, 7-C, 8-E, 9-A, 10-E

10. DEMOKRASI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümde demokrasinin içeriği, biçimleri üzerine tartışacağız. Genelde zannedildiği gibi demokrasi standart bir uygulama değildir. Nasıl hayata geçeceği siyasal ve ideolojik tercihlere göre farklılık gösterir. Bölümde bir yandan buna yönelik tartışmalar yapılacak, diğer yandan da demokrasinin bugün için hâkim modeli olan liberal demokrasi ve ona getirilen eleştiriler tartışılacak.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Demokrasi salt siyasal alanla mı ilgilidir?
2. Demokrasi çoğunluğun yönetimi midir?
3. Liberal demokrasinin temel mekanizmaları nelerdir?
4. Liberal demokrasi modeline getirilen eleştiriler nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Demokrasi nedir?	Demokrasi kavramı hakkında genel bilgi edinir.	İleri okuma ve tartışma
Liberal demokrasi	Liberal demokrasinin temel özelliklerini öğrenir.	İleri okuma
Liberal demokrasi eleştirileri	Liberal demokrasiye getirilen temel eleştirileri öğrenir.	İleri okuma

Anahtar Kavramlar

- Dolaylı demokrasi
- Doğrudan demokrai
- Çoğunlukçuluk
- Pluralizm
- Elitizm

Giriş

Demokrasi kelime kökeni itibariyle Yunancada halk anlamına gelen **demos** ile güç ve yönetmek anlamına gelen **cracy** kelimelerinin birleşiminden oluşur: Yönetme gücünün, yani iktidarın halkta olduğu siyasal form. ABD başkanı Abraham Lincoln'un tarif ettiği şekliyle demokrasi, "halkın, halk tarafından, halk için yönetimidir". Günümüzde demokrasi kelimesi kullanıldığında daha çok Batılı liberal devletlerin siyasal rejimleri akla gelmektedir. Fakat aslında liberal demokrasi, demokrasi kavramı ile ilişkilendirilen, yani kendisinin demokratik olduğunu iddia eden rejimlerden sadece bir tanesidir. Hatta söylenebilir ki liberalizm ile demokrasi düşüncesinin arası yirminci yüzyıla kadar pek de iyi olmamıştır. Klasik liberallerin hiçbiri kendisini demokrasi ile özdeşleştirmemiştir. Aslına bakılırsa demokrasi aşağı yukarı 20. yüzyıla kadar "ayaktakımın yönetimi" olarak anlaşılmıştır. Hatırlanacağı üzere Aristoteles'in siyasal rejim tablosunda demokrasi yozlaşmamış yönetim biçimleri kısmına konsa da, yozlaştığında varacağı yerin tiranlık olduğu belirtilmiştir. Liberalizmin yanı sıra muhafazakârlık, sosyalizm, komünizm ve hatta faşizm de farklı demokrasi anlayışlarını ortaya koymuşlardır. Bu nedenle demokrasi de diğer siyaset bilimi kavramları gibi farklı birçok anlayış çerçevesinde şekillenmiştir.

10.1 Demokrasinin Soruları

Demokrasiyi tanımını belli bir siyasal olgu olarak anlamak yerine, onu siyasal görüş ve tutum alışların üzerinde mücadele ettikleri bir tür arena olarak anlamak gerekir. Her ideoloji açısından demokrasi, kendi bakış açısıyla açıklanabilir ve gerçekleştirilebilir bir siyasal değerdir. Fakat biraz önce belirtildiği gibi, bugün için demokrasi dendiğinde bu ağırlıklı olarak liberal demokrasi anlamına gelmektedir. Bu hiç şüphesiz ki liberalizm dışındaki siyasal ideolojilerin günümüzdeki zayıflıkları ve liberalizmin baskınlığı ile ilişkilidir.

Bu tartışmaların eksenini oluşturan temel olarak üç sorunun varlığından bahsedilebilir:

- Halk kimdir? Siyasi katılıma ehil olan kesimler hangileridir? Siyasal katılımı belirleyen unsur ve kategoriler hangileridir? Yaş, eğitim, cinsiyet, sosyal sınıf vesaire. Kadınların, beyaz ırk dışındakilerin dışlanması vesaire.

- Halk nasıl yönetilmelidir? Halk doğrudan yönetim mekanizmalarında mı olmalıdır (doğrudan demokrasi) yoksa dolaylı, temsili mekanizmalar mı olmalıdır (dolaylı demokrasi)? Dolaylı olacaksa temsili mekanizmalar nasıl tesis edilmelidir?

- Demokratik yönetim hangi alanları kapsamalıdır? Demokrasi sadece siyasal alanla ilgili bir biçim midir yoksa aile, işyeri ve ekonomik alanda da uygulanabilir bir prensip midir?

Demokrasi ile ilgili olarak farklı ideolojilerin bu sorular etrafında saflaştığını söylemek mümkündür. Doğrudan ve dolaylı demokrasi anlayışlarının demokrasi tartışmaları açısından özgün bir ayrıştırıcı olduğunu söylemek mümkündür. “Halkın halk tarafından yönetimi” doğrudan demokrasi anlayışına, “halkın halk için yönetimi” dolaylı demokrasi anlayışına işaret eder.

Doğrudan demokrasi köken olarak klasik Atina demokrasisine kadar geri götürülebilir. Atina demokrasisi, vatandaş statüsündeki herkesin yönetime doğrudan ve sürekli bir biçimde katıldığı bir modeldir. Kamu görevleri dönüşümlü olarak (rotasyon) veya kurayla belirlenir. Profesyonel siyasetçiler yerine halkın doğrudan katılımının esas alındığı bir siyasal düzen benimsenmiştir. Fakat elbette bu noktada unutulmaması gereken husus, Atina’daki doğrudan demokrasinin büyük çapta köle emeği kullanımı üzerinden gerçekleşmesi ve kadınların vatandaş statüsünde sayılmamasıdır. Yine de Atina demokrasisi doğrudan demokrasi arayışları açısından temel bir referans noktası olmayı sürdürmüştür. Örneğin “Toplum Sözleşmesi” isimli kitabında Jean Jacquess Rousseau “genel iradenin” doğrudan doğruya belireceği kent yönetimlerini esas kılarken, aklındaki örneklerden birisi de hiç şüphesiz ki Atina demokrasisi idi. Bugün için Atina demokrasisine benzer kurumların, örneğin “kent meclisleri” biçiminde ABD’nin New England eyaletinde ve İsviçre kantonlarında uygulandığını söyleyebiliriz. Kent meclislerinin yanı sıra doğrudan demokrasiye işaret eden başka mekanizmalardan da bahsedilebilir. Örneğin başta ABD olmak üzere bazı ülkelerde uygulanan yargıdaki halk jürisi mekanizması, klasik Atina demokrasisinde kamu işlerinin dönüşümlü bir biçimde veya kurayla halk tarafından yapılması anlayışının bugünkü bir yansımasıdır. Halk oylaması ve referandum da bir doğrudan demokrasi aracı olarak kullanılabilirler. Böylelikle seçilmiş politikacılar yerine halk kararların alınmasına doğrudan müdahil olur. Referandum yöntemi İsviçre’de geniş bir

şekilde kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra temsili demokrasilerle yönetilen ülkelerde de referandum ve halk oylaması uygulamalarına başvurulabilmektedir. Özellikle Anayasa değişikliklerinde –ülkemiz de dâhil olmak üzere- birçok ülkede bu yola başvurulur. Veya İngiltere’nin 1975’te Avrupa Topluluğu’ndan çıkıp çıkmaması veya Kuzey İrlanda Barış anlaşması gibi önemli siyasi kararlarda da bu yöntemle başvurulmaktadır. Fakat referandum veya halk oylaması yönteminin her daim demokrasi ile bağdaşmak durumunda olmadığı da dile getirilmektedir. Bu durum “çoğunlukçuluk” örneklerinde özellikle ortaya çıkar. Çoğunlukçuluk, oy verme kapasitesini haiz topluluk içerisindeki çoğunluğun desteğini alan, yani temsil gücünü kazanan siyasi öznenin, diğerlerinin temel haklarını da ihlal edecek şekilde işlemler gerçekleştirmesidir. Örneğin ifade özgürlüğü referandum kararı ile sınırlandırılabilir mi? Referandumda % 80 oranında “evet, sınırlandırılabilir” çıktığında, mevcut hükûmetin bu doğrultuda hayata geçirdiği uygulamalar demokratik meşruiyete sahip olur mu? Yoksa ifade özgürlüğü gibi doğal haklar mantığı içerisinde türeyen bir özgürlük, nüfusun yüzde 80’i onay verse de sınırlandırılmaz mı? Bu gibi sorular doğrudan demokrasi anlayışı açısından tartışma konuları olarak öne çıkmaktadırlar. Kısacası referandum ve halk oylamasına dayanan demokrasilerin plebisitçi demokrasilere dönüşme potansiyelleri vardır. Plebisit de kelime anlamı olarak halk oylaması anlamına gelir. Fakat plebisitçi demokrasi dendiğinde daha çok kitlelerin demagoglarca manipüle edildiği, otoriter yönelimlere popülist bir cila veren siyasal süreçler anlaşılmaktadır.

Fakat elbette ki çoğunlukçuluk sadece doğrudan demokrasi için değil, dolaylı demokrasi için de bir tehlikedir. Dolaylı demokrasinin en somut hâli olan temsili demokrasilerde toplam oyların %50’den fazlasını alan her istediğini yapabilir mi? Sınır hangi noktada çekilebilir? Dolaylı, ya da temsili demokrasi çoğunlukla bu sınırlarla ilgilidir. Bu sınırların önem arz etmesi çok temel bir mesele ile ilgilidir: Halk ile halk adına yöneten siyasetçi arasında bir mesafe vardır ve bu mesafenin hangi araçlarla donatılacağı, siyasetçinin meşruiyetini koruyabilmesi için halk iradesinin somut olarak nasıl temsil edileceği esas tartışma konusu hâline gelir. Halk bir süreliğine kendisini yönetecek olanı seçer, bunun dışında bir güç ve otorite kullanmaz, gücü ve otoriteyi seçilene devreder. Bu nedenle seçilenlerin erk ve otorite kullanımlarının sınırlandırılması, erki kötüye kullanmasının engellenmesi gibi mevzular her zaman için sonuç itibarıyla halka olan erk ile temsili düzeyde kazanılan erk arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu ile ilgilidir. Seçilmiş olan belirli bir süre için olsa da her istediğini yapabilme hakkına sahip midir? Sınırlar nerede ve nasıl belirlenir? Daha önceki bölümlerde de sıklıkla belirttiğimiz gibi, temsili demokrasi modelinin günümüzdeki en yaygın ve baskın uygulama biçimi olan liberal demokrasi modelinde bu durum hükûmet erkinin kurumsal mekanizmalar ile sınırlandırılması üzerinden düzenlenir. Hükûmetin sınırlandırılması üç temel mekanizma üzerinden sağlanır:

1. Anayasal demokrasi: Liberal demokrasileri bağlayan temel bir yasa olarak anayasalar devlet organlarının görev, sorumluluk ve işlevlerini belirler ve yönetimle bireyler arasındaki temel ilişkileri düzenler. Bunlar büyük oranda hükûmetin nasıl işleyeceğini belirten –İngiltere ve İsrail dışında- yazılı metinlerdir. Devlet otoritesi bu temel yasa ile sınırlıdır.

2. Denge ve fren: Hükûmet otoritesinin kullanımı çeşitli kurumlar arasında dağıtılmıştır. Bu işlevsel otorite fragmantasyonunun nedeni iktidarın tek bir mevkide yoğunlaşmasının önüne geçmektir. Liberal demokrasilerde güçler birliği değil, güçler ayrılığı prensibi üstündür.

3. Hükûmetin yetkileri bireylerin ve sivil toplumun dokunulmaz hakları ile sınırlandırılmıştır. Bu haklar basın, fikir, inanç ve örgütlenme özgürlüğü gibi temel hakları içermektedir. Bu, liberal demokrasilerin çoğunluğa dayalı seçim sisteminin çoğunlukçuluğa dönüşmesini engeller. Çoğunluk oyuyla yönetime gelenlerin karşılarında azınlıkların da sahip olduğu dokunulmaz haklar silsilesinin varlığı, çoğunlukçuluğu, yani hükûmet iradesini kullananların arkalarındaki çoğunluk oyuna dayanarak otoriterleşmesini önler.

Hiç şüphesiz ki temsili demokrasilerin en önemli meşruiyet temeli uygulanabilirlikleridir. Vatandaşlar arasında yüz yüze iletişimin mümkün olduğu Atina veya Jean Jacquess Rousseau'nun Cenevre'si gibi şehirlerde doğrudan demokrasi modelini uygulamak kolaydır. Hâlbuki kalabalık ve karmaşık modern toplumlarda bu mekanizmalara işlerlik kazandırmak çok daha zordur. Bu kadar kompleks toplum yapılarında her kararın halka sorulması son derece hantal ve neredeyse işlemez bir siyasal sistemin ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu açıdan temsili demokrasi daha uygulanabilir ve gerçekçi bir model olarak karşımıza çıkar. Fakat öte yandan, özellikle 1960'lardan itibaren temsili demokrasinin katılım açısından yetersizlikleri giderek daha fazla eleştirilir hâle gelmiş ve insanlarda karar mekanizmalarına katılım talebi artmıştır. Modern bürokrasiyi ve siyasetçilerin yarattıkları düş kırıklıkları siyaset olan inancı derinden sarsmış ve temsili demokrasilerin temel mekanizması olan seçimleri özellikle liberal batı ülkelerinde ciddiye alınmayan bir mekanizmaya indirgemıştır. Bugün için seçime katılma oranının bu tip ülkelerde giderek düştüğünü gözlemlemek mümkündür. Hatta öyle ki bugün için ABD'deki en saygın üniversitelerden birinde temsili demokrasinin yerini alabilecek daha zahmetsiz ve yaklaşık aynı sonucu ortaya çıkaracak kamuoyu yoklaması modelleri üzerinde çalışılmaktadır. Fakat öte yandan, özellikle bilgi teknolojisinin gelişmesiyle birlikte bilgi paylaşımı ve alternatif karar alma mekanizmaları açısından yeni olanaklar ortaya çıkmış ve bu da doğrudan demokrasiyi yeniden düşünülebilir hâle getirmiştir. Dolayısıyla demokrasi alanında tartışma ve alternatif arayışlar varlıklarını sürdürmeye devam etmektedir.

Fakat özellikle 1989'dan itibaren, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş'ın bitmesi ve komünist bloka dâhil ülkelerdeki siyasal rejimlerin teker teker çökmesinden sonra liberal demokrasilerin büyük bir baskınlık kazandığını söylemek olası. Hatta öyle ki bu durum Amerikan yeni sağ kuramcısı Francis Fukuyama tarafından tereddütsüz bir biçimde "tarihin sonu" tezi ile açıklanabilmiştir. Çok ses getiren "tarihin sonu" tezi, insanlığın siyasal anlamdaki tarihinin son noktasına eriştiğini beyan ederek liberal demokrasilerin komünist siyasal rejimler karşısındaki zaferini ilan etmiştir.

10.2. Liberal Demokrasi ve Eleştirileri

Tekrarlamak gerekirse: Yukarıda sayılan siyasal iktidarı sınırlandırma mekanizmalarının yanı sıra, liberal demokrasileri belirleyen en önemli özelliklerden biri de hiç şüphesiz ki çoğulcu seçimlerle belirlenen temsili demokrasiler olmalarıdır. Yasama ve yürütme mekanizmalarına kimlerin geleceğine, çeşitli siyasal yönelimlerin özgürce katıldığı ve evrensel

oy hakkının kullanımı ile sonucun ortaya çıktığı seçimler üzerinden karar verilir. Temsili demokrasiler bireylerin evrensel siyasi eşitliği, yönetimin rekabete dayalı, kısıtlanmamış ve sonucu önceden kestirilemeyen seçimler üzerinden el değiştirmesi, hükûmet gücünü kullananların tanımlanmış politik sorumlulukları ve muhalefet ve direniş hakkı gibi ilkeler üzerinden işlerler. Görüldüğü üzere liberal demokrasilere karakterini veren husus, çoğunluğa dayalı yönetimlerin mutlak yönetimler hâline dönüşmesini engelleyici mekanizma ve prensiplerdir. Liberal temsili demokrasi modeli temelde bireylerin siyasi eşitliğine dayanır. Başka bir deyişle, anayasal olarak belirlenen siyasal toplum üyelerinin hepsi siyasal ehliyet açısından eşittir. Bu durum “bir kişi bir oy” prensibi ile ifade edilir. Yani hiç kimsenin fazladan bir siyasi gücü yoktur. Bir önceki bölümde gördüğümüz üzere bu, liberal anlayışın sahiplendiği şekli eşitlik ilkesi uyarınca ortaya atılan bir prensiptir. Bireyler başka açılardan eşitsiz olabilirler, fakat bu toplumsal eşitsizlikler onların siyasi açıdan da eşitsiz oldukları anlamına gelmez: Bir işçi ile sermayedar aynı oy oranına -1 oya- sahiptirler.

Fakat elbette toplumsal dengeler salt bireyler üzerinden tahlil edilemez. Demokrasilerin işlerliği açısından bireysel bazdaki siyasal eşitlik kadar, toplumsal taleplerin siyasete yansımaları da özel bir önem kazanmıştır. Bu konuda liberal temsili demokrasilerin avantajları plüralist (çoğulcu) yaklaşım tarafından ortaya konmuştur. Plüralist yaklaşım, modern devletlerde iktidarın çeşitli toplumsal gruplar arasında bölündüğü tahlilinden yola çıkmaktadır. Seçimlere dayalı temsili demokrasilerde, çeşitli toplumsal gruplar güçleri oranında çıkarlarını gerçekleştirme şansı bulurlar, zira devlet iktidarını kullanacak olan hükûmetler de seçilmek için bu çıkarları dikkate almak durumunda kalırlar. Dolayısıyla çoğulcu yaklaşım aslında liberal demokratik devletlerin bir tür meşrulaştırmasını sağlar. Zira bu devletler klasik liberalizmin vazettiği gibi güvenlik ve düzen gibi temel ihtiyaçları karşılamakla kalmazlar, aynı zamanda modern toplumun ve siyasetin temel özelliklerinden biri olan farklı çıkar ve ilgiye sahip grup ve kesimlerin bir arada yaşayabilmeleri için en uygun araçları da sunarlar. Bu yaklaşım elbette belirli bir modernleşme anlayışından da destek almaktadır. Modernleşme Okulu olarak bilinen ve gelişmiş Batılı ülkelerin izledikleri yolu tüm dünya toplumları için genelleştiren Modernleşme Okulu, demokrasilerin yerli yerine oturması için en temel şartın geniş bir orta sınıfın ortaya çıkması olduğunu söylemiştir. Bu geniş orta sınıf demokrasinin bir tür teminatı olarak görülür. Zira orta sınıfın genişlemesi toplum içerisindeki eşitsizliklerin azalacağı ve dolayısıyla da çatışmaların düşük bir dozda olacağı anlamına gelecektir. Bu durum plüralist yaklaşımların bir tür zeminidir. Zira plüralist yaklaşımın vurguladığı farklı ilgi ve çıkar odakları, aralarındaki yüksek derecede çıkar çatışması olmayan, müzakereye ve pazarlığa açık kesimlerden oluşmaktadır. Bu ancak geniş bir orta sınıfın olduğu toplumda mümkün olacaktır. Bunun karşısında yeni çoğulcu (neo-plüralist) yaklaşımlar, liberal demokratik devletlerin toplumun çoğulcu yapısını yansıttığını kabul etmekle birlikte, çoğulcu yaklaşımın vazettiği gibi bunun tüm ilgi ve çıkar odaklarına yayılan bir eğilim olmadığını söylerler. Örneğin büyük iş çevreleri çıkarların gerçekleştirmek açısından küçük olanlara göre daha avantajlı durumdadırlar ve çoğu zaman da iradelerini kabul ettirirler.

Fakat elbette her şey bu kadar düz ve sorunsuz değildir. Temsili demokrasilerin elbette en büyük sorunu süreç içerisinde halkla siyasal yapı arasındaki bağın zayıflaması ve kopmasıdır. Çokça söylendiği üzere, temsili demokrasilerin esas gücü halk iradesi ile

seçkinlerin yönetim becerilerini birleştirebilmesinde yatar. Seçen halk ile seçilen siyasal elit arasındaki ilişkinin, seçilmişlerin seçmenlerin istek ve iradelerine sıkı bir biçimde bağlanmasını ifade eden emredici vekâlet ilkesi çerçevesinde gerçekleşmesi bu konuda ortaya atılan iddialardan biridir. Buna göre seçilen kişi kendi iradesi ile hareket etmez, temsil ettiği kesimlerin istek ve iradelerini yansıtır. Bunun karşısında düşünsel olarak muhafazakâr düşüncenin kurucu babası olan Edmund Burke’a kadar giden temsili vekâlet yaklaşımı ise temsil ilişkisini daha geniş anlamda ele alır ve seçilmiş elitlerin sorumluluğunun seçmenlerin istek ve iradesini bire bir yansıtmak değil, kendi daha üstün bilgi ve yetenekleri doğrultusunda genel olarak ülkenin yararına çalışmak olduğunu vazedir. Başka bir deyişle siyasal elitler halktan yönetme yetkisini alırlar, daha sonrasında ise yönetimin kendine has gerekliliklerini yerine getirirler. Bu durumda çoğunlukla gerçekleşen elit siyasetçilerin büyük oranda belirleyici olduğu, halkın etkin bir güç olmaktansa, elitlerin siyasal vaatlerinin pasif alıcıları hâline geldikleri durumların ortaya çıkmasıdır.

Bu minvalde siyasal elitler ve halk arasındaki bu temsil yetkisinin pratik işlerliği ile ilgili tartışmada en katı tutumu takınanalar hiç şüphesiz ki temsili demokrasiyi açıklarken seçkinci (elitist) yaklaşımı benimseyenler olmuştur. Mosca, Pareto, Michels ve Schumpeter gibi isimlerde köklerini bulan seçkinci yaklaşım, tüm demokratik görünümüne rağmen, modern devletlerde ve onun çeşitli düzeylerdeki aygıtlarında iktidarın bir avuç seçkinde toplandığını iddia etmiştir. Örneğin Joseph Schumpeter’e göre demokrasi, seçkinlerin ve uzmanların halkın oyunu kazanmak için yapmak durumunda oldukları bir yarışır. Bu nedenle demokrasi gibi eşitliği ön plana çıkaran politik yönelimler modern iktidarların işlediği günümüzde birer mitten ibarettir. Modern iktidarların içerdiği karmaşık ve büyük yapılar ister istemez bu yapıların içerisindeki etkin olan elitlere büyük bir özerklik sağlamakta, bu da aslında kendi özgün iktidarlarını hesapsız bir şekilde yürütmelerini sağlamaktadır. Bu, politik olarak tam da elitizme karşı çıkan siyasal yönelimlerde bile böyledir. Örneğin Michels, siyasal partileri incelediği çalışmasında döneminin işçi partilerinin bile partinin işçilerin değil, aslında bürokratik elitlerin kontrolünde olduğunu söylerken veya Schumpeter, demokrasinin, karar alma otoritesini ele geçirmek için elitler arası bir yarış olduğunu söylediklerinde bahsettikleri budur. James Burnham’ın klasikleşmiş *Yönetici Devrimi* (The Managerial Revolution) isimli çalışması, kapitalist veya komünist fark etmeksizin tüm endüstriyel toplumlardaki teknik ve bilimsel elitlerin gerçek iktidar sahipleri olduklarını vazedirken, C. Wright Mills’in *İktidar Eliti* (The Power Elite) isimli kitabı, en liberal toplumlardan biri olarak kabul edilen ABD’deki siyasetin aslında büyük iş çevreleri ve askeri aygıtlardan oluşan “askeri-endüstriyel kompleks” tarafından belirlendiğini iddia etmektedir.

Marksist eleştiri ise başka bir noktadan gelir. Liberal düşünce açısından mülkiyet hakkı ve güvenliği siyasal rejim açısından temel kriterlerden birisidir. Zira liberalizm kendi ayakları üzerinde duran rasyonel bireyi esas alır. Bu anlamda liberalizm ve kapitalizm arasında içsel bir ilişkinin olduğu varsayılır: kapitalizm liberal demokrasinin ön şartıdır. Marksist eleştiri tam bu noktada devreye girer. Buna göre özel mülkiyetin hükmettiği bir toplumda soyut siyasi eşitlik ilkesine dayanan bir temsili seçim, aslında mülkiyetin gücünü gizleyen bir mekanizmadır. Bunlar demokratik değil, kapitalist demokrasilerdir: Hükmeden halk değil, sermaye kesimleridir.

Feministler de liberal demokrasiye özsöl bir eleştiri getirirler. Feministlere göre liberal demokrasi “bir kişi bir oy” ilkesi uyarınca toplumsal cinsiyetinden soyundurulmuş soyut bir bireyi esas almaktadır ve bu hâliyle aslında toplum içerisindeki cinsiyet esasına göre ortaya çıkan erkekler lehine olan eşitsizlikleri ve tahakküm ilişkilerini görmezden gelmektedir. Bu hâliyle liberal demokrasinin temsili mekanizmaları demokrasiyi salt siyasi alanın içerisine yerleştirmekte ve toplumsal alandaki ilişkileri demokrasinin konusu dışında bırakmaktadır. Hem Marksistler hem de feministler açısından demokrasi bir siyasi biçim değil, bir ilkedir. Ve bir ilke olarak demokrasi salt siyasi alanda sınırlanamaz. Demokrasi nasıl on dokuzuncu yüzyıl boyunca gelişerek, bireylerin dil, din, ırk, sınıf vesaire gözetmeksizin siyaseten eşitlendiği bir biçimsel eşitlik ilkesi olarak geliştirse, şimdi de bu yolculuğunu toplumsal alan içerisindeki çeşitli eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için yapmalıdır.

Marksist ve feminist eleştiriler liberal demokrasiye özsöl bir eleştiri getirirken, radikal demokrasi ismi altında toplanan yeni yaklaşımlar, liberalizmin temsili demokrasisini işleyiş açısından yetersiz ve etkisiz bulmaktadırlar. Buna göre liberal demokrasi katılımı anlamsız bir merasime indirgemektedir: Seçmenler belirli sürelerle oy vermekte, akabinde de tüm siyasi süreci evde TV’lerinin başında seyrederek hâle gelmektedirler. Bunun karşısında radikal demokrasiyi savunanlar, demokratik katılım mekanizmalarının en yerelden en genele kadar hem yatay hem de dikey anlamda artırılması gerektiğini savunurlar. İktidarın ademi merkezileşmesi, bürokratik ve hiyerarşik partilerden çok doğrudan katılımı esas alan taban örgütlenmeleri radikal demokrasi taraftarlarının en çok üzerinde durdukları mekanizmalardır.

10.3. Demokrasiyi Tartışmak

Demokrasi meselesi ile ilgili olarak ortaya konabilecek tartışma noktaları şunlar olabilir:

- Demokrasi bir yönetim biçimi midir yoksa etki alanı giderek genişleyen bir eşitlik ilkesi midir? Demokrasi sadece meşru hükûmeti oluşturmaya yarayan bir prosedür müdür? Yoksa toplumsal alandaki çok çeşitli eşitsizlik ve tahakküm biçimlerinin aşılmasına yönelik olarak etkileri siyasi alandan toplumsal alana doğru taşan bir toplum anlayışı mıdır?

- Demokrasinin somut mekanizmaları salt temsili demokrasinin öngördükleri midir (siyasi partiler) yoksa taban örgütlenmeleri, toplumsal kuruluşlar, sivil toplum örgütleri de demokratik yönetimin vazgeçilmez aktörleri midirler?

- Demokrasi ve çoğunluk ilişkisi nasıl kurulmalıdır? Çoğunluğun desteğini alan siyasi iktidarı istediği gibi kullanabilir mi? Kullanmasının önüne nasıl geçilir? Anayasalar bu konuda sınırlayıcı ilkeler ortaya koymuş olsalar da siyasi iktidarın ve bürokrasinin elindeki güçlü araçlar bu sınırlandırmaları aşabilecek kapasitede olabilmektedir. Bu sınır aşıldığında halkın direnme hakkı doğar mı?

- Siyasi kararların giderek siyasi elitler tarafından alındığı ve siyasi apatinin (ilgisizliğin) halkta hâkim olduğu bir durumda demokrasiyi yaşatmak mümkün müdür? Siyasi olarak ilgisi, hassasiyeti ve beklentisi düşen bir halkın demokrasiyi koruması için ne gibi nedenleri olabilir? Siyasi apatinin hakkından nasıl gelinebilir? Katılım kanallarını zorlamak

are midir? Modern toplumlarda, karmaşıklıklarından dolayı temsili demokrasiye mahkûm muyuz? Yoksa alternatif doğrudan demokrasi uygulamaları düşünülebilir mi?

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Siyasal hayatın en eski kavramlarından biri olan demokrasi en temelde doğrudan ve dolaylı demokrasi modelleri olarak iki şekilde ele alınır. Günümüz demokrasileri dolaylı demokrasilerdir. Dolaylı demokrasi çeşitli temsil mekanizmaları üzerinden halk iradesinin yönetime yansımalarını esas alır. Günümüzün hâkim dolaylı demokrasi modeli olarak liberal demokrasi anayasal sistem, fren ve denge mekanizmaları ile bireysel haklar çerçevesinde işler. Marksizm ve feminizm gibi akımlar, liberal demokrasi modelini toplumsal hayat içerisindeki çeşitli eşitsizlikleri dikkate almaması dolayısıyla eleştirirler.

Bölüm Soruları

- 1- Doğrudan demokrasinin avantaj ve dezavantajlarını tartışınız.
- 2- Temsili demokrasinin avantaj ve dezavantajlarını tartışınız.
- 3- Elitist yaklaşımın temsili demokrasiye dair geliştirdiği eleştiriler sizce doğru mu? Tartışınız.
- 4- Marksist ve feminist yaklaşımların temsili demokrasiye getirdikleri eleştirinin ortak yönünü tartışınız.
- 5- İleri bilgi teknolojileri demokrasi ile ilgili neleri gündeme getirebilirler?
- 6- Aşağıdakilerden hangisi doğrudan demokrasi modeline özgü mekanizmalardan biri değildir?
 - A)- Referandum
 - B)- Kent meclisleri
 - C)- Rotasyon
 - D)- Halk jürisi
 - E)- Uzman atama
- 7- Aşağıdakilerden hangisi liberal demokrasi modeline özgü değildir?
 - A)- Serbest seçimler
 - B)- Eşit oy hakkı
 - C)- Güçler birliği
 - D)- Bağımsız yargı
 - E)- Sivil özgürlükler
- 8- Aşağıdaki yaklaşımlardan hangisi temsili demokrasiye bir eleştiri getirmez?
 - A)- Marksizm
 - B)- Seçkin teoriler
 - C)- Radikal demokrasi
 - D)- Feminizm

E)- oğulcu (plüralist) teoriler

9- Klasik demokrasiye tarihsel olarak örnek teşkil eden şehir aşağıdakilerden hangisidir?

A)- Cenevre

B)- Atina

C)- Sparta

D)- Londra

E)- Roma

10- Temsilde, seçilmişlerin seçmenlerin istek ve iradelerine sıkı bir biçimde bağlanmasını ifade eden kavram aşağıdakilerden hangisidir?

A)- Temsili vekâlet

B)- Demokratik vekâlet

C)- Bürokratik vesayet

D)- Emredici vekâlet

E)- Temsili demokrasi

Cevaplar

6-E, 7-C, 8-E, 9-B, 10-D

11. HUKUK DEVLETİ, İNSAN HAKLARI VE KÜLTÜREL KİMLİKLER

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümde öncelikle liberal gelenek içerisinde gelen iki temel nosyon ele alınacak: Hukuk devleti ve insan hakları. Günümüz liberal demokratik rejimlerinin temelinde bu iki sistem üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür. Fakat öte yandan liberal demokratik rejimler, klasik ideolojilerin içermediği kimlik temelli yeni hak talep ve düzenlemeleri çerçevesinde dönüşüme de uğramaktadırlar. Bu konu aynı zamanda vatandaşlık ve ulus-devletlerin de yeniden şekillenmesine yol açmaktadır.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Hukuk devleti basit bir şekilde kanunlarla yürütülen yönetim anlamına mı gelmektedir?
2. Hukuk devleti ilkesi hangi temellere dayanır?
3. İnsan hakları evrensel midir?
4. İnsan haklarının içeriği ve sınırı nedir?
5. Kültürel kimlikler vatandaşlığın sınırlarını zorlamakta mıdır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Hukuk devleti	Hukuk devletinin anlam ve içeriğini öğrenir.	İleri okuma ve tartışma
İnsan hakları	İnsan haklarının içerik ve işleyişini öğrenir.	İleri okuma ve tartışma
Kültürel haklar	Kültürel kimliğe bağlı yeni hak taleplerini öğrenir.	İleri okuma ve tartışma

Anahtar Kavramlar

- Hukuk
- Hukuk devleti
- Kanun devleti
- İnsan hakları
- Evrensellik
- Kültürel kimlikler
- Kültürel haklar

Giriş

Bugün demokrasi büyük oranda haklar ve özgürlükler çerçevesinde düşünülmektedir. Hak ve özgürlükler dendiğindeyse hukukun işin içine girmesi kaçınılmazdır. Gerçekten de demokrasiyle ilişkili birçok mesele hukuka, hukuk ilkelerine referansla tartışılmaktadır. Bu nedenle bu temel ilke ve referansların bilinmesi demokrasiyi kavramak açısından son derece önemlidir. Bu minvalde ele alınması gereken iki husus hiç şüphesiz ki modern hukuk devleti ilkesi ve insan hakları anlayışıdır.

Hukuk tüm medeni toplumların zemini olarak görülür. Fakat işlevi ile ilgili olarak farklı tartışmalar vardır. Hukuk özgür bir toplumun vazgeçilmezi midir, yoksa egemenlerin elinde bir baskı aracı mıdır? Kamu yararına mı işlev görür yoksa imtiyazlı olanların gücünü daha da sağlamlaştırır mı?

Liberal geleneğe göre hukuk, insan özgürlüklerinin korunmasının en temel mekanizmasıdır. Buna karşın Marksistlere göre hukuk sömürücü sınıfın elindeki bir baskı aracıdır. Anarşist gelenek ise liberal geleneğin tersine, toplumların devletin hukuksal mekanizmaları üzerinden değil, doğal bir ahenk içerisinde düzene ve özgürlük ortamına kavuşacaklarını savunur. Buna göre, düzensizliği ve anarşiyi yaratan bizzat devlet ve onun hukuksal tahakküm mekanizmalarıdır. Hukuk konusunda bu tür tartışmalar devam edelmektedir. Bunlara girmeden hukukun daha basit bir tanımı vermek gerekirse;

- Hukuk siyasi irade tarafından oluşturulur ve tüm topluma uygulanır. Devletin iradesini yansıtır ve bu nedenle toplumdaki diğer tüm sosyal normlardan daha fazla ve kesin yaptırım gücüne sahiptir.

- Hukuk adil görünmese bile bağlayıcıdır ve zora, mecburiyete dayanır. Vatandaşların hukukun bir kısmını da olsa reddetme veya uygulamamaya yönelik tercih hakları yoktur. Aksi hâlde cebir ve ceza gündeme girer.

- Hukuk kamusal özellik taşır. Yani kabul edilmiş ve işlerliğe konmuş tüm kurallar açık bir şekilde kamuya sunulur. Bu anlamda hukukun tanımlayıcı özelliklerinden birisi de öngörülemezliği ve keyfiliği engellemesidir.

Hukukun oluşturulmasında çeşitli kaynaklar sayılabilir: Din, örf ve âdetler hukukun kaynağı olabileceği gibi, olaylar hakkında yapılan bilimsel yorumlar ve daha önce verilmiş yargı kararları da hukukun kaynakları arasında sayılabilir.

Hukuk düzeni, toplumsal düzenin keyfiyete bağlı olarak değil, yazılı veya ulaşılabilir kanunlar çerçevesinde sağlanmasını anlatır. Modern toplumlarda hukuk düzeninin sağlanmasında bazı temel kurumların varlığı elzemdir. Bunlar:

- Meşru zor ve şiddet tekeli: Weber'e göre modern devleti tanımlayan husus budur. Modern öncesi toplumlarda meşru zor merkezi değilken, modern toplumlarda giderek

merkezileşmiştir. Hukukun bir ve parçalanmaz bir şekilde uygulanabilmesi için, bunu destekleyecek zor gücünün de aynı merkez elinde toplanması gerekli bir şarttır.

- Anayasal devlet: Modern devletler açık, yazılı anayasalara dayanırlar. Hukuk düzeni karmaşık bir yasalar bütününden oluşur. Fakat anayasalar bu karmaşık kanunların en üst referans noktası olarak, hukuk düzenini tesis edici bir tür toplumsal sözleşme işlevi görürler. Yazılı anayasaya sahip olmayan üç devlet olan İngiltere, İsrail, Yeni Zelanda'da bu durum anayasanın olmadığı anlamına gelmez. Oluşmuş teamüller ve yönetsel gelenekler bir tür anayasa işlevi görmeye devam ederler. Anayasalar temel olarak şu işlevleri yerine getirirler: Toplumsal hayatın düzenlenmesinde devletleri yetkilendirirler; özgürlükleri tanımlar ve koruma altına alırlar; siyasal rejimleri bir hukuk düzenine bağlayarak onları meşrulaştırırlar, yönetimde dengeyi sağlarlar, yani devlet organlarının yetki, sorumluluk ve kısıtlarını belirlerler.

- Bağımsız mahkemeler: Hukuk düzeni yargı erkinin hükümlerlik alanıdır denebilir. Hukukun işlerliğinin sağlanması açısından yargının diğer erkler ve toplumsal güçler tarafından herhangi bir etkiye maruz bırakılmaması temel bir şarttır.

- Hak ve sorumluluklar: Hukuk düzeninin öznesi siyasal topluluğu oluşturan vatandaşlardır. Açık bir şekilde tanımlanmış hak ve sorumluluklar, vatandaşları hukuk düzenine bağlayan en temel mekanizmalardır. Gerçek bireyler bu hak ve sorumluluklar üzerinden birbirleriyle iletişime geçerek hukuk düzeninin öznesi olurlar.

11.1. Hukuk Devleti İlkesi

Hukukun üstünlüğü liberal demokratik devletlerde neredeyse geri kalan her şeyin üzerine bina edildiği ilke görevini görmektedir. Bu ilke devlet otoritesinin keyfi uygulamaları ve bireysel zor ve müdahaleler karşısında bireylerin özgürlüğünü ve güvenliğini korumayı esas alır. Şahıslar yerine hukukun yönetmesi olarak özetlenebilecek hukukun üstünlüğü ilkesi uyarınca bireylerin yaşam, özgürlük ve mülkiyetleri güvence altına alınır. Yasa öngörmediği müddetçe bireylerin bu üç temel özelliğine dokunmak mümkün değildir.

Hukuk düzeni hukukun üstünlüğünü düzenleyen birtakım mekanizmaları içerir. Bunların en başında anayasa gelir. Anayasa hak, görev ve sorumlulukları belirleyen temel bir metindir. Batı Anayasa geleneği 1215 yılında İngiltere’de imzalanan Magna Carta’ya kadar geri götürülmektedir. Magna Carta ile kral ilk defa kendi yetkilerini sınırlandırmış ve tebaasına bazı hak ve özgürlükler tanımıştır. Bugüne değin Batı anayasa geleneği bu hak ve özgürlüklerin genişletilmesi ve yazılı hâle getirilmesinin tarihi olmuştur. Bu anlamda anayasalar devlet otoritesinin işleyişini belirleyen, onu sınırlayan ve bireylerin hak ve özgürlüklerini tanımlayan temel belge olarak hukukun üstünlüğü ilkesinin kurucu belgeleri durumundadırlar. Bunun yanı sıra hukukun üstünlüğü ilkesi her türlü erk uygulamasının iç denetimini de gündeme getirir. Buna göre hem yürütme erki içerisindeki idare ve siyasal erkin eylem ve işlemleri hem de bizzat yargı süreçleri hukuka uygun olmak zorundadır. Bu uygunluk olmadığı takdirde mağdurların yine yargı yoluyla hesap sorabilmelerinin önü açıktır.

Hukukun üstünlüğü, liberal demokratik anlamda hukuk devletlerinde geçerli olabilen bir ilkedir ve her şeyden önce eşitlik ilkesine dayanır. Tüm bireyleri aynı insani öze sahip olarak kabul eder ve buradan hareketle insanlar arasında ayrım yapmaz. Bununla birlikte devletin bütün kurallarını, faaliyetlerini ve kurumlarını hukukun üstünlüğü ilkesine dayandırır. Burada esas alınan hukuk, insanların vazgeçilmez, temel ve evrensel haklarla dünyaya geldiğini kabul eden doğal hukuktur. Doğal hukuk ilkesi hem devletin üzerinde yer alır; hem de üretilen pozitif hukuk (toplumun ürettiği yasalar) için bir referans oluşturur. Başka bir deyişle, hukuk devleti ilkesine göre işleyen bir toplumda doğal hukukun gereği olarak temel hak ve hürriyetlere aykırı yasa üretilemez. Yasalar yönetici elitin topluma hibe ettiği bir bağış değil; aksine toplumun kendi temsilcileri aracılığıyla tabii hukukun ışığı altında formüle ettiği kurallardır. Dolayısıyla, yasaların temel hak ve hürriyetleri esas alması ve toplumun rızasına dayanması şarttır. Hukuk devletinde yasalar yaptırımcı değil, yapıcıdır; daraltıcı değil, genişleticidir; yasaklayıcı değil, özgürleştiricidirler. Hukuk devletinde yasaların kabul ettiği temel ilke “özgürlüklerin esas, sınırlamaların ise istisnai” olmasıdır. İstisnai bir durum olmadıkça temel haklar ve özgürlüklerle ilgili bir sınırlama getirilemez.

Aslında buraya kadar söylenenlerden anlaşılması gereken hukuk devletinin basit bir şekilde mevcut hukukun her şeyden üstün olduğu, mevcut yasaların kesin bir şekilde uygulandığı devlet olmanın ötesinde bir ilke olduğunu anlamış olmak gerekirdi. Literatürde bu konuda hukuk devleti ile kanun devleti ayrıştırması yapılmaktadır. Kanun devletinde şekli olarak kanunlar ve bu kanunların uygulayıcısı mahkemeler mevcut olmakla beraber, temelde bu kanunlar devlette var olan resmi ideoloji çerçevesinde vazedilir dolayısıyla amaç hak ve ölçü çerçevesinde adaletin tesisinden çok resmi ideolojinin meşruiyetinin ve devamlılığının

sağlanmasıdır. Bu meşruiyet ve devamlılığın sağlanması adına çok çeşitli aktörler aracılığıyla toplum mühendisliği ve siyasal toplumsallaştırma had safhadadır ve dolayısıyla bu mühendislik ve toplumsallaştırma çerçevesinde sivil irade ve toplum yok denebilecek kadar zayıftır. Halihazırda mevcut olan kanun teknikleri ve kanunlar söz konusu paradigma bünyesinde amaca matuf araçsal değere sahiptir.

Bu kavram çerçevesinde toplumsal ilişkileri esasen, devleti de görünüşte düzenleyen ve kontrol eden hukuk değil, kanunlardır. Aslında hukuk ve kanun kavramları farklı anlamlara gelirler. Evet, hukukun bir parçası da kanunlardır, ancak hukuk kavramının içeriği sadece bu kanunlardan ibaret değildir. Hukuk soyut bir kavramı ifade ederken, kanunlar somuttur ve hukuk, içerisinde kanunlardan başka birtakım maddi ve manevi öğeleri de barındırır: Mahkeme kararları, zengin bir içtihat kültürü, hukukla ilgili bilim adamlarının görüşleri, rasyonel akıl ve sağduyu ile desteklenmiş takdir hakkı, bu öğelere örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu bu öğelerin varlığı adaletin tesisinde vazgeçilmezdir. Zira somut kanunlar somut olaylara doğrudan uygulandığında, her zaman adaletli sonuçlara ulaşamayabilir, işte tam bu noktada hukuk, bünyesinde var olan bu öğelerle devreye girer ve ifade edilen eksikliği bertaraf eder. Kanun devleti ise böyle bir “bütün”den mahrumdur ve her şey somut kanunlara indirgendiğinden ve “devlet aklı” haricinde düşünmek de olanaksız olduğundan, adaletin tesisi ikinci plandadır; birinci amaç kamusal akıl rehberliğinde devletin bekasının sağlanmasıdır. Bu noktada sıklıkla başvurulana bir kavram hikmet-i hükûmettir (la raison de ‘Edat). Hikmet-i hükûmet, tek tek insanların hakları ve çıkarları dikkate alınmaksızın, devletin çıkarlarına mutlak öncelik ve egemenlik tanınmasını ifade eder. Buna göre, devletin asli ve âli çıkarlarını gerçekleştirmek için hangi araçların kullanılacağı konusunda bir sınırlandırma kabul edilmez; yani bu araçların seçiminde mevcut hukuk düzenine ve etik kurallara riayet etmek gerekmez.

Oysa hukuk devleti tam da bunu engellemeye yönelik olarak ortaya çıkmış bir prensiptir. Hukukun üstünlüğünde ise hukuk maddi ve manevi öğeleriyle devletten tamamen bağımsızdır. Devlet de, toplum ve bireyler gibi hak ve yükümlülükler çerçevesinde bir özne olup hukukun denetimindedir. Hukuk, kanun devletinde ve hukuk devletinde olduğu gibi devlet tarafından değil halkın tek meşru temsilcisi olan meclisçe oluşturulmaktadır. Burada egemenlik aidiyet ve kullanım olarak ayrıma tabi tutulmayıp tamamıyla halka verilmiştir. Bu anlamda meclis bu egemenliğin tek meşru temsil organıdır ve dolayısıyla vazedilen kanunların dolaylı olarak halk tarafından oluşturulduğu kabul edilir. Devlet tüm karar, işlem ve organlarıyla hukukun denetimindedir ve hiçbir organ, işlem ve karar hukuk karşısında özerk hâle getirilmemiştir. Hukuk, devleti halk adına denetleyen, sınırlayan, bir anlamda onun “Leviathan” a dönüşmesini engelleyen tek meşru güçtür.

Hukukun üstünlüğü anlayışı altında, devletin toplum ve hukuk üzerindeki vesayeti ortadan kalkmakta; hukuk araçsal öneminden sıyrılmakta ve tek amaç, bağımsız bir hukuk aracılığıyla adaleti tesis etmek olmaktadır. Burada hukuk kendini vazedilen kurumlardan tamamen bağımsız olup ayrı bir tüzel kişiliğe sahiptir. Kamu yararı ve yönetimin takdir hakkı gibi kavramlarla devlet aklının adaletin tesisinin önüne geçmesi engellenmiştir ve bu konuda da en önemli mekanizma güçlü bir sivil toplum olmuştur. Kanun devletlerinde sivil toplum zayıftır ve bu nedenle de bağımsız bir hukuka zemin oluşturması olanaksızdır. Oysa hukukun

üstünlüğü ilkesi, çok güçlü bir sivil topluma dayanabilir, burada hukuku üreten devlet değil sivil toplumdur. Oysa kanun devletinde sivil toplum, devletin müsaade ettiği ölçüde hayat hakkı bulur. Sivil topluma “verilmiş “olan özerklik kamu yararı, kamu düzeni, ulusal güvenlik ve benzeri kavramlar aracılığıyla geri alınabilir.

Kanun devletinde hümanist felsefenin temel dayanağı olan “insanların doğuştan sahip oldukları devredilemez ve vazgeçilemez hak ve özgürlüklerinin var olduğu” tezi, “bu hak ve özgürlüklere sahip olan insanların aynı zamanda topluma ve devlete karşı yerine getirmeleri gereken bazı sorumluluklarının olduğu” karşı tezi ile dengelenmiş ve adeta işlemez hâle getirilmiştir. Zira bu karşı tezle kanunlar o kadar güzel işlenmiştir ki; zamanla, bireyler söz konusu olduğunda akla -hak ve özgürlükler kavramları görmezden gelinerek- sadece “sorumluluk sahibi yurttaşlar” gelmiştir. Ayrıca burada bireylerin devlet ve topluma karşı yerine getirmeleri gereken ödev ve sorumluluklarının muhtevasının tespitinde tek yetkili ve meşru güç yine devlet olur.

Hukukun üstünlüğünde ise bireyler özgür, girişimci ve katılımcıdır. Bireyler temel hak ve özgürlüklere devletin bir lütfu olarak değil insan olmaları hasebiyle doğuştan sahiptirler ve sahip olunan bu temel hak ve özgürlükler anayasal düzenlemelerle beraber güçlü ve medeni bir sivil toplum aracılığıyla da güvence altına alınmıştır. Burada her birey, kendisine anayasal vatandaşlık bağı tanınarak yurttaş statüsünde kabul edilmiştir ve bu anlamda “rüşünü ispat etme” gibi bir yükümlülüğü de söz konusu değildir. Yasaklar, müeyyideler ve sınırlar bireyler kadar toplum ve devlet içinde geçerli olup hukuk sistemi içinde net olarak ifade edilmiştir, dolayısıyla bireyler için “öngörülebilirlik” söz konusudur. Bu kavram/kazanım hukuk sistemi içerisinde bireysel ve sosyal istikrar adına hayati önem taşımaktadır. Bireyler birer anayasal vatandaş olarak hem devlet hem de toplumun karşısında özgür iradelerini kullanarak kendi kararlarını veren ve bu kararları hukuki sınırlamalar dışında başka hiçbir sınırlamaya tabi tutmadan uygulayabilen yurttaşlar konumundadırlar.

Tekrarlamak gerekirse; hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti ilkeleri, basit bir şekilde kanunun uygulanmasını ifade etmez. Bunlar demokratik bir toplumun işleyişine yönelik bir hukuk düzeninin temel ilkeleri olarak ön plana çıkan ilkelere dir. Kanun devletlerinde yasa basit bir araç hâline gelir. Buna göre yasa, herhangi bir sorunla karşılaşıldığında, o sorunu çözmek için uydurulan bir alet-edevattır. Türk siyasi hayatında sıklıkla duyulan “yok kanun yap kanun” sözü bu doğrultuyu ifade eder. Oysa hukuk devletinde yasa basit bir araç değildir; her amaca uygun dizayn edilemez. Zira hukuk düzeni temel bazı prensiplere dayanır ve yasa bu prensipleri bozmak bir yana, kuruluşu ve mantığı itibarıyla yasadan beklenen bu prensipleri desteklemek ve onları kuvvetlendirmektir.

11.2. İnsan Hakları

İnsan hakları bugün için ayrı bir hukuk alt alanı olarak, insanın sırf insan olmasından dolayı sahip olduğu haklarla ilgilidir. Siyasal rejimlerin ve hukuki düzenlerin bir nevi meşruiyet kaynağı hâline gelmiş olan insan hakları, insanlığın tarihsel süreç içerisindeki kazanımları yansıtan evrensel bir değer olma noktasına ulaşmıştır.

Özellikle Batı siyasal düşüncesi içerisinde doğal hukuk geleneği içerisinde köklerini alan insan hakları düşüncesi, ünlü İngiliz filozofu John Locke'un düşüncesinde ilk somut ifadesini bulur. Siyasal otoriteyi bireylerin doğumdan kazandıkları doğal haklar karşısında sınırlayan ve siyasal otoritenin görevinin bu hakları güvenceye almak olduğunu söyleyen Locke, daha sonra insan hakları olarak gelişecek olan alanın da ilk temellerini atmış olur. Böylelikle hak ve özgürlüklerin kökeni devletin ilan ettiği yazılı yasalara değil, doğuştan kazanılan doğal haklara dayandırılmış olur. Locke'un bu düşüncesi takip eden toplumsal dönüşümler açısından da çığır açıcı bir düşünce olmuştur. Örneğin 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi şöyle demektedir:

“Biz şu doğruları tartışmasız kabul ediyoruz: Bütün insanlar eşit yaratılmıştır; onları yaratan, onları belli vazgeçilmez haklarla donatmıştır; bu haklar arasında yaşama, özgürlük ve mutluluk arayışı vardır. Bu hakları güvence altına almak için, adil güçlerini yönetilenlerin rızasından alarak insanlar, aralarında hükûmet kurarlar; herhangi bir hükûmet ne zaman bu amaçlar için yıkıcı bir hâle gelirse, insanların onu değiştirme ve yıkma, kendi güvenliklerini ve mutluluklarını en iyi sağlayacağını düşündükleri şekilde, güçleri örgütleyerek ve temel ilkelerini belirleyerek yeni bir hükûmet kurma hakları vardır.”

Bu uzun tarihe rağmen, aslına bakılırsa bugün kullanılan anlamda insan hakları kavramının ortaya çıkması görece yenidir. İfade II. Dünya Savaşı'ndan sonra giderek yaygınlık kazanmış ve giderek uluslararası bir hukuk standardı hâline gelmiştir. 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'nda yerini, insan hakları esas ifadesini 1948 tarihli Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nde bulmuştur. Hemen akabinde, 1950'de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kabul edilmiş, böylelikle insan hakları uluslararası sistem içerisinde giderek yer edinmeye başlamıştır. Artık bugün itibarıyla insan hakları hem iç hem de dış politikada temel bir referans hâlini almış durumdadır. Devletler ve hükûmetler içeride uyguladıkları siyasetlerde insan haklarını göze almadıkları vakit ciddi bir meşruiyet kaybına uğradıkları gibi; insan hakları bazı devletler açısından dış müdahalelerin de meşru gerekçesi hâline gelmiştir.

İnsan hakları bu meşruiyeti evrensel bir nitelik atfedilen özgürlük ve eşitlik ilkelerinden almaktadır. Daha önceki haftalarda da sıkça vurgulandığı üzere, liberal düşünce ve siyaset devlet iktidarının sınırlandırılmasına dayanır. İnsan hakları da, devlet iktidarının kullanımının sınırlandırılmasına yönelik evrensel ahlaki ilkelere referans veren, devletlerin bu haklara tecavüz edemeyeceklerini, meşruiyetlerini bu hakları koruyup, garanti altına alacak yasal mekanizmaları yürürlüğe koyup koymayacaklarına göre kazanacaklarını öne süren bir düşünce sistemine dayanmaktadır. Bu anlamda insan hakları devlete karşı ileri sürülebilen bir hak sistemidir. Özel kişiler arasında geçen hadiseler bu sistem içerisinde değerlendirilemez. Hatta devletlerin insan hakları ile ilgili sorumlulukları salt halka karşı değildir. Devletler kendi nüfuslarının insan haklarını koruyacak hukuki ve idari mekanizmaları yürürlüğe koymak zorunda oldukları gibi, uluslararası alanda da insan haklarının geliştirilmesi ve korunması yönünde sorumluluğa sahiptirler. Buna devletlerin insan hakları alanındaki ikili sorumluluğu denmektedir.

İnsan haklarının içeriğinin henüz tam anlamıyla oluştuğunu söylemek zordur. Siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve sivil haklardan oluşan paketler olarak insan hakları, içeriği tarihsel olarak genişleyen bir anlayışa dayanmaktadır ve bu genişleme bugün hâlâ devam etmektedir. Bu anlamda insan hakları oluşmuş, bitmiş, sabitlenmiş bir hukuk sistemi değildir.

Tarihsel gelişimi içerisinde insan hakları sisteminin üç kuşak dâhilinde genişlediği kabul edilmektedir:

Birinci Kuşak Haklar: Bunlar, can ve mal güvenliği, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri özgürlüğü gibi bireyi baskı ve zordan azade kılan klasik anayasal haklardır.

İkinci Kuşak Haklar: Bunlar eğitim hakkı, barınma hakkı, adil ve eşit ücret hakkı, sağlık hizmetlerine ulaşma hakkı gibi bireyi modern toplum içerisinde destekleyen, donatan haklardır.

Üçüncü Kuşak Haklar: Son dönemin toplumsal talepler üreten toplumsal hareketlerine ve teknolojinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan temiz bir çevrede yaşama hakkı ve özel hayatın korunması gibi hak kategorileridir.

İnsan hakları çerçevesinde ortaya çıkan tartışmalar, üç kuşak hâlinde gelişen bu hakların içeriği ile ilgili olmuştur. Bu tartışmaların merkezinde, liberal ve liberal olmayan siyasal gelenekler arasında pozitif ve negatif hak anlayışları çerçevesinde daha önce ele aldığımız tartışma yatmaktadır. Hatırlanacağı üzere, negatif hak çerçevesinde gelişen liberal yaklaşım temel olarak bireylerin amaçlarına kendi gayretleri ile ulaşabilmelerinin önünde duran kısıt ve baskıların kaldırılmasını öngörür. Buna göre bireyler “mutluluğu arama hakkı”na sahiptirler, mutlu olup olmayacakları kendi çabalarına bağlıdır. Bireyi bu arayışta bazı ekonomik, sosyal haklarla donatmak, başkalarının emeklerini ona aktarmak anlamına gelir ki bu liberal geleneğe göre adalete aykırıdır. Bunun karşısından modern toplumun yarattığı eşitsizlikler karşısında bireyin özgürlüklerinin, onu destekleyecek ekonomik ve sosyal haklar olmaksızın gerçekleşemeyeceğini savunan pozitif hak anlayışı ise, özellikle ikinci kuşak haklarda görüleceği üzere, insan haklarını bu türden hak kategorileri ile zenginleştirmeyi hedeflemektedir. Bununla ilgili tartışmayı özgürlük, eşitlik ve adalet kavramlarını ele aldığımız bölümde yapmıştık.

İnsan hakları ile ilgili olarak ortaya çıkan ve günümüzde hararetini sürdüren başka bir tartışma ise insan haklarının evrenselliği ile ilgilidir. Özellikle Çin, Hindistan, Rusya gibi liberal yoldan modernleşmeyen ülkeler, insan hakları hukuk sisteminin liberal Batı geleneğine ait olduğunu, kendi ülkelerinde bu tür bir geleneğin bulunmadığını söylemekte, bu nedenle de insan haklarının evrensellik adı altında dayatılmasını Batı emperyalizminin bir vechesi olarak görmektedirler. Sosyal bilimlerde “Batı-merkezcilik” her zaman dikkate alınması gereken bir eleştiri olsa da, insan haklarının evrenselliği konusunda yapılan bu eleştirilerin çoğu zaman baskıcı ve otoriter rejimlerin çeşitli uygulamalarına meşruiyet kazandırmak amaçlı yapıldığını da gözden ırak tutmamak gerek.

11.3. Kültürel Kimlikler ve Hak Talepleri

Liberal demokrasinin en temel taahhüdü birey olarak yurttaşlarının özgürlük ve eşitliğidir. Bu amaç, grup üyeliklerine bakmaksızın tüm bireyler için temel medeni, siyasal hakları güvence altına alan anayasal haklar bildirgesinde de görülmektedir. Liberalizmin bireyi aslında vatandaş-bireydir. Daha en başından itibaren, liberalizmin yasal hak ve özgürlükleri, ulusal düzlemde tanımlanan vatandaşlık hakları olarak tanımlanmış ve belirli bir ulusa mensup olmakla eşitlenmişlerdir. Ulus mensubiyeti, bu liberal hak ve özgürlüklerin temel çerçevesi hâline gelmiştir. Bu anlamda liberalizmin bireyi soyut bir bireydir: Herhangi bir alt kimlikten azade, soyut vatandaşlık seviyesinde tanımlanmış ve hakları da bu düzey üzerinden eşit bir biçimde tanımlanmıştır.

Liberalizmin özgürlüklerle ilgili getirdiği sınırlamalara on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda en köklü eleştiriye Marksizm getirmiştir. Buna göre liberalizmin soyut bireyi, ekonomik eşitsizlikler sanki hiç yokmuş gibi tanımlanmakta, bu da toplum içerisindeki sınıfsal farklılıklara dayalı tahakküm ilişkilerinin üzerini örtmektedir. Bu anlamda Marksizm, liberalizmin soyut vatandaş bireyini, işçi sınıfı adına olumsuzlamaktadır.

Fakat Marksizm'in bu sınıf tanımı da aslında belli bir derece soyuttur zira o da sınıfı her türlü alt kimlikten azade, soyut bir kavram olarak ele almaktadır. İşte modern siyasetin bu iki temel kategorisi –yani vatandaş ve sınıf- özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli alt-kimlikler tarafından eleştiriye tabi tutulmaya başlamışlardır. Öncelikle bu dönemden itibaren özellikle feminist hareket ve ABD'deki siyah hareket gibi ırk eşitsizliğini konu edinen toplumsal hareketler toplum içerisinde başka ezme-ezilme ilişkilerinin de olduğuna işaret etmişlerdir. Bu anlamda üst kimlikler giderek daha fazla sorgulanır hâle gelmiştir. Bu akımların başka bir etkisi de, kitleleri büyük oranda kendisine angaje eden “sağ ve sol” ayrımına dayalı temel siyasal kimliklerin yerini almış olmasıdır. İnsanlar giderek siyasetin bu bilindik akslarının ötesinde, yeni kültürel ve toplumsal hak taleplerini daha gerçekleştirilebilir bulmuşlar ve bu doğrultuda mobilize olmaya başlamışlardır. Temel siyasal hareketler güç ve meşruiyet kaybederken, kimliğe ve çevre, barış, cinsiyet eşitliği, insan hakları gibi post-materyalist, yani maddi çıkar temelli olmayan değerlere bağlı olarak gelişen toplumsal hareketler bunların yerini almaya başlamıştır.

Bu toplumsal hareket akımına, çok geçmeden sayısı giderek artan etnik-kültürel hak talepleri eşlik etmiştir. Konuyla ilgili son olarak kimlik taleplerinin artışının küreselleşme sürecine paralel olarak gelişiyor olmasına işaret etmek gerekir. Bu gayet ilginçtir, zira bu süreçle birlikte insanların daha üst kimliklere yöneleceği düşünülürken, ortaya çıkan tam tersi olmuştur. Aslına bakılırsa durum bu noktada biraz karmaşıktır. Bu konuda fikir yürütenlerin önemli bir kısmı, bir yandan, küreselleşmenin kültürleri tehdit edici güçleri karşısında, insanların kimlik ve kültürlerine daha fazla sarıldıklarını, bunun da kültür savaşlarının yeniden alevlenmesine uygun zemin hazırladığını söylemektedirler. Başka bir deyişle, söz konusu olan küreselleşme sürecine kültürü koruma yönünde verilen bir tepkidir.

Fakat öte yandan görüyoruz ki aslında bu alt kültür hareketleri küreselleşme ile son derece uyumlu bir şekilde var olabilmektedirler. İstedikleri küreselleşmenin nimetlerinden

vazgeçmek değil, ona kendi kültürel varlıkları ile eklenenebilme özgürlükleridir. Çoğu zaman küreselleşme aslında kültürel farklılıkları düzlememekte, aksine onunla iç içe geçerek ilerlemektedir. Bu anlamda küreselleşme belirli veçheleri ile üst-kimlikler yaratsa da, bunu “küreselleşme yerel olanı yok eder” şeklinde uçlaştırmamak gerekir.

Üstelik unutulmaması gereken başka bir husus da kimliklerin son derece kaygan zeminler olduklarıdır. İçerme ve dışlama çoğu zaman aynı zamanda gerçekleşir. Bu minvalde en ileri örnek herhalde Avrupa kimliğidir. Avrupa Birliğinin hızlı gelişimine paralel olarak, belli bir Avrupa kimliğinin kimi emarelerinin varlığından bahsedilebilir. Özellikle Avrupa bünyesindeki gençlik programları ile tüm Avrupa’da eğitim görebilen, çalışabilen bir yeni kuşağın varlığı bu kimliğin en sağlam zemini olarak ortaya çıkmıştır. Fakat öte yandan, özellikle ekonomik krize bağlı olarak, merkez ülkeler dâhil, birçok AB ülkesinde Avrupa Birliği karşıtlığı da giderek güç kazanmaktadır. Daha da ötesi bir üst kimlik olarak kurulduğu iddia edilen Avrupalı kimliği kendi ötekisini yaratmakta gecikmemiş, özellikle İslamofobia bu kimliğin oluşturulmasında etkin bir unsur olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Yani içerici ve üst olduğu iddia edilen bir kimlik, başka bir açıdan bakıldığında dışlayıcı bir özellik gösterebilmektedir.

Vatandaşlığa dayalı ulus-devletler açısından en zorlayıcı çıkış hiç şüphesiz ki aynı devlet içerisinde yaşayan etnik-dinsel cemaatlerin hak talepleri olmuştur. Aslında liberalizmin şemsiye ulusu içerisinde yaşayagelen etnik azınlıkların hak talepleri yeni bir olgu değildir. Fakat merkez siyasal hareketlerin güç kaybetmelerine paralel olarak bunların giderek daha fazla ön plana çıktığını görmek mümkündür. Ülkemizde de ortaya çıkan etnik temelli hak talepleri ulus devletleri ve giderek ulus kavramını sorgulanır hâle getirmiştir. Bu zamana kadar liberalizmin soyut vatandaşlarının ortak yuvası işlevini gören ulusun bu sorgulanması bir dizi tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bütün liberal demokrasiler, kültürel farklılıklarla başa çıkmak için, bireylerin siyasi ve medeni haklarını korumayı ön plana çıkarmışlardır. Fakat günümüzde kültürel farklılık sorunsalına, yurttaşlık hakları ötesinde çözümler gereği öne çıkmaktadır. Artık gruplara özgü çeşitli haklara da yer verilmesi gerektiği ağırlıklı olarak kabul görmektedir.

Kültürel hak taleplerinin en sıcak olduğu hâller hiç şüphesiz ki etnik ve dinsel kimlik meseleleri ile çakıştığı durumlardır. Bu minvalde üç temel hak kategorisinin ön plana çıktığını söyleyebiliriz:

Özyönetim Hakları: Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’ne göre, “tüm halklar kendi kaderini tayin hakkına sahiptir.” Fakat burada “halk” kavramından ne anlaşılması gerektiği yoruma açıktır. Çok sayıda ulusal azınlık bu hakka sahip olduklarını iddia eder ve özyönetim hakkı talep ederler. Bunun tanınmasının çeşitli yolları vardır. Politik özerklik, federalizm bunlardan bazılarıdır. Böylelikle ulusal azınlıkların çoğunluk olduğu bölgelerde, belirli konularda bu toplumun talepleri karşılanmış olur. İspanya’da Bask ve Katalan bölgeleri, Kanada’da Quebec bölgesi buna örnek olarak verilebilir.

Çok-kültürcülük Hakları: Çok kültürcülük kısaca, farklı kültürlerin eşitlik temelinde bir arada yaşamalarını esas alan bir düşünce akımıdır. Çok kültürcülük, bir anlamda, kültür ve

kimlik meselesine liberal düşünce dünyası içerisinde gelen bir yanıt niteliğindedir. Kimlik taleplerini yönetilebilir kılmak amacıyla ulus-devletlerin soyut vatandaşa dayalı hak ve özgürlük kategorilerinin esnetilmesini içerir. Burada esas olan farklılıkları sadece tanımak değil, tanınan bu farklılıkları esas alan ve kültürler arası eşitliği ve kültürlerin özgürce kendilerini devam ettirmelerini öngören bir dizi yasal ve kurumsal uygulamanın yaşama geçirilmesidir. Bu doğrultuda belli bir üst ulusun kapsayıcılığı yerine, anayasal vatandaşlık statüsünün kabul edilmesi; ülke içerisindeki her etnik grubun kendi kültürel varlığını devam ettirebilmesi için, pozitif ayrımcılığı da içeren bazı düzenlemelerin yapılması; milli eğitim paradigmasının gözden geçirilmesi ve yeniden düzenlenmesi; etnik grup derneklerinin, dergilerinin ve şenliklerinin desteklenmesi vesaire gibi bir dizi uygulama sayılabilir. Etnik grupların en çok tartışma yaratan talebi ise, dinsel gelenekleri temelinde onları dezavantajlı duruma düşüren yasa ve düzenlemelerden muafiyettir. Örneğin Britanya'daki Yahudi ve Müslümanlar Pazar günü işyeri kapatma ve hayvan kesim düzenlemelerinden muaf tutulmak istemektedir.

Özel Temsil Hakları: Ulusal azınlıklar ve etnik gruplar, bu hakla yürütülen siyasete katılabilmektedir. Batı demokrasileri yürütülen politikalarda, nüfusun çeşitliliğinin yansıtılmadığı konusunda kaygı duymaktadır. Daha temsili bir işleyiş için, ırksal ve etnik azınlıkların, kadınların, yoksulların, sakatların vb. de kapsanması gereği belirtilmektedir. Bu işleyişi düzeltmenin yolu da, söz konusu grupların siyasete katılmadaki engellerin kaldırılması ya da nispi temsildir.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1. Hukuk; siyasi irade tarafından açık prosedürlere bağlı olarak oluşturulan, arkasında devletin zor ve şiddet tekeli bulunan, bağımsız mahkemeler yoluyla uygulanan, hak ve sorumlulukları dağıtan yazılı kurallar sistemidir.

2. Hukuk devleti basit bir şekilde kanunla yönetilen devlet demek değildir. Hukuk devleti, hukukun önceden tanımlanmış prosedürler ve dokunulmaz haklar çerçevesinde keyfiyetten uzak yönetim anlamına gelir.

3. İnsan hakları içeriği sabit, belirlenmiş bir ilke değildir. Toplumsal ve politik yorumlara açıktır ve bunlar doğrultusunda içeriği giderek daha da genişlemektedir.

4. Liberalizmin de dâhil olduğu klasik ideolojiler insanı kimliksiz bir şekilde ele almış ve idari ve hukuki rejimler de buna göre şekillenmiştir. Günümüzde kültürel kimliklerin ön plana çıkmasıyla birlikte bu konular üzerinden de liberal demokratik rejimlerin ve ulus-devletlerin yeniden şekillendiğine tanık olmaktadır.

Bölüm Soruları

- 1- Hukuk neden gereklidir? Tartışınız.
- 2- Hukuk devleti ile kanun devleti arasındaki farkı tartışınız.
- 3- İnsan haklarında klasik ve ekonomik haklar ayrımını tartışınız.
- 4- İnsan hakları Batı dünyasına ait bir kavram mıdır, evrensel midir? Neden?
- 5- Liberal vatandaşlık anlayışının sorunları nelerdir?
- 6- Kimliğe dayalı taleplerin/hareketlerin literatürde “post-materyalist” olarak isimlendirilmesinin sebebi nedir?
 - A)- Postmodernizme yaslanmaları
 - B)- Maddi çıkar temelli olmamaları
 - C)- Üst-kimlikleri hedef almaları
 - D)- İdealist akımlar olmaları
 - E)- Materyalist olmaları
- 7- Aşağıdakilerden hangisi “pozitif” nitelikte bir anayasal hak olarak değerlendirilemez?
 - A)- Eğitim hakkı
 - B)- Barınma hakkı
 - C)- İfade özgürlüğü
 - D)- Ekonomik haklar
 - E)- İstihdam hakkı
- 8-Hukukun üstünlüğü ilkesi aşağıdakilerden hangisini içermez?
 - A)- Anayasa
 - B)- Sınırlı devlet
 - C)- İdari işlemlerin hukuka uygunluğu
 - D)- Yargısal süreçlerin hukuka uygunluğu
 - E)- Yönetenlerin mutlak otoritesi

9- İnsan hakları düşüncesi köken olarak hangi hukuk anlayışına dayanır?

A)- Örf hukuku

B)- Doğal hukuk

C)- Pozitif hukuk

D)- Anayasal hukuk

E)- Liberal hukuk

10- Aşağıdakilerden hangisi hukuk düzenini tesis eden esas unsurlardan değildir?

A)- Meşru zor ve şiddet tekeli

B)- Anayasal devlet

C)- Bağımsız mahkemeler

D)- Hak ve sorumluluklar

E)- Ekonomik gelişmişlik

Cevaplar

6-B, 7-C, 8-E, 9-B, 10-E

12. SİYASAL KATILIM

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümde siyasal katılımın çeşitli biçimleri ele alınacak. Siyasal partilere dayanan siyasal katılımın araç ve çeşitleri; baskı ve çıkar grupları üzerinden siyasal karar alma süreçlerine katılım ve son olarak da farklı toplumsal kesimlerin kendi çıkarlarını veya toplumun genelini ilgilendiren çıkarları savunma biçimi olarak toplumsal hareketler bu bölümün konusunu oluşturacak.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Siyasal partileri nasıl kategorize edebiliriz?
2. Siyasal parti sistemi ne demektir?
3. Baskı ve çıkar grupları siyasal karar alma süreçlerine nasıl etki ederler?
4. Toplumsal hareketleri çıkar ve baskı gruplarından ayırt eden hususlar nelerdir?
5. Sivil toplum kavramı neden önem kazanmıştır?
6. Sivil toplum kuruluşlarının bürokratikleşmesinden bahsetmek mümkün müdür?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Siyasal partiler ve parti sistemleri	Siyasal partilerin ve bunların oluşturdukları siyasal sistemlerin genel özellikleri öğrenilir.	İleri okuma
Baskı ve çıkar grupları	Baskı ve çıkar gruplarının nasıl işledikleri öğrenilir.	İleri okuma
Toplumsal hareketler	Toplumsal hareketlerin genel özellikleri öğrenilir.	İleri okuma
Sivil toplum	Sivil toplum kavramının demokrasi tartışmaları çerçevesindeki yeri öğrenilir.	İleri okuma ve tartışma

Anahtar Kavramlar

- Siyasal partiler
- Siyasal parti sistemleri
- Baskı ve çıkar grupları
- Toplumsal hareketler
- Sivil toplum
- Sivil toplum kuruluşları

Giriş

Hatırlanacağı üzere demokrasi kelimesi, Yunanca kelime köklerinden “halk” anlamına gelen **demos** ve “yönetmek” anlamına gelen **kratos** sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan ulus-devletler çağında, demokrasinin öznesi olan **demos**, siyasal katılım haklarını, özellikle de seçimlerde oy kullanma hakkını elde eden ulusal vatandaşlardan oluşmaya başladı. Günümüzde **demos**'un sınırlarının ulus-devletlerin pasaport sahibi olmayan üyelerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi yönünde çabalar var. Örneğin, Avrupa Birliği (AB) vatandaşları, yerel, bölgesel ve birlik ile ilişkili seçimlere katılma haklarına sahipler, fakat vatandaşları olmadıkları ülkelerin ulusal seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip değiller.

Bugün için modern liberal demokrasilerin şekillenmesindeki siyasal aktörlerin ulusal vatandaşlar oldukları söylenebilir. Modern vatandaşlık, içerisinde bir dizi sivil, siyasal ve ekonomik hakları barındırır. Modern vatandaşlığın bireysel boyutu, Avrupa'da on yedinci yüzyıl süresince mahkemeler ve bireysel yasal hakların, mutlakıyetçi devletler karşısında ortaya çıkmasıyla oluşmaya başladı. Siyasal haklar da on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda modern parlamenter sistemlere koşut olarak gelişti. Vatandaşlığın sosyal boyutu ise yirminci yüzyıla ait bir olgudur ve refah devleti politikalarının uygulanmaya başlaması ile ilintilidir. Vatandaşlık, ulus-devletler içerisinde, her ne kadar her zaman bu sıralamayla olmasa da, sivil, siyasal ve sosyal boyutlarıyla evrilmiştir.

Sivil, siyasal ve sosyal haklar silsilesi içerisinde siyasal haklar özgün bir yere sahiptir zira aslında diğer hak kategorilerinin içeriğinin ne olacağını belirleyen toplumun çeşitli kesimlerinin siyasal olarak ne derece aktif oldukları ve siyasal özgürlüklerinin sınırıdır. Bu nedenledir ki işçiler ve kadınlar gibi toplumun avantajlı olmayan kesimleri on dokuzuncu ve hatta yirminci yüzyıl boyunca “oy hakkı” için mücadele vermişlerdir. Oy kullanmanın siyasette söz sahibi olabilmenin en temel aracı olduğu düşünüldüğünde, hayli uzun süren bu mücadelelerin önemi daha iyi anlaşılabilir.

Bugün için siyasal katılım artık salt seçimlere katılma çerçevesinde düşünülmemektedir. Vatandaşların 4-5 yılda bir seçim yapan pasif özneler olarak görülmemeleri, devletin çeşitli konulardaki karar alma mekanizmalarına giderek daha fazla katılmaları, hatta karar mekanizmalarını devlet bürokrasisinin ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının beraber oluşturdukları yeni yönetim mekanizmaları demokratikleşme tartışmalarının temel bileşenlerinden biri hâline gelmiştir.

12.1. Temel Siyasal Katılım: Oy Verme ve Siyasal Partiler

Modern demokrasiler en temelde temsili nitelik taşımaktadırlar. Yani oy kullanma hakkına sahip vatandaşlar belirli bir siyasal özneye, siyasal erki temsil eden kurum ve mekanizmalarda bulunma ve kendileri adına bu erki kullanma yetkisini verirler. Temsil, bireyin (örneğin bir başkanın) ya da bir grubun (örneğin bir siyasal partinin) büyük topluluklar adına ve onların yerine davranmasını içeren bir ilişkidir. Modern demokrasilerde temsil sıkı bir şekilde seçimlerle bağlantılıdır. Seçimlerin temsilin amacına hizmet etmesi için rekabete dayalı, serbest ve adil olmasının yanı sıra, evrensel oy hakkı temelinde gerçekleşmesi de beklenir.

Seçimlerin çeşitli işlevleri vardır: hükûmetin oluşturulması ve yürütülen siyasaların etkilenmesi gibi. Bunlar seçimlerin “aşağıdan yukarıya” işleyen işlevleridir. Diğer taraftan seçimler aracılığı ile sistem meşruiyet kazanır, kamuoyu seçimde ortaya atılan tezler çerçevesinde enforme edilir ve şekillendirilir ve siyasal elitler güç kazanırlar. Bunlar da “yukarıdan aşağıya” yönelik işlevlerdir. Başka bir deyişle seçimler sadece vatandaşların yaptıkları seçimlerin yukarıya aktarılmasından ibaret değildir; seçim süreci içerisinde “yukarı” da “aşağısını” şekillendirir ve onu mobilize eder. Temsil, “aşağı” ile “yukarı” arasındaki bu karşılıklı etkileşiminden oluşur.

Temsilin oluşmasında üç önemli ögeden bahsedilebilir: oy veren seçmenin tercihi, bu tercihi temsiliyete çeviren seçim sistemi ve temsiliyeti gerçekleştiren siyasi partiler.

12.1.1. Oy Verme

Oy verme bir dizi psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve ideolojik etki çerçevesinde şekillenir. Oy verme davranışını açıklamaya yönelik çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu minvalde 4 modelin öne çıktığını söyleyebiliriz:

Parti kimliği modeli: Burada insanların siyasal kimlikleri ve buna bağlı olarak belirli bir parti ile kendilerini özdeşleştirmeleri ön plana çıkmaktadır. Seçmenler partiyi kendi partileri olarak tanımlarlar ve kendilerini partinin daimi destekçileri olarak görürler. Bu noktada aile politik kimliğin oluşumunda ve politik değerlerin aktarımında önemli bir öge olarak ön plana çıkar, zira bu türden bir partizan siyasal tutumun ortaya çıkışında ailenin değer aktarımının önemli olduğu öngörülür.

Sosyolojik Model: Bu model oy verme davranışını seçmenin içerisinde bulunduğu sosyal ve ekonomik duruma bağlar. Aile yerine burada seçmenin sosyolojik kökeni ön plana çıkar. Bu sosyolojik zemin sınıf, cinsiyet, etnisite, inanç ve bölge temelli olabilir.

Rasyonel Tercih Modeli: Bu modelde topluluk değil, birey ön plana çıkar. Buna göre oy verme toplumsal değil, bireyin kendi çıkarları doğrultusunda yaptığı rasyonel bir tercihtir. Bu modelde seçmen, çeşitli partiler karşısında adeta bir tüketici durumundadır ve partiler de kendilerini geçmiş icraatları ile beğendirmeye çalışan satıcılar gibidirler.

Hâkim İdeoloji Modeli: Bu model oy vermeyi bireylerin uğradıkları ideolojik manipülasyon ve kontrol mekanizmalarına bağlarlar. Bu modelde özellikle kitle iletişim araçlarının, eğitimin oy verme konusundaki etkileri ön plana çıkmaktadır. Althusser’in

“devletin ideolojik aygıtları” olarak isimlendirdiği bu kurumlar çerçevesinde bireyin oy verme davranışı şekillendirilmektedir.

Seçimlerin hangi sistem altında yapıldığı da demokratik işleyiş açısından önemli bir husustur. Seçim sistemleri, seçimde alınan oy oranı ile temsil kurumlarında kazanılan temsil oranı arasındaki ilişkiyi belirledikleri için önemlidirler. Bu minvaldeki temel ayrımı çoğunlukçu temsil düzeni ile nisbi temsil düzeni arasında yapmak mümkündür. Çoğunlukçu sistemlerde alınan oy oranının üstünde bir temsil gücü kazanılır. Bu, seçimde oy oranı itibarıyla çoğunluğu almayan bir partinin temsil mekanizmasında çoğunluğu elde edebilmesine yol açabilen bir sistemdir. Bu sistemlerdeki temel kaygı hiç şüphesiz ki istikrardır. Zira bu sistemler, koalisyon yerine tek parti hükûmetlerinin oluşmasına daha müsaittirler. Örneğin İngiltere’de 1935’ten son seçimlere kadar hiçbir parti seçim çoğunluğunu elde edememiş olmasına rağmen, ülke tek parti hükûmetleri ile yönetilebilmiştir. Nispi temsil sistemlerinde ise oy oranı ile temsil oranı arasındaki paralellığe dayanır. Bu yüzde yüz bir eşitlik olmasa da, çoğunlukçu sistemlerle kıyaslandığında bu yönde daha kesin bir eğilimi temsil eder. Bu sistemlerdeki temel kaygı da seçim adaletidir. Yani istikrardan ziyade, seçimlerde kullanılan mümkün olduğunca oyu temsil mekanizmalarına aktarmak esas gaye hâline gelir. Bu sistemler genelde tek parti hükûmetlerinden ziyade, koalisyon hükûmetlerine daha açıktırlar.

Oy verme davranışının yöneldiği siyasi partiler de hiç şüphesiz ki demokratik siyasal alanın şekillenmesinde temel öneme sahiptir. Siyasal partiler modern politikanın baş organize edici aktörleridirler. Siyasi partiler 19. yüzyıl sırasında temsili hükûmetlerin ortaya çıkışına ve oy hakkının yaygınlaşmasına paralel olarak yer edinmiş kitle politikası araçlarıdır. O zamana kadar “hizip” ya da parti olarak adlandırılan şeyler, genelde anahtar konumunda bulunan bir liderin etrafında toplanan ve aynı düşünceye veya çıkarlara sahip bir grup elite işaret ederken, bu dönemden itibaren kendi bürokrasileri ve yönetim kademeleri olan büyük kurumlara dönüşmüşlerdir.

12.1.2. Siyasal Partiler

Siyasal partiler çeşitli parametrelere göre sınıflandırılmaktadırlar:

Çekirdek ve Kitle Partileri: Çekirdek partiler resmi veya gayri resmi bir lider grubu tarafından yönlendirilen, yüksek düzeyde ideolojik birlik ve tutarlılık içeren, üyeliğin bu ideolojik birlikteliğe katılım üzerinden sağlandığı partilerdir. Bunun karşısında kitle partileri geniş bir üye tabanına seslenmeyi hedefleyen, katı bir ideolojik birliktelik yerine genel amaç ve ilkelerde yine genel bir mutabakatı yeterli gören partilerdir. İkincilere “catch all” (hepsini yakala) partiler de denir.

Temsilci ve Birleştirici Partiler: Temsilci partiler seçimlerde kullanılan oyların basit bir temsilciliğine soyunurlar. Bunun için “hepsini yakala” tipi partiler olarak kurulurlar ve ilkelerden çok mümkün olduğunca temsili gücü yakalamaya çalışırlar. Birleştirici partiler ise basit bir temsilciden ziyade, kitleleri çeşitli amaçlar etrafında hareketlendirmeyi, onları eğitmeyi ve teşvik etmeyi hedeflerler.

Anayasal ve Devrimci Partiler: Anayasal partiler sistemin genel kurallarına uygun olarak hareket eden ve bu kuralların oluşturduğu genel çerçeve içerisinde siyaset yapmayı kabul eden partilerdir. Liberal demokrasilerdeki ana akım partilerin hepsi anayasal partilerdir. Devrimci partilerse ayaklanma veya devrim gibi mobilizasyonlar üzerinden iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen düzen-dışı partilerdir. Bu tür partiler iktidarı ele geçirdiklerinde mevcut anayasal düzeni değiştirirler ve giderek rejim partileri hâline gelirler.

Sağ-Kanat ve Sol-Kanat Partiler: Partilerle ilgili olarak en çok bilinen ayrım budur. Sağ-kanat partiler genelde mevcut sosyal düzeni savunan ve devamlılığı esas alan partilerdir. Sol-kanat partilerse sosyal reform veya topyekûn bir ekonomik dönüşümü esas alan, bu anlamda mevcut düzenle uyuşma göstermeyen partilerdir.

Siyasal partilerin siyasal sistemin sürdürülebilirliği açısından çeşitli işlevleri vardır. Bunlardan ilki temsili sağlamaktır. Temsil, partilerin seçmenlerinin ve üyelerinin görüşlerine karşılık verebilme ve ifade edebilme kapasitesidir. Siyasal partiler üzerinden seçmenlerin büyük bir kısmının talep ve düşünceleri siyasal sisteme aktarılmış olur ve böylelikle siyasal sistem geniş kesimler açısından hem etkinlik hem de meşruiyet kazanır. Bunun yanı sıra partiler siyasal sistemin işleyişi açısından önem arz eden siyasal seçkinleri oluşturma ve istihdam etme işlevini de görürler. Çoğu durumda partiler politikacıları birtakım becerilerle donatır, onlara bilgi ve tecrübe kazandırır ve böylelikle siyasal sisteme bir nevi elit yetiştirir. Temsili sistemin neredeyse bütün mevki ve makamları bu kadrolarca doldurulur ve böylelikle siyasal sistemin işlerliği sağlanmış olur. Üçüncü olarak siyasal partilerin hedef belirleme işlevlerinden bahsetmek gerekir. Daha sonra devletin işleyiş programı olacak olan siyasalar, partiler tarafından oluşturulur ve halkın önüne çıkartılır. Böylelikle siyasi partiler siyasal sistemin bütününe yönelik gerçekleştirilebilir hedefler oluşturur ve onu kamuoyunda yaygınlaştırırlar. Dördüncü olarak, siyasal partiler farklı toplumsal kesimlerin çıkarlarını ifade ederler ve gerçekleştirirler. Partiler genelde iş çevrelerinin, işçilerin, dini veya etnik grupların vs. çıkarlarını savunarak kendilerini oluştururlar. Böylelikle toplum içerisindeki farklı çıkarlar kendilerine bir temsil kanalı bulmuş olurlar. Beşinci olarak siyasal partiler öne sürdükleri fikri, ideoloji ve eylemlerle bireyleri topluma bağlarlar, onları sosyalleştirirler ve kamusal çıkarlar etrafında harekete geçmelerine sebep olurlar. Ayrıca geniş kesimleri siyasal sisteme de entegre ederler. Örneğin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında sosyalist partilerin işçi sınıfının endüstriyel sisteme entegre edilmesinde önemli birer araç oldukları bilinen bir gerçektir. Son olarak da siyasal partilerin liberal demokrasilerde hükûmeti, yani temel yönetim organını oluşturduğundan bahsetmek gerekir. Parlamenter sistemlerde “parti hükûmetleri”nden bahsetmek gerekir. Partiler bu işlevleri ile hem yönetim kademesinin işleyişini üstlenirler hem de meclis ve yönetim arasında da bir bağ oluştururlar.

Fakat siyasal partilerin parlamenter demokrasilerdeki en temel işlevi olan temsili sağlama ile ilgili olarak bazı kalıtsal denebilecek engellere sahip olduklarının altını çizmek gerekir. Soru şudur: Partiler katılımı ve iktidara erişimi yaygınlaştıran bir demokratik yapı olarak çalışabilirler mi? Parlamenter demokrasilerde temel amaçları aslında tam da bu olan siyasal partiler, aslında ortaya çıktıkları 19. yüzyıldan beri bu amacın aleyhine bir gelişim çizgisi izlemişlerdir. Literatürde buna en erken işaret eden isimlerden birisi de, “*Siyasal*

Partiler” (1911) isimli kitabın yazarı olan Robert Michel olmuştur. Michel’e göre her türlü modern bürokratik kurum ve organizasyon gibi siyasi partiler de “oligarşinin demir kanunu” çerçevesinde işlemektedirler. Bu, her türlü organizasyonda esas gücün parti liderlerinden oluşan küçük bir grubun –yani oligarşinin- elinde olduğu anlamında kullanılmıştır. Michels, kitleleri hareketsiz ve edilgen olarak tanımlamaktadır. Bu yüzden işleri yürütecek birilerine gereksinim vardır. Başlangıçta kendiliğinden ortaya çıkan ve bu işi kısa süreli yapacak gibi görünen bu kişiler, zamanla kalıcı olurlar. Bu nedenle her örgütlenme kaçınılmaz olarak oligarşiyle sonuçlanır. Bu durum partinin demokratik olup olmamasına göre de değişmez. Parti büyüdükçe üyeler ile yöneticiler arası çelişkiler artar. Zamanla yabancılaşan parti yöneticileri ile üyelerinin çıkarları birbirinden oldukça farklılaşır. Bu durumda ise, yöneticileri devirmek için uğraş verenler çıkar. Ancak yöneticiler değişse bile süreç aynı şekilde işleyeceği için sonuç değişmeyecektir. Hem de sağ-kanat ve sol-kanat parti ayrımı olmaksızın: Michel kendi araştırmasını bizzat Alman Sosyal Demokrat Partisi üzerinde yapmıştır. Lider ağırlığının daha somut hissedildiği sağ-kanat partilerde bu durum daha olağan karşılanırken, genelde daha az monolitik olan ve kendi içlerinde fikrîsel bazı fraksiyon veya hizipler barındıran sol-kanat partilerde parti içi demokrasi daha yakıcı bir gündem oluşturagelmıştır.

Michel’in çalışması çeşitli eleştirilere uğramış ve çeşitli açılardan yanlışlanmış olsa da, siyasal partilerin gayet açık ve demokratik yapılar olarak işlediklerini söylemek bugün bile zordur. Daha sonraki derslerimizde ele alacağımız anti-politika akımının önemli bir nedeni de siyasal partilerin katı, bürokratik ve katılıma özendirmeyen bugünkü yapılarıdır. Bunun yanı sıra, özellikle ABD gibi ülkelerde küresel şirketlerin parti yapıları ile girdikleri girift ilişkiler bu partilerin demokratik temsil ile olan bağlantıları hakkında derin şüpheler uyandırmaktadır.

12.1.3. Siyasal Parti Sistemleri

Siyasal parti sistemleri de üzerinde durulması gereken bir diğer husustur. Siyasal rejimlerin tek, iki ya da çok partili olması arasında demokrasi açısından önemli farklılıklar vardır. Ancak asıl farklılık tek partili rejimle diğerleri arasındadır. Çünkü tek partili rejimlerde muhalefet ya baskı altındadır ya da yasal olarak örgütlenmesi önünde engeller vardır. Oysa birden çok partinin varlığında muhalefet yasal olarak örgütlenmektedir.

Tek Partili Sistemler: Öncelikle gerçek tek partili sistem ile birden çok partinin bulunmasına rağmen gerçekte tek parti gibi işleyen rejimlerin birbirlerinden ayrılması gerektiği belirtilmelidir. İkinci durumda birden fazla parti olsa da muhalif partiler ya göstermeliktir ya da uzun süre iktidara gelme olasılıkları yoktur. Oysa muhalif partilerin uzun süre iktidara gelme olasılıkları olmasa da, iktidar için yasal mücadele yollarını kullanabiliyorlarsa, bu sistem tek partili değildir. Komünist rejimlerdeki tek parti hâkimiyeti, Gana, Tanzanya gibi az gelişmiş ülkelerde bir ulusal lider etrafında örgütlenen partilerin hâkim olduğu sistemler tek parti sistemlerine örnek olarak gösterilebilir.

İki Partili Sistemler: Bu sistemlerde hükûmet olmak için eşit şans ve güce sahip iki parti bulunur. Diğer partiler yasak değildir, fakat efektif olarak iktidara gelme şansları yok denecek kadar azdır. ABD bu konudaki en iyi örnektir. Demokratlar ve Cumhuriyetçilerin domine ettiği siyasal alanda, sesleri çok duyulmayan birçok başka partinin şansı yok denecek

kadar azdır. Yakın zamana kadar İngiltere’de de İşçi Partisi ile Muhafazakârların etkinliğinde devam eden siyasal sistem Liberal Demokratların son seçimlerden sonra hükûmet ortağı olmayı başarmaları ile önemli bir dönüşüme uğramıştır.

Hâkim Parti Sistemi: Bu sistemde çok partili hayat yasak değildir; iktidara gelmek için birden çok parti rekabete dayalı seçimlere katılır. Fakat bu seçimlerde uzun süreler boyunca tek bir partinin galebe çaldığı ve neredeyse doğal yönetici hâline geldiği sistemlere hâkim parti sistemi denmektedir. Örneğin 1993 yılında iktidardan düşene dek tam 38 yıl iktidarda kalan Japonya’daki Liberal Demokrat Parti, 1947’de bağımsızlık elde edildikten sonra Hindistan’da 30 yıl kadar iktidarda kalan Kongre Partisi hâkim parti sistemi içerisinde yönetmişlerdir.

Çok Partili Sistemler: İkidenden daha fazla partinin hükûmet için şansının bulunduğu, çoğunlukla da koalisyonlar ortaya çıkaran parti sistemidir. Bu sistemlerde büyük partiler bulunsa da, küçük partiler de, siyasal alanın parçalanmışlığına bağlı olarak hükûmete girebilmektedir. Hatta bu şekilde bazı uç-radikal partiler de hükûmet şansı yakalayabilmektedirler.

Çok teknik gibi görünen, fakat siyasal alanı şekillendiren, onun sınırlarını ve işleyiş biçimini çizen bu özellikler demokrasinin işleyiş biçimi açısından bu anlamda kurucu bir rol üstlenirler. Zira bireylerin oy verme davranışlarının nasıl belirlendiği, seçim sisteminin hangi ilkelere ağırlık verdiği veya siyasal partilerin iç işleyişleri demokrasi kültürünü oluşturan unsurlardır. Bu anlamda hem belirli bir toplumun demokratik seviyesini hem de o toplumdaki mevcut güç dengelerini göstermeleri açısından bu parametrelerin incelenmesi önemlidir.

Fakat elbette ki siyasal katılım salt seçimlerden, oy vermekten ve siyasal partilerden ibaret bir süreç değildir. Bunun yanı sıra katılımı daha dar ve geniş çerçevede örgütleyen kesim ve eylem anlayışları da söz konusudur. Bu tip alternatif katılım biçimlerinin ortaya çıkmasında önemli bir neden hiç şüphesiz ki siyasal partilere duyulan güvenin zaman içerisinde azalması olmuştur. Partilerin bu düşüşlerinin çeşitli yapısal nedenleri de vardır. İlk siyasal partilerin gerçekten de bürokratik bir hantallık içerisinde işlediklerini, bu nedenle de toplumsal gidişatı yakalayamadıkları söylenebilir. Bu anlamda partiler gereksiz, rutin ve bürokratik işlere bürünmüş yapılardır. Hâlbuki tek bir mesele üzerine odaklanan çeşitli siyasal gruplar partilere göre daha sonuç alıcı eylemler üretebilmektedirler. Yerel, katılıma açık, esnek ve çabuk uyarlanan siyasal baskı grupları veya aktivist grupları giderek siyasal partilerden daha fazla sonuç üretir hâle gelmişlerdir. Hatta çoğunlukla siyasal partiler bu türden yapıların önünü tıkayan yapılar olarak algılanmaya başlamıştır. Bu durum modern toplumların karmaşık yapısı ile ilintilidir. Modern toplumların yönetilmesi artık bürokratikleşmiş yapılar içerisinde mümkün olmamaktadır. Kitlese, kesimsel ve bireysel düzeyde sorunlar ve beklentiler arttıkça siyasal partiler bunların hepsine çözüm üretememektedir. Bu nedenle bahsi geçen mesele odaklı gruplar insanlara giderek daha “sahici” gelmektedir. Geniş, programa dayalı siyasal partiler yerine, cinsiyet eşitliği, nükleer güç, hayvan hakları, ekolojik bozulma gibi sorunlara odaklanan siyasetler öne çıkmaktadır. Bu yönelime yol açan başka bir husus da, yukarıda bahsi geçtiği üzere, modern kitle partilerine zemin hazırlayan vatandaş, sınıf gibi modern kimlik kategorilerinin giderek zayıflamasıdır. Bu durum siyasal partilerin de giderek zayıflamasına yol

açmaktadır. Eskiden daha geniş kitlelere seslenebilen siyasal partiler, giderek daha kırılgan hâle gelmektedir.

Modern siyasal hayat içerisinde partilerin ortaya koydukları bu olumsuzluklar, daha esnek ve efektif katılım biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Burada sadece bunlardan ikisine –çıkar ve baskı grupları ile toplumsal hareketlere- kısaca değineceğiz.

12.2 Çıkar ve Baskı Grupları

Çıkar grubu, ortak maddi veya manevi çıkarları olan insanların bu çıkarları korumak ve ilerletmek için bir araya gelmelerini ifade eder. Çıkar grubu kavramı, etnik, dini ve kültürel grupları ifade edebildiği gibi, kooperatifler gibi ekonomik veya meslek odaları profesyonel bazda bir araya gelen grupları da kapsamaktadır. Çıkar grupları, resmi karar alıcılar, kamu makamları üzerinde etkilerini kullanır hâle geldikleri andan itibaren birer baskı aracına dönüşmüş olurlar.

Çıkar ve baskı grupları dar ve tanımlı çıkarları dile getirirler. “Emeklilik”, örneğin, ekonomik ve sosyal bazı hakların kazanılması ve savunulması açısından bir çıkar ve baskı grubu olarak örgütlenebilir. Fakat yaşlılık nicelik ve nitelik olarak çok geniş olduğu ve içerisinde birçok farklı çıkarı barındırabileceği için bu kategori altında sayılamaz.

Çıkar ve baskı grupları pragmatik, hedefe odaklı birlikteliklerdir. Kapsamlı veya siyasal nitelikte programları yoktur. Amaçları siyasal iktidarı ele geçirmek değil, çeşitli mekanizmalar üzerinden siyasal iktidara veya kamu kurumlarına baskı yaparak çıkarlarının gerçekleştirilmesini sağlamaktır.

Çıkar ve baskı grupları kendi aralarında üye sayıları ve kurumsal yapılarına göre ayrıştırılabilirler. Ekonomik açıdan güçsüz kesimler, örneğin işçilerin oluşturduğu sendikalar ve esnaf, çiftçi örgütleri gibi bazı çıkar grupları üye sayılarının fazlalığını bir pazarlık gücü olarak kullanırken; sermaye kesimleri gibi üye sayısı bakımından çok dar kalan gruplar ekonomik güçlerini aynı şekilde kullanırlar.

Çıkar ve baskı grupları ile siyasal partiler artık günümüzde modern siyasal alanın birbirini tamamlayan, doğal üyeleri olarak görülmektedir. Bu anlamda çıkar grupları, siyasal partilerin tabandakilerin gerçek ihtiyaçlarından kopmamasını sağlamanın bir aracı olarak da görülmektedir. Çıkar ve baskı grupları bu işlevi çeşitli mekanizmalar üzerinden gerçekleştirirler: Seçimler sırasında kendi içlerinden çıkan bir adayın parlamentoya girmesi için çalışabilirler, var olan bir adayı kendi çıkarlarını kabul ettiği takdirde destekleyebilirler, kendi çıkarlarını ilgilendiren yasaların gündeme gelmesi durumunda kamuoyu yaratarak baskı oluşturabilirler vesaire. Hiç şüphesiz ki bu mekanizmalardan en bilineni özellikle ABD’de işleyen lobicilik olagelmıştır. Çeşitli çıkar ve baskı gruplarını temsil etme kapasitesine sahip lobiler her parti ile temas kurmakta ve siyaseti ciddi biçimde etkilemeye devam etmektedirler. Özellikle maddi güce sahip lobiler ABD siyasetinin şekillenmesinde en etkin güç durumundadırlar. Bu durum ABD’de başkanlık seçimlerinde başkan adaylarının yine bu güçler tarafından finanse edilmesi durumu ile birleştiğinde, ABD demokrasisini gayet tartışılır hâle getirir de, ABD’de siyasetin normal işleyişi olarak kabul görmüş durumdadır.

12.3. Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler, özellikle 1960'lardan itibaren ortaya çıkan ve "yeni toplumsal hareketler" denen oluşumlar neticesinde önemli hâle gelmişlerdir. Feminist hareket, yeşil/ekolojik hareket, barış hareketi gibi bu dönemde öne çıkan toplumsal hareketlere, daha yakın dönemlerde nükleer karşıtı hareketler veya küreselleşme karşıtı hareket gibi hareketler de eklenmiş, dolayısıyla ortaya epey geniş bir literatür çıkmıştır.

Elbette toplumsal hareketler bu dönem itibariyle ortaya çıkmamıştır. Aksine, 19. yüzyıl, özellikle kitlesel işçi hareketleri başta olmak üzere, çok büyük toplumsal mobilizasyonlara sahne olmuştur. Fakat 1960lar itibariyle ortaya çıkan "yeni toplumsal hareketler"i bunlardan ayırt eden önemli bazı farklılıklar mevzu bahistir. İlk olarak yeni toplumsal hareketler toplumun genç, iyi eğitilmiş orta sınıflarına dayanmaktadır. Bunlar dar-kesimsel veya geniş-sınıfsal meseleler veya çıkarlardan ziyade, toplumsal hayatın bütününe ilgilendiren ve cinsiyetler arası eşitlik, temiz çevre gibi, literatürde "post-materyalist değerler" olarak nitelendirilen değerler çerçevesinde harekete geçmektedirler. Bu hareketler çoğunlukla, yeni sol olarak adlandırılan ve egemen toplumsal anlayışları ve siyaset tarzlarını hedef alan, kişisel kendini gerçekleştirme ve kendini ifade gibi daha özgürlükçü amaçları barındıran bir siyasal yaklaşımdan beslenirler.

Siyasal olarak herhangi bir siyasi parti ile özdeşleşmezler. Kurulu siyasi partilerden, çıkar ve baskı grubu mekanizmalarından ziyade, doğrudan aktivizmi hayata geçiren bir tarza sahiptirler. Yasal polis şiddetine karşı pasif direniş, protesto edilen kurumları ve kişileri hedef alan doğrudan eylemler ve dini, ahlaki veya siyasal bir ilkeye referansla meşrulaştırılan yasa ihlali anlamına gelen sivil itaatsizlik bu tür aktivizmin en çok kullandığı eylem biçimleridir. 1999'da Dünya Ticaret Örgütü aleyhindeki kitle gösterileri (Seattle Olayları), hemen akabinde 2000'de Prag'da, 2001'de de Cenova'da gerçekleştirilen anti-kapitalist ve küreselleşme karşıtı gösteriler bu tür aktivizmin en yakın örnekleri durumundadır.

Yeni toplumsal hareketler böylelikle, kurumsal siyasetin mekanizmalarının ötesinde eylemlerle belirli bir toplumsal etki yaratmayı hedeflerler. Bunlardan bir kısmı kurumsal mekanizmaların içerisine girmezler ve gevşek koalisyonlar olarak doğrudan aktivizmi sürdürürler. Fakat diğer bir kısmı da örneğin çevre hareketi Greenpeace veya Friends of Earth gibi bir tür küresel sivil toplum kurumu hâline dönüşerek, doğrudan aktivizmin yanı sıra, meselenin muhatapları ile müzakere edebilen, onlar üzerinde bir tür baskı grubu oluşturan bir yapıya da dönüşmüşlerdir.

12.4. Sivil Toplumun Yükselişi ve Sorunları

Sivil toplum kavramı Batı toplumlarının gelişim sürecinin ve Batı siyasal geleneğinin içinde doğup gelişmiştir. Aynı gelenek içinde siyasal-yönetimsel sistem, demokrasi ve demokratikleşme arayışlarının birçok ana temasını kuşatan, onlara rehberlik eden bir kavramdır. Sivil toplum örgütlü sosyal yaşamın gönüllü, kendi kendini üreten, kendi kendini destekleyen, devletten özerk olup bir yasal düzen ya da ortak kurallara bağlı olan alanıdır. Başka bir anlatımla sivil toplum kavramı, devlet denetimi veya baskısının ulaşmadığı veya belirleyici olmadığı alanlarda, bireylerin/grupların devletten izin almadan, kovuşturmayla uğrama korkusu taşımadan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da büyük ölçüde bağımsız hareket ederek tutum

belirleyebildikleri, sosyo-kültürel etkinliklerde bulunabildikleri, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin, etkinliklerin ve kurumların oluşturabildiği bir toplumu ifade etmektedir. Modern sivil toplum, özel hukuk, sivil-siyasal-toplumsal eşitlik ve haklara dayanması nedeniyle yasallık; özerk, kendi kendini oluşturan gönüllü birlikleri kapsamı nedeniyle çoğulculuk; iletişim alanları, kamu katılımı, siyasal iradenin ve toplumsal normların doğuşunu, çatışmasını ve bunlara ilişkin düşüncelerin ifade edilmesini içerdiği için de kamusalılık ile eşanlamlı olarak değerlendirilir. En geniş anlamda sivil toplum rıza ve gönüllülük üzerine kurulan birlikteliklerdir.

Sivil toplum kavramının ve bu kavrama bağlı olarak gelişen siyasal mülâhazaların ortaya çıkışında devlet merkezli ekonomi yönetimine, bu minvalde ortaya çıkan toplum tasarımlarına, bu tasarımları üreten bürokrat ve profesyonellere duyulan genel bir kuşkuculuğun etkili olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 1980’ler itibariyle hız kazanan küresel piyasa ilişkileri devletin ekonomide ve toplum hayatındaki yerini sorgulatır hâle getirmiş ve ideolojik alanda hızlı bir anti-devletçilik etkin olmuştur. Bu anlamda dönemin diğer tarihsel verileri de etkin olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan doğu blokundaki komünist rejimlerin giderek sürdürülemez hâle gelmeleri ve 1989’dan başlayarak bir bir yıkılmaları, Batı Avrupa’daki planlamacı sosyal demokrat partilerin güç kaybetmeleri, bu anti-devletçi döneme damgasını vuran diğer gelişmeler olmuştur.

Dolayısıyla sivil toplum kavramının yeniden gündeme gelmesi, hem sosyalist hem de liberal rejimler açısından, bireysel hak ve özgürlüklere vurgu yerine devletin dönüştürülmesi amacına yönelik olmuştur. Sivil toplum kavramı bu süreçte, bireysel haklardan demokrasiye geçiş, katılımcı demokratik bir toplum oluşturulması ve devlet-toplum-birey ilişkilerinin demokratik bir şekilde yeniden düzenlenmesini hedeflemiştir. Katılımcı demokrasi düşüncesi burada anahtar niteliğindedir. Zira bu düşünce doğrultusunda sadece sovyetik demokrasi modellerinin değil, liberal temsili demokrasilerin de yeterince katılımcı olmadıkları iddia edilebilmiş ve liberal demokrasilerin katılımcılık doğrultusunda revize edilmeleri hedeflenmiştir.

Kısacası bu dönem içerisinde sivil toplum merkezli siyasal yaklaşımlar bir tür yeni anti-devletçi muhalefet işlevini görmüştür. Devlet iktidarının yukarıdan aşağıdancılığı karşısında “sivil toplumculuk” aşağıdan yukarılığı, kastlanmış temsili kurumların yönetimi yerine aşağıdan katılımı esas alan demokratik bir yaklaşımı temsil etmiştir. Hatta Marksist literatür içerisinde de sivil toplum yer tutar hâle gelmiştir. Batı toplumlarındaki iktidar yapılanmasını – yani hegemonyayı- anlamak için sivil toplum kavramını kullanan Marksist düşünür Gramsci bu dönemde ön plana çıkmış ve fikirleri geniş bir etki yaratmıştır. Bu etkinin merkezinde Gramsci’nin sivil toplum alanı ile özdeşleştirdiği rıza üretimi bulunmaktadır. Buna göre Batı kapitalist toplumlarında iktidar salt zora dayalı olarak ortaya çıkmamakta, sivil toplum içerisinde yer alan rıza üretim mekanizmalarından da beslenmektedir. Sivil toplumun bu özelliği Gramsci’ye göre gelişmiş Batılı kapitalist toplumları, diğer toplumlardan ayırt eden temel özelliktir. Gramsci’nin bu düşüncelerinden etkilenen birçok Marksist katılımcı demokrasiyi Marksist anlayışa yediren yeni düşünsel ürünler ortaya koymuşlardır.

Fakat sivil toplum düşüncesi salt anti-devletçi bir muhalefet düşüncesi olarak kalmamıştır. Sivil toplum düşüncesi, etkinlikleri giderek artan sivil toplum kuruluşları (STK) çerçevesinde kurumsal bir kimlik bulmuştur. Aynen sivil toplum tanımında olduğu gibi STK tanımında da bir bütünlük sağlanamamış, birbirinden oldukça farklı tanımlar ortaya konmuştur. Günümüzde uluslararası arenada “non-governmental organizations” ya da daha nadir olarak “nonprofit organizations” kullanımlarının karşılığı olarak ülkemizde, “sivil toplum kuruluşu” deyiminin yanı sıra “3. sektör, gönüllü kuruluşlar, hükûmet dışı kuruluşlar, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar” gibi kullanımlar da mevcuttur. Kısa bir tarif vermek gerekirse, sivil toplum kuruluşları, belirli bir mekân ve zamanda bilgiye dayanılarak teşhis edilen bir ihtiyacı ya da bir ihtiyaçlar demetini karşılamayı amaç edinen, ekonomik kar amacı gütmeyen hizmet veren, devlet aygıtının dışında durup, kamusal amaçlar doğrultusunda üretim yapan kuruluşlardır.

STK'ların demokrasi kurmadaki güncel rolleri yurttaşlar arasında demokratik değerlerin savunulması, temsil edilmeyen grupların güçlendirilmesi, katılımcı demokrasinin sağlanması ve ekonomik reforma katkıda bulunulması olarak özetlenebilir. Bunlara ek olarak STK'ların hükûmet ve yurttaşlar arasında arabuluculuk yaptığı da söylenebilir. Böylelikle STK'lar, farklı ilgi ve isteklere sahip aktörler arasında köprüler kurarak 'kamusal alan'lar yaratmaktadırlar. Son olarak STK'lar kurum içi yapıları ve karar alma mekanizmalarının yarattığı örnekler sayesinde bir demokrasi kültürünün oluşmasını sağlarlar.

Fakat tüm bu işlevler hem teoride hem de uygulamada sorgulandığında çelişkili sonuçlara varmak mümkündür. Temsil edilmeyen gruplar söz konusu olduğunda, tüm dünyada yaşanan sorun bu amaçla hareket eden STK'ların çoğunun tabandaki yurttaşla bağının çok zayıf olmasıdır. Öyle ki kimi durumlarda STK'lar hedef kitlelerinin gerçek ihtiyaçlarının temsil etmek konusunda zayıf kalabilmektedirler. Giderek profesyonel kurumlara dönüşmüşler ve devlet bürokrasisinin bir benzerini kendi içlerinde oluşturmaya başlamışlardır. Bunun en ağırlıklı hissedildiği durum STK'ların ekonomik kaynakları ile ilgilidir. STK'ların dışarıdan gelen maddi desteğe bağımlılıkları nedeniyle hedef kitlelerinden ziyade fon aldıkları kurumlara hesap vermeleri artık giderek bir normal hâline almıştır. Bu durum STK'ların ihtiyaca göre proje üretmekten uzaklaşıp var olan fon kaynaklarına göre hareket edebilmelerine yol açmaktadır. Fon alabilme yolları gayet teknik ve bürokratik süreçleri içermekte, bu da STK'ları her geçen gün daha fazla bürokratikleştirmektedir.

STK'larla ilgili güncel bir gelişme giderek birer yönetim-idare organı hâline gelmeleri ile ilgilidir. Bahsedildiği üzere, sivil toplum düşüncesi 1980'lerden itibaren katılımcı demokrasi düşüncesi çerçevesinde ortaya çıkmış ve toplumun gönüllü kuruluşlarının yönetimde söz sahibi olmalarını esas almıştı. Bugün için bazı alanlarda devletler, bazı sivil toplum kuruluşlarının yönetsel organlarda söz ve yetki sahibi olmasına yönelik adımlar atmaktadırlar. Çok çeşitli alanlarda devletin, sivil toplumun ve örneğin iş çevreleri gibi konu ile ilgili diğer önemli öznelerin ajanlarının beraberce oluşturdukları yönetsel yapılar giderek yaygınlaşmaktadır. Fakat bu gelişmeyi katılımcı demokrasi modelinin gelişmesi olarak görmek mümkün müdür? Pek değil. Zira biraz önce de belirtildiği üzere, bu alanlara giren STK'lar aşırı bürokratik, bağlı bulundukları topluluğa hesap verebilirlikleri düşük teknik yapılar hâline gelmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu olan devletin sivilleşmesinden ziyade, sivil toplumun devletleşmesi,

bürokratikleşmesidir. Başka bir deyişle, devletten özerkleşme çağrıları ile başlayan bir siyasal düşünce akımı bugün için giderek devletin bir organı olmaya doğru ilerlemektedir.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

1. Siyasal partiler ve siyasi parti sistemlerinin sınıflandırılması,
2. Baskı ve çıkar gruplarının işleyişine dair temelleri,
3. Toplumsal hareketlerin temel özellikleri,
4. Sivil toplumdan katılıma yönelik taleplerin içeriği ve bunun biçimi olarak sivil toplum kuruluşlarının içinde bulunduğu bürokratikleşme/rutinleşme problemini öğrendik.

Bölüm Soruları

- 1- Oy vermeyi etkileyen süreçleri tartışınız.
- 2- Türkiye'deki siyasal partileri sınıflandırınız.
- 3- Türkiye'deki çıkar ve baskı gruplarına örnekler veriniz.
- 4- Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına yol açan toplumsal sorunları kısaca tartışınız.
- 5- “Sivil toplumun devletleşmesi” ne anlama gelmektedir?
- 6- Aşağıdakilerden hangisi çıkar gruplarını tanımlayan bir özellik değildir?
 - A)- Dar kesimsel çıkarları dile getirirler.
 - B)- Bir ideolojiye dayanmazlar.
 - C)- Yönetim erkini ele geçirmeyi hedeflemezler.
 - D)- Demokrasiyi savunurlar.
 - E)-Kapsamlı bir programları yoktur.
- 7- Aşağıdakilerden hangisi bir çıkar grubu değildir?
 - A)- Sendikalar
 - B)- Bürokrasi
 - C)- Meslek örgütleri
 - D)- Gençlik
 - E)- İşverenler
- 8- Aşağıdakilerden hangisi anayasal ve yasal yapının dışında yer alan eylem biçimlerine örnek gösterilemez?
 - A)- Pasif direniş
 - B)- Terör
 - C)- Doğrudan eylem
 - D)- Toplu gösteri
 - E)- Yağma

9- Özellikle ABD’de sıklıkla kullanılan çıkar grubu tarzı aşağıdakilerden hangisidir?

A)- Sendikacılık

B)- Dernekçilik

C)- Lobicilik

D)- Medya kampanyacılığı

E)- Toplumsal mobilizasyon

10- Aşağıdakilerden hangisi bir STK (sivil toplum kuruluşları) için söylenemez?

A)- Ekonomik amaçlı değildirler.

B)- Devlet aygıtının dışındadırlar.

C)- Politikaları etkilemeye çalışırlar.

D)- Ortak çıkarı temel alırlar.

E)- Devlete karşıdırlar.

Cevaplar

6-D, 7-D, 8-D, 9-C, 10-E

13. KÜRESELLEŞME, ULUS-DEVLET VE DEMOKRASİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümün temel konusu küreselleşme, devlet ve demokrasi arasındaki ilişkilerin ele alınması olacaktır. Bu minvalde küreselleşmenin ulus-devletleri zayıflatıp zayıflatmadığı, bu meselenin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda bir giriş yapılmakta; bunu yanı sıra küreselleşmenin demokrasi açısından ortaya çıkardığı yeni sorunlara değinilmektedir.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Küreselleşme ulus-devletleri zayıflatmakta mıdır?
2. Yeni ekonomik anayasacılık nedir?
3. Küreselleşmenin demokrasi üzerine etkileri nedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Küreselleşme ve devlet	Küreselleşmenin devlet üzerindeki etkilerini öğrenir.	İleri okuma ve tartışma
Küreselleşme ve demokrasi	Küreselleşmenin demokrasi üzerindeki etkilerini öğrenir.	İleri okuma ve tartışma

Anahtar Kavramlar

- Küreselleşme
- Yeni ekonomik anayasacılık
- Demokrasi açığı

Giriş

Devlet, siyasal teori içerisinde yönetim meselesine dair yapılan tartışmaların merkezi unsuru olagelmıştır. Bu anlamda, küreselleşme ve yönetim merkezli tartışmaların da ilk elde ulus-devletlerin otorite kaybettikleri varsayımı üzerinden yürütülmüş olmasına şaşmamak gerekir. Gerek popüler tartışmalarda gerekse akademik literatürde küreselleşmenin ulus-devlet merkezli sistem aleyhine gelişen bir süreç olarak ele alınması, neredeyse içinde bulunduğumuz dönemi imleyen bir tür “ezber varsayım” hâline gelmiş durumdadır. Bu değerlendirmelerde devlet, “karar verme kapasitesi” açısından ele alınmakta ve dolayısıyla küreselleşme olarak adlandırılan süreç içerisinde bu kapasitenin düşmesine bağlı olarak, sürecin ulus-devletler aleyhine geliştiği tespitine varılmaktadır.

Bu tartışma küreselleşme döneminde demokrasinin kaderi ile ilgili olduğu için önemlidir. Zira ulus-devletler bugün itibariyle liberal demokratik kurumların işlediği alanlardır. Eğer küreselleşme ulus-devletlerin aleyhine işleyen bir süreçse bu durumda demokrasinin de yeniden tartışılmaya açılması gerekir.

13.1. Küreselleşme ve Devlet

Öncelikle küreselleşme dendiğinde ne anlaşılması gerektiğini ele alalım. Bunu beş madde altında ele almak mümkündür:

İlk olarak bilgi teknolojilerinin gelişiminden ve küreselleşmeye sağladıkları altyapıdan bahsetmek gerekir. Enformasyonun çok hızlı dolaşabildiği bir dünya, hiç şüphesiz ki mal üretiminden ticarete kadar birçok alanda işlevleri hızlandırmış durumdadır. Bugünün finansal ekonomisi mevcut enformasyon aktarım teknolojileri olmaksızın var olamazdı. Başka bir örnek ise hizmet üretiminden verilebilir. Bugün için örneğin ABD’de sağlık hizmeti veren hastaneler, MR gibi görüntülü teşhis sonuçlarını internet üzerinden Hindistan’a anında gönderebilmekte ve orada raporunun oluşturulmasını sağlayabilmekte. Bu örnek anlamlıdır, zira bir yandan bilgi ve enformasyonun dolaşım kolaylığını göstermektedir, diğer yandan da bu kolaylığın neye yaradığını. ABD’deki hastaneler bunu maliyeti düşürmek için yapmaktadır zira Hindistan’da doktorlar MR yorumlama işini daha uygun fiyatlara yapmaktadırlar. Başka bir deyişle küreselleşme ve teknoloji objektif gelişmeler değillerdir: Kazanan ve kaybedenleri vardır.

İkinci olarak uluslararası sistem içerisinde farklı aktörlerin ortaya çıktığından bahsetmek gerekir. Üretim ve ticaretin giderek daha küresel ölçeklerde yapılır olması şirketleri de giderek küreselleşmenin birer aktörü hâline getirmiştir. Özellikle bazı ulus-devletlerin gayri safi milli hasıllarından dahi daha fazla bütçeye sahip olan devasa çokuluslu şirketler dünya ekonomisinin işleyişini ciddi biçimde belirler hâle gelmişlerdir. Çokuluslu şirketler bir yandan üretimi tüm küreye yayarak, literatürde “küresel meta zincirleri” olarak isimlendirilen ve ulusal sınırları aşacak şekilde işleyen entegre üretim sistemleri oluşturdular, diğer yandan da özellikle ticareti büyük oranda ellerine aldılar. Bazı istatistiklere göre dünyada ürünlerin %40’ı çokuluslu şirketler tarafından üretilirken uluslararası ticaretin %70-80’i yine onlar tarafından gerçekleştiriliyor.

Üçüncü etken olarak, hem ticaret kuralları hem üretime dair standartların giderek ortaklaşması ve en önemlisi de finansal piyasaların sıkı bir şekilde küresel çapta entegre edilmeleri üzerinden ülkelerin ekonomik entegrasyonlarının insanlık tarihinin en üst seviyesine çıkmış olduğundan bahsetmek gerekir. Bugün için uluslararası ticaretin ve finans hareketlerinin geçmişe kıyaslandığında inanılmaz boyutlarda olması bu entegrasyonu sağlıyor. Sermaye hareketleri önündeki her türden engelin kaldırılması ile birlikte, bu hareketlerin sürekliliği açısından ulus-üstü diyebileceğimiz bir alan oluşmuş durumda. Başka bir deyişle, gerek üretim gerek finans alanında sermayenin rahat dolaşabilmesi için ulusal piyasalar giderek bir küresel piyasanın yerel ayakları hâline geliyorlar.

Dördüncü olarak küreselleşme aslında paralel bir biçimde ekonomik bloklar ve alt bölgeler yaratıyor. Avrupa Birliği’nin yanı sıra Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Latin Amerika ticaret bloğu olarak Mercosur ve Güney-Doğu Asya Ulusları Birliği gibi bölgesel anlaşmalar ve kurumsallaşmalar küreselleşme sürecine paralel bir şekilde geliştireyorlar.

Son olarak da küreselleşmenin adeta bekçileri diyebileceğimiz kurumların öneminin giderek arttığından bahsetmek gerekiyor. II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan ve Bretton Woods kurumları olarak da bilinen Dünya Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası, özellikle azgelişmiş ülkelerin küreselleşmenin taşıyıcı zemini olan serbest piyasa ekonomilerine dönüşmeleri için temel organlar hâline gelmiş durumdadır. Bunların yanı sıra muazzam seviyelere ulaşan küresel ticaretin kurallarını koyan ve uygulayan Dünya Ticaret Örgütü ticareti serbestleştirmek konusunda küresel otorite durumundadır. Serbest piyasanın bu üç temel kurum üzerinden küreselleştiğini ve bugün ekonomik küreselleşme olarak bildiğimiz duruma ulaştığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Tüm bu etkenler ulus-devletleri nasıl ve ne yönde etkilemektedir? İlk etapta olumsuz etkilediğini söylemek elbette mümkündür. Serbest piyasanın kuralları ulus-devletlerin iç hukuklarının üzerinde etki göstermekte, ulus-devletler sermaye hareketleri karşısında savunmasız kalmakta, çokuluslu şirketler yatırım açısından ulus-devletleri dize getirmekte, küresel ticaretin kuralları galebe çalmakta ve en önemlisi de IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların serbest piyasaya yönelik koyduğu koşullar özellikle azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için neredeyse bir anayasa hâline gelmektedir.

Aslına bakılırsa literatürde de konu “yeni anayasacılık” veya “yeni ekonomik anayasacılık” başlığı altında tartışılmaktadır. Yeni anayasacılık, devlet yapılarını kısa devreye uğratan ulus-üstü ağının bir tür amentüsü olarak anlaşılabilir. Bu elbette bildiğimiz anlamda siyasi, yazılı bir anayasa değil, daha çok küresel ekonominin geçerlilik kazanan kurallarının bütününe gönderme yapan bir metafordur. Ekonomik anayasacılık yeni küresel ekonominin hukuki yapısını oluşturmayı hedeflemektedir. Bu anlamda ekonomik anayasacılık piyasaya, kendi kural, prosedür ve kurumlarıyla, onu devlet müdahalesinden koruyacak bir anayasal düzen muamelesi yapma girişimi olarak görülebilir. Ekonomik anayasacılık bu hâliyle, belirli tarzda bir devlet organizasyonu ve yapısını talep etmektedir: amacı piyasa düzenini korumak olan düzenleyici bir devlettir.

Belirtildiği üzere Bretton Woods kurumları, NAFTA ve Avrupa Birliği gibi bölgesel kuruluşlar, Dünya Ticaret Örgütü gibi çok taraflı anlaşmalar yeni küresel anayasanın bileşenleri olarak ön plana çıkmaktadırlar. Yeni ekonomik anayasacılık, serbest piyasa sisteminin küresel bir bağlamda inşasını hedef almakta ve bu anlamda merkezine uluslararası rekabetin derinleştirilmesi, esnek sermaye birikimine yönelik imkânların geliştirilmesi ve sermaye birikimi sürecini ulus-devlet sınırlarından ulus-ötesi bir bağlama taşınmasını koymaktadır. Küresel piyasa disiplininin ayaklarını oluşturan bu hususlar, devlet yapılarının küresel ekonomiye bağlanabilmek için uyumlanmak durumunda oldukları şartlarını ortaya koymaktadırlar.

Daha önce bahsedildiği üzere liberal demokratik rejimler açısından hukukun üstünlüğü en temel ilkelerden birisidir. Hukuk, halk iradesinin tecellisi olan parlamentoda, halk iradesini temsil edenler tarafından aleni tartışmalar üzerinden üretilir ve bağımsız mahkemelerce uygulanır ve denetlenir. Ekonomik küreselleşmenin ulus-devletler üzerindeki etkileri bu türden bir hukuk devleti yapısını by-pass edici niteliktedir. Küresel kuruluşlar ve bu kuruluşlarda etkin

olan gelişmiş ekonomilere sahip ülkeler, gelişmekte olan ülkelere bazı ekonomik kararları dayatabilmekte, bunu da ellerinde bulundurdıkları ekonomik zor ve ikna mekanizmaları üzerinden yapmaktadırlar. Böylelikle ekonomik kararlar giderek parlamentoların denetiminden çıkabilmektedir.

Buradaki amacın, ekonomik anayasacılık doğrultusunda “amacı piyasa düzenini korumak olan düzenleyici bir devlet” oluşturmak olduğundan bahsetmiştik. Yeniden hatırlatalım ki ekonomik anayasacılık metafor, yani mecaz bir kavramdır ve bununla anlatılmak istenen ulus-devletlerin işleyişlerinin küresel ekonominin gereklilikleri doğrultusunda köklü bir yapısal değişikliğe uğratılmasıdır. Bu nasıl gerçekleştirilmektedir? Yine yukarıda belirtildiği üzere, ekonomi yönetimini her türden devlet müdahalesinden azade kılarak. Peki, bu nasıl gerçekleştirilmektedir? Bunun çeşitli yolları olduğu söylenebilir.

Özellikle 1980 sonrasında liberal demokrasinin –yasama, yürütme, yargı şeklindeki- üçlü güç dengesinde dengenin yürütme gücüne doğru kaydığını belirtmek gerekir. Türkiye’den örnek vermek gerekirse, örneğin 1980 darbesi sonrasında iktidara gelen Anavatan Partisi hükûmeti, özellikle ekonomik içerikli kararlarda kullanılmak üzere bol miktarda Kanun Hükûmünde Kararname (KHK) üretmiştir. KHK’lar parlamentodan bir kereliğine, belirli bir konuda ve belirli bir zaman süresi için verilen önceden yetkilendirme yasaları olarak anlaşılabilir. Hükûmetler bunlara dayanarak, o süre zarfında meseleyi bir daha meclise getirmeden istedikleri kararları uygulamaya geçirme yetkisini kazanmış olurlar. Bu yürütmeyi yasama organından ciddi şekilde koparır ve ona fazladan bir güç nakli yapılmış olur. Bunun yanı sıra 1980’ler boyunca Türkiye’de kullanılan başka bir mekanizma bütçe dışı fonlar yaratmak olmuştur. Ülkenin genel bütçesinin dışında, doğrudan Başbakanlık’a bağlı olarak kurulan bu fonların amacı, normal bütçe üzerindeki yargı yetkisini bu paralel bütçeler üzerinden by-pass etmektir. Bu durum Türkiye’de öyle bir hâl almıştır ki 1980’lerin sonu itibarıyla Türkiye bütçesinin neredeyse yarısı bu fonlarda toplanmıştır. Bunun yanı sıra ekonomi yönetimi ile ilgili yeni bürokratik mekanizmalar kurulmuş ve bu mekanizmalar doğrudan başbakana bağlı ve parlamento prosedürlerinden oldukça uzak çalışacak bir şekilde tasarlanmıştır. Örnekler çoğaltılabilir ve kesinlikle sadece Türkiye’ye özgü değildir. Bu ve benzeri mekanizmaların hepsi az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin hemen hepsinde uygulamaya konmuştur. Temel yönelim yürütme kuvvetini güçlendirmek, buna mukabil yasama ve yargı güçlerini mümkün olduğunca by-pass etmektir.

Yine yeni anayasacılığın yönetsel ağı içerisinde yer edinen ve devlet yapılanmasının içerisine zerk edilen “özerk kurumlar” gibi kurumsal yapılanmaların başlıca işlevi, küresel kapitalizm açısından kritik önemi haiz alanların düzenlenmelerine yönelik olarak ortaya çıkan standart ve düzenlemelere biçimsel olarak hukukilik sıfatını kazandırmak ve yürütölmelerini sağlamak olmaktadır. İşleyişin bu yeni örgütlenişine referans teşkil eden küresel standartlara örnek olarak bankacılık alanındaki düzenlemeler verilebilir. 1970’lerden itibaren ortaya çıkan küresel finansal piyasalar, düzenlenmemiş hâllerıyla, hem 70’lerde hem de 80’lerde banka batıklarına ve mali skandallara neden olmuştur. Ortaya çıkan bu mali risk alanının düzenlenmesine yönelik olarak, gelişmiş on ülkenin merkez bankalarının oluşturduğu “Group of Ten” (G10), Basel Komitesi olarak bilinen yapıyı ortaya çıkarmışlardır. Bu komite, aslında

hiçbir hukuki bağlayıcılığı olmasa da, bankacılıkla ilgili mevzuatta küresel anlamda iş gören standartlar geliştirmiş olmasıyla bilinmektedir. Bugün için bu standartlar neredeyse bir tür küresel norm niteliği kazanmış durumdadır. Bu standartlar, ülkelerin özerk-düzenleyici kuruluşları üzerinden gerçekleştirilen düzenlemelerle bankacılık sektörüne âdeta giydirilmektedir. Örneğin ülkemizde Bankacılık Düzenleme ve Denetim Kurulu bu doğrultuda özerk olarak çalışmakta ve bu alandaki yasal mevzuatı adeta belirler hâle gelmektedir. Bu kurum siyasi iktidardan özerk çalışmaktadır. Yine küresel piyasalar açısından günümüzde merkez bankalarının özerkliği de son derece hassas bir konudur. Ülkelerin para politikaları böylelikle siyasal iktidarın otoritesinden azade kılınmakta ve küresel ekonominin gerekliliklerine bağlanmaktadır.

Peki neden? Temel neden sermayenin küresel hareketliliği önündeki tüm engellerin ve yavaşlatıcı unsurların ortadan kaldırılmasıdır. Özellikle 1980 sonrasında ekonomik küreselleşmeye bağlı olarak sermayenin küresel hareketliliği tüm ulusal ekonomiler açısından dikkat edilmesi gereken temel mesele hâline gelmiştir. Ekonomik kriz içerisinde olan veya Türkiye'nin de içinde bulunduğu ulusal ekonomilerinin çevrilmesi dış sermaye girişine bağlı olan ülkeler sermayenin küresel hareketliliği karşısından kendi idari yapılarını bu hareketliliğe göre yeniden düzenleme ihtiyacı içerisinde olmuşlardır. Gerek üretim için doğrudan sermaye yatırımı olarak ülkeye girsin gerek kısa veya orta vadeli finansal yatırım olarak, sermayenin ülkeye girmesi için gerekli hukuki ve idari altyapının olması artık her ulus-devlet açısından bir ekonomik zorunluluk kabul edilmektedir. Aksi hâlde sermayenin ülkeye girmemesi veya hızla kaçması gayet mümkündür. Bu durumda da yargı ve parlamento gibi bu gerekliliklerin dışında karar verme kapasitesini haiz kurumların da önemi buna paralel olarak düşmektedir. Örneğin bir yargı kurumu “kamu yararı” lehine veya toplumsal taleplerden azade olması beklenemeyecek parlamento “toplumsal faydayı” esas alan bir siyasa lehine girişimde bulunduğu veya hızlanan ekonomiye ayak uyduramayan bürokratik veya idari mevzuatlar ürettiklerinde sermayenin tercihini farklı kullanması söz konusu olabilmekte, bu da ülke ekonomilerini gayet kırılgan hâle getirebilmektedir.

En baştaki meseleye geri dönecek olursak, bu durumda küreselleşmenin ulus-devletlerin aleyhine gelişen bir süreç olduğunu söylemek mümkün müdür? Aslına bakılırsa bu soruya “evet” yanıtı vermek gayet yanıltıcı olacaktır. Zira söz konusu olan küreselleşmenin ulus-devletleri zayıflatması değil, dönüştürmesidir. Küreselleşme ulus-devletlerin yönetsel yapılarını yürütmeyi güçlendirici, bunun karşısında ise yasama ve yargıyı zayıflatıcı bir şekilde dönüştürmektedir. Başka bir deyişle söz konusu olan ulus-devletin güç kaybetmesi değil, ulus-devlet içerisindeki yapılanmanın yeniden biçimlendirilmesi ve böylelikle küresel ekonominin gereklerine uygun bir yapıya ulaşılmasıdır.

13.2. Demokrasi Açığı

Meseleye siyaset açısından baktığımızda ise durum biraz daha karışık bir hâl almaktadır. Zira geleneksel anayasalar hak ve özgürlükleri de içerdiği halde, yeni ekonomik anayasacılık siyaset ve ekonominin kesin bir ayrımına dayanmaktadır. Devletlerin ekonomi-politikaları ile ilgili olarak kesin yönelimler ve sınırlamalar getiren yeni ekonomik anayasacılık hak ve özgürlükleri içermediği gibi, ulus-devletler içerisinde tarif edilen hak ve özgürlüklerin de

budanmasına neden olmaktadır. Zira ekonomi politikaları demokratik karar alma mekanizmalarının ötesine, küresel bir uzama taşınmakta ve devletlerin, demokratik mekanizmanın temel öznesi durumundaki vatandaş ile en çok temas eden -sosyal politika gibi- alanlardaki karar alma kapasitesi giderek düşmektedir. Bu durum, demokratik siyasetin temel öznesi olduğu varsayılan “vatandaş”ın da söz ve karar kapasitesinin düşmesi anlamına gelmektedir.

Ekonomik kararlar artık her geçen gün daha fazla politika dışı addedildiğinden bahsetmiştik. Sanki bir doğa kanunu niteliğinde, hangi siyasi görüşten olursanız olun karşı çıkamayacağınız ve bu nedenle de bu işi bilen uzmanların kararlarına bırakılması gereken ekonomik kurallar ve gereklilikler varmış gibi davranılmakta, serbest piyasa ve sermaye hareketliliğini yaratmaya yönelik her türden ekonomik karar siyasi tartışmanın dışında bırakılmaktadır. Ekonomi yönetimi giderek siyasetin değil, teknokrasinin alanına bırakılmaktadır. Parlamentolar bu konularda giderek etkisizleşmekte, siyasi partilerin aralarındaki farklar giderek erimektedir. Tüm bunlar siyasi mücadelenin, onun şekillendirdiği parlamentonun ve tüm bunların bir tür üst çatısı olarak düşünebileceğimiz demokrasinin giderek anlamını kaybetmesi anlamına gelmektedir. Liberal demokrasilerde son iradeye sahip olduğu varsayılan “vatandaş” bu süreçte tamamen “düşmekte”, seçtiği siyasi aktörler giderek küresel güçlerin ekonomik kurallarını kayıtsız-şartsız benimsemektedirler. Üstelik bu kararlar çoğu zaman vatandaşlığın anayasal içeriği olan “sosyal devlet”i de piyasa ekonomisi lehine aşındırmakta ve uygulanan politikalar vatandaşların bazı sosyal haklarını yok etmektedir.

Bu durum demokrasi açısından bugün için henüz yanıtı verilmemiş birçok sorunu oluşturmaktadır. İlkın ulus-devletlerin demokratik içerikleri sorgulanır hâle gelmiştir. Bir ulus-devletin vatandaşları seçimle bir partiyi hükûmete getirdikten sonra, hükûmetin küresel ekonomik aktörlerin beklentileri doğrultusunda davranır hâle gelmesi, liberal demokratik modele göre yapılandırılmış ulus-devletler ile demokrasinin temel unsuru olan halk iradesi arasında ciddi bir açının oluştuğunu göstermektedir. Hükûmetler küresel ekonomik aktörlerin beklentilerini kendi vatandaşlarının beklentilerinden daha fazla ciddiye almak durumunda kalıyorlarsa demokratik meşruiyetlerini nereden alacaklardır? Literatürde “demokrasi açığı” olarak anılan bu husus küreselleşme ve siyaset tartışmalarının en hararetli konularından birisini oluşturmaktadır.

Daha da derine inerek, bu durumda vatandaşlık kavramı da giderek içerik ve anlamını yitirmeye başlamaktadır. Zira ülkeler ile ilgili kararların vatandaşların erişebilecekleri düzeylerin çok ötesinde alınıyor oluşu, yine literatürde “siyasal apati” olarak geçen, siyasetten kopmanın, siyasete ilgisizliğin temel sebebi olarak gösterilmektedir. Eğer siyaset bir işe yaramıyorsa, “vatandaş”ın seçtiği partilerin hepsi aynı küresel ekonomi kurallarını hayata geçiriyorlarsa, o zaman siyasete ilgi duymanın ne anlamı vardır? Artık sağ partiler de sol partiler de ekonomik program açısından kendilerini küresel sermayenin ortaya koyduğu kurallara uymak durumunda hissetmektedirler. Sağ ve sol arasında ekonomi politikaları açısından ortaya çıkan bu aynılaşıma insanların siyasete olan ilgilerinin düşmesine neden olmuştur. Zira kim seçilirse seçilsin aynı politikaları uygulayacaksa, bu durumda siyasetle

ilgilenmenin ne gibi bir esprisi olabilir ki? Bu durum günümüz demokrasilerinin hiç şüphesiz ki en köklü problemidir.

İşte tüm bunların ortak bir sonucu olarak bir temsil krizinin yaşandığından bahsetmek mümkündür. Zira bir yanda seçimler yapılmakta ve siyasal partiler prosedürel işlevlerini yerine getirmekte, yani yönetmektedirler. Fakat öte yandan kitleler giderek daha fazla siyasal partilerden kopmakta ve onları anlamsız bulmaktadırlar. Bu durumda yönetimin meşruiyeti nereden kaynaklanacaktır?

Aslına bakılırsa siyasal partilerden müphem bir siyasal sistem küreselleşme döneminden önce de güvensizlikle karşılanmıştır. Hatta liberal kesimden de çeşitli itirazlar gelmiştir: ABD Bağımsızlık Bildirisi'nin başyazarı Thomas Jefferson partilere toplumu böldükleri için kuşkuyla bakarken, liberal düşüncenin önemli isimlerinden J. S. Mill, partilere, bireylerin vicdan ve düşüncelerini baskı altına alacakları için endişeyle yaklaşmıştır. Daha önce bahsettiğimiz Michel gibi elitist düşünceden gelen isimlerse, partilerin temsil işlevini yerine getiren demokratik aktörler yerine, küçük bir elit grubun idaresi altında işleyen modern bürokrasiler olduklarını iddia etmiş ve temsili demokrasi hakkındaki şüpheleri doğrulamaya çalışmıştır.

Küreselleşmenin siyasal hayat üzerindeki etkilerine paralel olarak siyasal partilere karşı geliştirilen tepkinin daha da arttığını söylemek mümkün. İlk olarak, başta ABD olmak üzere birçok Batı ülkesinde temsili demokrasiye olan inancın zayıfladığını belirtmek gerekir. Seçimlere katılım oranlarının her geçen gün daha da azaldığı bu ülkelerde temsili demokrasiler ve onların başlıca aktörü konumundaki siyasal partiler bir tür meşruiyet krizi içerisindeyler. Birbiri ardınca iktidar koltuğuna oturan siyasal partiler, toplumsal sorunları çözemedikleri ölçüde siyasetin de bir bütün olarak meşruiyet kaybetmesine neden olmaktadır. Partilerin yerini alan toplumsal hareketler de bu soruna işaret etmektedirler. Son dönem güncel olarak yaşanan olayların siyaset açısından çok öğretici olduğuna hiç şüphe yoktur. ABD'den Türkiye'ye, Brezilya'dan Mısır'a kadar dünyanın pek çok farklı yerinde bir ayaklanmalar yılı geçirdiğimizi söyleyebiliriz. Her biri ayrı sebeplere dayanan bu toplumsal hareketlerin ortak bir yönü vardı: Hiçbirinde bir siyasal partinin doğrudan mevcudiyeti yoktu. Hatta birçoğu mevcut siyasal partilerin hepsine birden bir tepki barındırıyordu. Aslında bu meseleyle ilgili bir ilk yaşanmamıştır. Yine tüm dünyayı kasıp kavuran 1968 olaylarında da sağdan sola tüm siyasi partiler, harekete geçen kitlelerden aynı tepkiyi görmüşlerdi. Bu denli büyük siyasal olaylarda, siyasal alanın başlıca aktörleri olarak tanımladığımız siyasal partilerin olmaması, üstüne üstlük olumsuz karşılanmaları bahsettiğimiz meselenin bir yansımasıdır.

Bunun yanı sıra siyaset ve bürokrasideki yolsuzluk ve usulsüzlük furyaları, muhalefet hareketlerinin devletin zor gücüyle bastırılması, hak arama mücadelelerinin çeşitli nedenlere dayalı olarak başarısızlığa uğramaları yine insanları siyasetten soğutan hususlardır. Bu gelişmeler sonucunda siyaset aslında toplumun sorunlarına çare olmayan, füzuli, birtakım açgözlülerin kendi çıkarları doğrultusunda yaptıkları bir faaliyet durumuna indirgenmektedir.

Bu noktada devreye giren hususlardan birisi de popülist siyasetler olmaktadır. Siyasetin kirlenmişliğinden, baştakilerin kokuşmuşluğundan bahseden, bunu kitlesel gösterilerle

bezeyen, fakat aslında buna dair somut hiçbir politika önermeyen veya toplumdaki tüm sorunları genel bir ötekinin (örneğin dini veya etnik bir kesimin veya bir ideolojinin) varlığına indirgeyen popülist siyaset aslında görünürde temsili siyasal mekanizmaları kullanmaktadır: ortada çoğunlukla bir siyasal parti vardır, seçimlere girilir, hatta hükûmete bile gelinir. Fakat popülist siyaset kitle ile diğer siyasal eğilimlere göre daha farklı bir ilişki kurar. Burada lider ön plana çıkar. Ortada bir parti vardır ama aslında bir program yoktur, sadece büyük ve geniş laflar eden, karizmatik bir lider vardır ve tüm bir hareket liderin etrafında örgütlenir. Bu anlamda popülist siyaset de bir tür anti-siyasettir. Siyasetin olumlanmasından ziyade, olumsuzlanmasına dayanır. Bu tür siyasetler zaten güç kazandıklarında ve iktidara geldiklerinde en temel özellikleri liberal demokrasinin işleyişine itibar etmemeleri, gücü lider etrafında yoğunlaştırmaları ve böylelikle giderek bir tür tek adam yönetiminin sınırlarını zorlamalarıdır.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdüğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Küreselleşmenin ulus-devletleri zayıflatıp zayıflatmadığı tartışması bu ilişkinin nasıl kurulduğuna bakılarak cevaplandırılabilir. Küreselleşme sürecinin ulus-devlet mekanizmaları üzerindeki esas etkisi, özellikle ekonomik alanın ve ilişkilerin düzenlenmesine yönelik hukuki ve idari yapılanmanın yeni ekonomik anayasacılığın ilkeleri çerçevesinde yeniden şekillendirilmesidir. Ekonomik anayasacılık temelde sermaye hareketliliğinin önündeki engellerin ve yavaşlatıcı etkenlerin kaldırılmasını şart koşan metafor bir kavramdır. Ekonomik anayasacılığın koşulları doğrultusunda şekillenen siyasal alan, demokrasinin temel niteliklerinden biri olan “halk egemenliği”nin paralize edilmesini gündeme getirmektedir. Zira bu egemenliğin tecelli ettiği yasama ve yargı kuvvetleri küreselleşme sürecinde geriye düşmekte ve güçlerini yitirmektedir. Bu da demokrasi açısından bir “açığın” ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bölüm Soruları

- 1- Küreselleşme ulus-devletleri zayıflatmakta mıdır? Tartışınız.
- 2- Yeni ekonomik anayasacılığı nasıl tarif edebiliriz?
- 3- Demokrasi açığı ne demektir? Tartışınız.
- 4- Yürütmenin yasama ve yargı karşısında neden güç kazandığını tartışınız.
- 5- Küresel bir demokrasi nasıl mümkün olabilir? Fikir yürütünüz.
- 6- Aşağıdakilerden hangisi ekonomik küreselleşmenin bir vechesi olarak gösterilemez?
 - A)- Bilgi teknolojisinin gelişimi
 - B)- Sermaye hareketlerinin artması
 - C)- Çok uluslu şirketlerin güçlerinin artması
 - D)- Bölgesel birliklerin ortaya çıkması
 - E)- Tüketim toplumunun ortaya çıkışı
- 7- Aşağıdakilerden hangisi ekonomik anayasacılığın beklentileri doğrultusunda kullanılan mekanizmalardan birisi değildir?
 - A)- Bütçe dışı fonlar
 - B)- Özerk-düzenleyici kuruluşlar
 - C)- Güçlü yürütme
 - D)- Kanun hükmünde kararnameler
 - E)- Yargının güçlendirilmesi
- 8- Küreselleşme ile ortaya çıkan “demokrasi açığı” nasıl tarif edilebilir?
 - A)- Ulus-devlet karar mekanizmalarının halk iradesinden kopması
 - B)- Ulus devletlerin güç kaybetmeleri
 - C)- Ulus devletlerin otoriterleşmesi
 - D)- Ulus devletlerin güç kazanmaları
- 9- Siyasal apati ne demektir?

- A)- Siyasal hareketlilik
- B)- Siyasete dair ilgisizlik
- C)- Siyasetin yozlaşması
- D)- Siyasal popülizm
- E)- Siyasal güçsüzlük

10- Aşağıdakilerden hangisi siyasetin itibarsızlaşmasının nedenlerinden biri olarak gösterilemez?

- A)- Ekonomi yönetiminin standartlaşması
- B)- Siyasetçilerin çıkar odaklı davranışları
- C)- Yolsuzluklar
- D)- Ekonomik eşitsizliklerin artması
- E)- Tüketim toplumu

Cevaplar

6- E, 7- E, 8-A, 9-B, 10- E

14. KÜRESELLEŞME VE SİYASETİN YENİ BİÇİMLERİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

Bu bölümde örnek bir alan üzerinden küreselleşmenin pratikte nasıl gerçekleştiği, alanı, özneleri ve bunlar arasındaki ilişkileri nasıl dönüştürdüğü ve sonuç itibarıyla de ulus-devleti oluşturan temel mekanizmaların yanı sıra ne türden yeni mekanizmalar oluşturduğu ele alınacaktır.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

1. Küreselleşme kendi kuralları doğrultusunda işleyen, toplumsal çelişkilerden azade, teknik nitelikte bir süreç midir?
2. Toplumsal ilişkilerin küresel düzeyde düzenlenmesi nasıl mümkün olabilir?
3. Küreselleşme hukuk mekanizmalarını ne yönde etkilemektedir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Küreselleşme ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi	Küreselleşmenin toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine yönelik ortaya çıkardığı yeni mekanizmalar hakkında fikir sahibi olur.	İleri okuma
Küreselleşme ve siyaset	Küreselleşme süreci içerisinde ortaya çıkan yeni küresel siyaset biçimleri hakkında fikir sahibi olur.	İleri okuma

Anahtar Kavramlar

- Küreselleşme ve toplumsal ilişkiler
- Küreselleşme ve hukuk

Giriş

Bu bölümde küreselleşme süreci örnek bir alan üzerinden incelenecektir: Hazır giyim sektörü ve bu sektördeki çalışma ilişkilerinin, hukukunun yeniden düzenlenmesi. Bu, ismi üzerinde, bir örnek alandır. Hazır giyimin yerine başka bir sektörün veya alanın seçilmesi de gayet mümkündür. Buradaki amacımız somut bir alan üzerinden üretim sürecinin küreselleşmesi, bunun sonucu olarak toplumsal kesimler arasındaki ilişkilerin dönüşmesi, bu dönüşüme paralel olarak yeni düzenleme biçimleri arayışına gidilmesi, bu arayışa yönelik olarak yeni öznelerin ortaya çıkışı gibi süreçleri toplu bir şekilde inceleyebilmektir. Böylelikle küreselleşme dediğimiz süreç somut ve pratik izdüşümleri üzerinden ele alınacak ve bölümün sonunda da bu dönüşüm üzerine daha bütüncül bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılacaktır.

14.1 Örnek Bir Alan: Küresel Hazır Giyim Sektöründe Çalışma “Hukukunun” Yeniden Düzenlenmesi

1995’de, Los Angeles California’daki El Monte isimli küçük bir orta sınıf banliyösünde bulunan “gizli” bir hazır giyim atölyesine yapılan baskında, baskını gerçekleştiren California eyalet yetkililerini şaşkına çeviren bir sahneyle karşılaşıldı. Bir evin bodrum katında yetmiş Taylandlı işçi adeta esir tutulmaktaydı. Evin çevresi dikenli tellerle çevrilmişti, pencereler çivili çerçevelerden yapılmıştı ve dışarıdan kitlenmiş olan evin herhangi bir başka çıkışı da yoktu. Bu yerde, ABD’ye kaçak yollardan girmiş olan çoğunluğu on ile yirmi yaşları arasındaki genç kadınlardan oluşan Taylandlı işçiler, sabah yediden gece yarısına kadar her gün, saati 1.60 dolara çalıştırılıyorlardı. Ve ürettikleri giysilerin etiketlerinde Macy’s, Hecht’s, Filene’s ve J.C. Penney gibi bilinen perakende markalarının isimleri bulunuyordu. Aynı sene dünyanın en büyük perakende zinciri durumundaki Wal-Mart’ın en çok ciro yapan markalarından birisinin başında bulunan Kathie Lee Gifford, ABD ulusal kanallarından birinde, gözyaşları içerisinde, kendisinin sorumlu olduğu malların hem ABD içindeki hem de dışındaki merdivenaltı atölyelerde üretildiğini itiraf ediyordu. 1995, ABD için bu açıdan şok edici bir seneydi. Fakat aslına bakılırsa ortada şok olunacak bir durum da yoktu. Zira bu skandalın patlak vermesinden bir yıl önce, ABD Çalışma Bakanlığı’ndan (U.S. Department of Labour) iki kadın yönetici, New York Times’da yayınladıkları bir yazıda, New York’daki 3000 terhanede (sweatshop) takriben 50,000 işçinin çalıştığının tahmin edildiğini belirtiyorlardı. El Monte’deki durum bir sapmaya değil, genel olana işaret ediyordu.

Çocuklara, kadınlara ve göçmen işçilere neredeyse köle emeği koşullarında üretim yaptırıldığının ortaya çıkmasına ve böylelikle küresel markaların kamuoyu dikkatinin merkezine oturmasına vesile olan bu türden skandalların kamuoyu açısından bir sonucu olduğu söylenebilir. Bu şekilde üretilen ürünler için pazarı oluşturan merkez ülkelerde gerek medya gerek sendikal ve aktivist kökenli hareketler ve giderek konu ile ilgili STK’lar üzerinden bir tür hareketliliğin ortaya çıktığını gözlemlemek mümkündür. Bu tür hareketlerin esas etkisi, “sosyal itibar”, yani sosyal ve etik içerikli skandallar üzerinden itibar kaybedilmesi meselesini şirketlerin gündemine sokması olmuştur. Hazır giyim gibi rekabetin yoğun olduğu sektörlerde, şirketlerin doğrudan doğruya satışları etkileyebilecek ve dolayısıyla pazar kaybına neden olabilecek “sosyal itibar” kayıplarına tahammülleri olmaması, tedarik zinciri yönetimi meselesini daha karmaşık bir hâle getirmiştir. Zira şirketler açısından bu süreç, tedarik zincirler üzerinde “yönetilmesi” gereken kalemlerde ve ilişkiye geçilmesi gereken taraflarda artış yaşanması anlamına geldiği gibi şirketleri “bilindik” üretim aktörlerinin ötesinde “kamuoyu ajanları” gibi belirsiz aktörlerle de karşı karşıya getirmiştir.

Aslında küresel şirketlerin çeşitli faaliyetlerine dair bazı düzenlemelere işlerlik kazandırılması yeni bir tartışma gündemi değildir. 1990’larda yeniden güncellik kazanan çok uluslu şirketlerin küresel bazı düzenlemeler getirme konusu 1970’lerden itibaren iş dünyasının gündemini meşgul etmektedir. Bu gündemin “dönemin ruhuna” göre şekillendiğini söylemek mümkündür. 1970’lerin gündemini Birleşmiş Milletler ve bağlı organlarında, bu şirketlerin yatırımlarına ev sahipliği yapan Üçüncü Dünya ülkelerinin çeşitli düzenlemelere yönelik olarak ortaya koydukları baskılar ve sosyal demokrasinin Batı’daki ağırlığı oluşturmaktaydı. Üçüncü

Dünya ülkelerinin çok uluslu şirketlerin faaliyetleri konusundaki düzenleme talepleri giderek arttı. Bu ülkelerin çok uluslu şirketlere dair uluslararası düzlemde getirmek istediği düzenlemeler, daha çok “ulusal bağımsızlık” ve “planlı ekonomi” gibi kaygılardan kaynaklanmaktaydı. Uluslararası sosyal demokrat hareket ise çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin temel çalışma hukuku ihlalleri ile olan ilişkisine vurgu yapmaktaydı. Sosyal demokrat karakterdeki Uluslararası Hür Sendikalar Birliği 1969’da, ILO’ya çok uluslu şirketlerin emek meseleleri ile ilgili uygulamalarını konu alan bir çalışma yapmasını önerirken bu eğilimi temsil etmekteydi. Bağlayıcı bir hüviyet kazanacak kod tartışması ciddi boyutlara Birleşmiş Milletler düzeyinde vardı. 1976 yılı itibariyle Birleşmiş Milletlerin ulus-ötesi şirketlerle ilgili komisyonunun birincil önceliği, kapsamlı ve bağlayıcı nitelikte bir kodu formüle etmek oldu. Fakat 1977 itibariyle bu kodla ilgili görüşmelere başlandığında, gelişmiş ülkelerin müdahalesi ile kodun ancak “gönüllülük” üzerine bina edileceği ortaya çıktı. Aynı dönem içerisinde farklı kuruluşlar tarafından “gönüllülüğü” esas alan tavsiye niteliğinde belgeler ortaya atıldı. OECD ülkelerinin hükümetleri 1976’da, çok uluslu şirketlerin çeşitli alanlarda uymaları gereken tavsiye niteliğindeki belgeleri yayınlarken, ILO 1977’de, bu şirketlerin çalışma ilişkileri ile ilgili olarak uymaları gereken bir başka belgeyi ortaya koydu. Çok uluslu şirketlerin ekonomik eylemlerini düzenlemeye yönelik çabalar ulus-devletler düzeyinde de ortaya çıkıyordu. 1967-1980 arasında gelişmekte olan ülkeler arasından yirmi iki tanesi bu türden hukuki düzenlemeleri yürürlüğe koymuş durumdaydı. Ayrıca Kanada, Japonya, ABD gibi gelişmiş ülkelerde de çok uluslu şirketlerin eylemlerini düzenleyen bazı kodları ortaya çıkmış durumdaydı. Kısaca belirtmek gerekirse 1970’ler bir tür düzenleme havasının esmesine sahne olmaktaydı.

Meseleden kaçıldığı ölçüde hukuksal nitelik kazanan uluslararası müdahale mekanizmalarının işlerlik kazanacağını kavrayan sermaye çevreleri konuya müdahil olmakta gecikmedi. İş çevrelerinde bu tür düzenlemelere dair –kamusal bir yükümlülük mekanizmasına dönüşmediği müddetçe ve dönüşmemesi kaydıyla- daha “pozitif” bir hava esmeye başladı. Örneğin Unilever’in sosyal demokrat yöneticisi Pieter Kuin, bu tür gönüllü kodların sermayeye yönelik bir disiplin aracı olmaksızın, çok uluslu şirketlerin küresel erişimine bir destek olarak algılanması gerektiğini söylerken epey uzak görüşlü bir fikri ortaya atmış oluyordu. İş dünyasını analiz eden simalardan biri durumundaki John Kline’in sözleri meseleyi bu açıdan daha net olarak ortaya koymaktaydı:

“1970’lerin olayları çok uluslu şirketleri defansif bir pozisyon almaya zorladı. Bu durumu, ileriye dönük pozitif bir bakışa ve eylem planına dönüştürme şansı belirmiş durumda. Bu doğrultuda atılacak bir adım, hükümetler arası kod hareketine potansiyel bir hukuk muamelesi yaparak, ona karşı savunmaya geçmek yerine, onu bir tür kamusal kılavuz olarak kullanacak bir halkla ilişkiler programı oluşturmaktır. Şirket kodları, bir yandan hükümetler arası kodların siyasi manivelalar olarak kullanılmasını dengeleyerek, bir yandan da gelecekte ortaya çıkabilecek daha kısıtlayıcı eylemlerin önünü açabilecek şirket operasyonlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayarak, bu çabada yaşamsal bir rol oynayabilirler.”

Küresel şirketler 1970’lerin “uluslararası bağlayıcı düzenleme” dalgasını atlatmakla kalmamışlar, bunu atlatırken kendilerine temel bir ders de çıkarmışlardı. Meseleyi örtbas

etmektense, iş dünyasının bu konuda aktif rol oynaması gerektiği fikrine dayanan bu ders uyarınca, hemen aşağıda ele alınacak olan etik ve sosyal kodlar art arda belirmeye başladılar.

Fakat yine de bu sürecin 1980’lerde bir şekilde kesintiye uğradığını söylemek mümkündür. 1980’lerin neoliberal dalgası karşısında yaşanan bozgunla toplumsal muhalefet bu konuda 1990’ların ortalarına kadar etkisiz kalmıştır. Meselenin 1990 ve sonrası konjonktürde yeniden canlanmasını sağlayan dinamikler ise bir önceki dalgadan son derece farklıydı: üretimin küresel bir düzlemde gerçekleşmeye başlaması, bu küresel üretim uzamında yükselişe geçen temel çalışma hukuku ihlalleri, bunlara karşı tüketici tepkisinin gelişimi ve rekabetin yeni koşullarına bağlı olarak küresel markaların bu konudaki “duyarlılıkları”. Üçüncü Dünya ülkelerinin “bağımsızlıkçı” tepkilerinin ve çalışma yaşamını emeğin haklarını da gözeterek düzenlemeye yönelik bir sosyal demokrat hareketin ortaya çıkardığı doğrudan politik gündemin yerini, tüketici tepkisini örgütlemeye yönelmiş STK’ların ve bu baskıya aynı minvalde cevap veren iş çevrelerinin oluşturduğu farklı bir dinamiğin aldığı söylenebilir. Bu dönemin temel problematiği şuydu: Üretimin çeşitli coğrafyalarda ve çeşitli derecelerde iş gören tedarikçilere terk edildiği bir durumda, çalışma koşullarının kötüleşmesinden ve bu olumsuzlukların düzeltilmesinden kim sorumlu olacaktır ve bu sorumluluğun içeriği ve niteliği nasıl belirlenecektir?

1990’larda üst üste patlayan terhane skandalları karşısından gelişen aktivist kampanyaların ilk hedefi, bu içeriği ve niteliği belirlenmemiş sorumluluğu üretim sürecinde dahli bulunmayan küresel markalarla ilişkilendirmek olmuştur. İlk etapta bu tür hareketlerin çoğu tüketici tepkisini örgütlemişler ve tüketicinin davranış aralığındaki etik unsura yönelmişlerdir. Bu hareketlerden gelen ahlaki içerikli tepkiler karşısında markaların ilk eldeki karşı tepkisi, kendilerinin üretimi tevdi ettikleri tedarikçilerin gerçekleştirdiği hukuk ihlallerinden sorumlu tutulamayacakları veya bu denli makro bir meselenin çözüm merciinin kendilerinin olamayacağı yönünde olmuştur. Adidas’ın 1990’ların başında konu ile ilgili olarak yaptığı açıklama bu tutuma ışık tutar niteliktedir:

“Bugün için bu ürünler, tüm dünyaya yayılmış geniş sayıdaki taşeron ve ruhsat sahibi üreticiler tarafından imal edilmektedirler ki bunların çoğunlukla Adidas Grup ile hukuki ve mali bir bağı yoktur. Bu bağların yokluğu, bu taşeron firmalara müdahale etme olasılıklarını sınırlamaktadır.”

Nike ise mesele ile ilgili daha “makro” bir bakış açısına sahiptir:

“Bu soruyu Birleşmiş Milletlere sormanız gerekir diye düşünüyorum... Bence bu, bir ayakkabı firmasına yüklenip, ona ‘tüm çalışanların toplumsal ve hayat koşullarının geliştirilmesi için sorumluluk almak durumundasın’ denebilecek bir konu değil.”

1990’larda dile getirilen bu pozisyonların bugün için tamamen ortadan kalktığını söylemek zordur. Hâlbuki küresel markaların, tedarik zincirlerindeki sosyal ve etik meselelerle ilgili sorumluluklarını belirlemek çok zor değildir. Küresel markanın küresel üretim üzerindeki belirleyici gücü son derece açıktır. Hâkim küresel şirket neyin, nasıl, ne zaman ve ne kadar üretilceğine karar veren güç durumundadır. Hâkim şirketlerin ürünün tedarik süresi ve fiyatı

ile ilgili siyasalarını kapsayan satın alma pratikleri, çalışma koşullarının durumu ile yakından bağlantılıdır, zira tedarik zincirleri üzerinde çalışma sürelerinin düzensizliği, ücretlerin azlığı ve düzensizliği, güvencesiz ve güvenliksiz çalıştırmanın artması ve iş süreci disiplininin işçiyi bunaltacak seviyelere çıkarılması gibi hususlar şirketlerin satın alma pratikleri tarafından belirlenmektedir. Bu hususlarla bağlantılı olarak, küresel markaların üreticiler üzerindeki baskısı üç başlık altında ele alınmaktadır:

- Üretimi daha hızlı gerçekleştirmeye ve malın üretim bandından çıkış süresini kısaltmaya yönelik baskılar. Bu tür baskılar, Zara gibi bir senede tam 12 sezon ilan eden şirketler açısından daha çok geçerlidir.
- Sezon değişim hızına uygun bir biçimde, üretilen malın dizayn ve sipariş adedi ile ilgili olarak esneklik baskısı.
- Daha yüksek kaliteyi daha ucuza üretme yönünde yapılan baskılar.

Dolayısıyla küresel üretim zincirleri üzerindeki çalışma standartlarının düşüşü ile hâkim şirketlerin satın alma pratikleri arasında doğrudan bir ilişki vardır, zira bu pratikler üretim birimleri üzerinde zaman ve kaynak baskısı yaratmakta, bu baskı da üretim sermayesi tarafından işçilere aktarılmaktadır. Mesele küresel tedarik zincirlerini kuruluş ve inşa mantığı ile doğrudan doğruya ilişkilidir.

Hâkim şirketlerin zincir üzerindeki belirleyici güçleri, tedarik zincirlerindeki çalışma koşullarından sorumlu olamayacaklarına veya şirketlerin ilk tepkileri üzerinden gözlendiği üzere, bu sorumluluğun doğurduğu yükümlülükleri gerçekleştiremeyeceklerine, buna muktedir olmadıklarına dair geliştirilecek bir argümanı da zora sokar niteliktedir. Yakın zaman önce vefat eden Uluslararası Tekstil ve Hazır Giyim İşçileri Sendikası Genel Sekreteri Neil Kearney bu durumu şu çarpıcı sözlerle dile getirmektedir:

“Bir perakendecinin, kendisine ulaştırılacak olan her bir pantolonun bütün dikiş yerlerindeki dikişlerin milimetresi milimetresine doğru olmasını sağlayabiliyorken, temel ve uluslararası kabul görmüş işyeri standartlarına bağlı kalınmış olup olmadığını denetleyememesi bana pek inandırıcı gelmiyor.”

Sorumluluğun kabulü noktasında bir hayli mesafe alınmış olduğu söylenebilir. Bugün için hiçbir küresel marka bu konuların kendisini ilgilendirmedeğini söyleyebilecek bir durumda değildir. Aktivizm temelli çeşitli örgütlenmelerin başını çektiği kampanyalar ve tüketici boykotları sayesinde küresel şirketlerin etik ve sosyal çerçevede bir sorumluluğu üstlenmeyi kabul etmeleri mümkün hâle gelmiştir. Avrupa’da “Clean Clothes Campaign”nin temsil ettiği bu hareket, ABD’de sendikalardan dini cemaat topluluklarına, üniversite öğrencilerinin örgütlenmelerinden “internet aktivistlerine” kadar çok farklı kesimleri kapsamıştır. Bu tür eylemlerde sorumluluk almaya çağrılan özne çoğunlukla -etik kalıplar üzerinden- tüketici olmuştur.

Fakat çeşitli öznelerin etkileşimi üzerinden kurulan bu ilişkinin içerik ve niteliğinin ne olacağı konusunda tartışma hâlâ devam etmektedir. Sorumluluğun biçimlendirilmesi ve bir form içerisinde işlerlik kazanması yolunda atılan adımların meseleyi yeni aygıtlar üzerinden “toparlamaya” yönelik olduğu söylenebilir. Aktivist temelli örgütlerle küresel markaların karşı karşıya geldiği “çatışma konjonktürünün” akabinde, sektördeki çalışma koşullarının düzenlenmesi ile ilgili çeşitli aktörlerin yan yana geldiği “müzakere ortamları” ve uzmanlık kuruluşlarının ürettiği yeni mekanizmalar üzerinden küresel markaların sosyal ve etik meseleler ile ilgili sorumluluklarının çerçevesi ve işleyişi belirlenmeye çalışılmaktadır. Aktörlerin harmanlanmasına dair olarak ortaya çıkan en önemli gelişme, STK’ların, sendikaların, hükûmet kuruluşlarının ve sermaye çevrelerinin bazen hepsinin bazen de sadece birkaçının katılımlarıyla oluşan yeni yapıların –çok paydaşlı örgütlerin (multi-stakeholders organizations)- ortaya çıkmış olmasıdır.

Hazır giyim sektörünün bu yeni yapılanmalar ile ilgili hikâyesi gayet renklidir. 1990’larda ortaya çıkan muhalefet dinamiğinin ilk sonucu olarak Levi Strauss, Nike, Reebok ve The Gap gibi önde gelen küresel markaların kendi etik kodlarını ilan etmiş olsalar da, sektöre dair daha genel bir düzenlemeye yönelik ilk ciddi girişim 1996’da Clinton yönetiminden gelmiştir. O sene içerisinde Los Angeles’taki Tayvanlı göçmen işçiler ve Honduras’taki çocuk işçiler ile ilgili bilgi ve görüntülerin ortaya çıkmasıyla patlak veren infial Clinton yönetimini harekete geçirmiş ve yapılan çağrı neticesinde bazı hazır giyim firmalarının, sendikaların ve STK’ların katıldığı Beyaz Saray Hazır Giyim Sanayi Ortaklığı toplanmıştır. Bu ortaklığın yaptığı bir çalışma sonrasında yayınlanan raporda getirilen genel bir işleyiş kodu önerisi etrafında, bu birliktelik devamlı bir nitelik kazanır ve “Fair Labour Association” (FLA) adını alır. Fakat daha başlangıç aşamasında bazı firmalar –denetimlerin çok sıkı olacağı izlenimiyle- ve bazı sendikalar -kodların çok yumuşak olduğu gerekçesiyle- birlikteliği terk ederler. Kuruluşunu 1999’da tamamlayan bu örgütün bünyesinde bugün için Nike, Adidas, Puma ve Liz Claiborne gibi bilindik markaları da içeren 27 küresel marka, Human Rights First tarafından koordine edilen STK’lar ve iki yüz yakın üniversite bulunmaktadır.

ABD hükûmetinin inisiyatifi ile kurulan FLA’yı bir dizi markanın daha en başta terk etmesinden sonra, Amerika pazarı için üretilen tekstlin %80’inden fazlasına markasını basan şirketlerin içinde bulunduğu American Apparel Manufacturers Association tarafından ilan edilen kod başka bir platformun oluşmasına zemin hazırlar. 1998’de kurulan “Worldwide Responsible Apparel Production” (WRAP) bugün için adeta küresel bir hazır giyim ve tekstil sektörü organizasyonu gibidir. Konfigürasyonunu ağırlıklı olarak Amerika kıtası ve Güneydoğu Asya’daki tekstil sanayicilerinin örgütlerinin oluşturduğu WRAP, kod dünyasında “iş dünyasının” temsilcisi gibidir adeta. Bu rolü Avrupa’da oynayan organizasyonun adı ise “Business Social Compliance Initiative”dir (BSCI).

Belirli bir çalışma koduna uygun olarak üretildiklerini kanıtlayamayan -yani sertifikalandırmayan- ürünleri kullanmamayı taahhüt eden üniversiteler, “kod dünyasının” adeta prestij unsurudurlar. Bu nedenle, her biri üniversite amblemleri hazır giyim ve spor giyim ürünleri üzerinden ciddi pazar aktörü konumundaki ABD üniversiteleri “kod aktivizmi” açısından verimli alanlar olmuşlardır. Hatta ABD’deki kod dünyasının önemli örgütlerinden

birisi olan “Worker Rights Consortium” üniversite öğrencilerinin aktivizminden doğmuştur ve hâlen bu yapısını korumaktadır. Bünyesine hazır giyim sektöründen herhangi bir sermaye kuruluşunu almayı reddeden WRC, yukarıda anlatılan STK-marka harmanlanması akımına karşı durmakta ve üniversite ekiplerinden, sendikalardan ve bazı STK’lardan müteşekkil kalmaya devam etmektedir.

Hiç şüphesiz ki kod dünyasının en bilindik örgütü, yarattığı SA8000 kod standardı yukarıda ele alınan “Social Accountability International”dır. SAI köken itibarıyla bir araştırma enstitüsüdür. Birbiri peşi sıra ortaya çıkan kodlar arasında bir uyum yaratma amacını ortaya koyan “Council on Economic Principles”, bu konuyla ilgili olarak 1997’de yirmi temsilciden oluşan bir alt birim oluşturmuştur. Birimin yarısı markalardan gelen temsilcilerden diğer yarısı da sendika ve STK temsilcilerinden oluşmuştur. 1998’de tamamlanan SA 8000 kodu, yapılan eleştiri ve tavsiyeler doğrultusunda güncelleştirilmiş ve 2001’de bugünkü hâlini almıştır. Bu birim 2000 senesinde SAI ismini almıştır. SAI kurumsal yapısını, iş dünyası ve diğer paydaşlar arasında olmak üzere dengede tutmaya halen özen göstermektedir. SAI’nin danışma kurulunda Toys R Us, Reebok, Body Shop gibi küresel markalar, “International Textile, Garment and Leather Workers Federation”, “Amnesty International” ve “National Child Labour Committee” gibi sendika ve STK’lar ve SGS ve KPMG gibi yine küresel denetleme şirketleri bulunmaktadır.

Avrupa’da bu tür yapılardan en göze çarpanı “Ethical Trading Initiative” (ETI) olmuştur. İngiltere merkezli bu organizasyon açısından hazır giyim faaliyet gösterdiği alanlardan sadece bir tanesidir. İçerisinde Gap Inc gibi hazır giyim markalarını ve Tesco, Sainsbury ve Body Shop gibi perakende zincirlerinin yanı sıra, uluslararası sendikal konfederasyonları ve Oxfam GB, Christian Aid, HomeWorkers Worldwide, Woman Working Worldwide gibi STK’ları barındıran ETI’nin bir özelliği de İngiliz hükûmetine bağlı Uluslararası Kalkınma Dairesi (Department of International Development) gibi resmi bir organı da bünyesinde bulunduruyor olmasıdır. Ayrıca İngiliz hükûmeti ETI’nin ilk üç yıllık bütçesinin yarısını da üstlenmiştir. Tam anlamıyla 1998’de kurulan ETI, ILO temel anlaşmalarından hareketle bir kod oluşturmuş durumdadır.

Yine Avrupa’da dikkat çekici başka bir organizasyon da “Fair Wear Foundation” (FWF) olmuştur. Hollanda kökenli bir organizasyon olan ve diğerleri gibi içerisinde hazır giyim markalarını, sendikaları ve STK’ları barındıran FWF’nin diğerlerine göre daha ilginç bir yapı arz etmesi, 1990’ların bu konudaki aktivizm düzeyi en yüksek STK’larından biri olan “Clean Clothes Campaign”i (CCC) de barındırıyor olmasıdır. 12 Avrupa ülkesinde özerk ulusal seksiyonları bulunan CCC, hazır giyim üretiminde çalışan kadın işçilerin maruz kaldığı hak ihlalleri ve kötü muamele üzerine sokak aktivizmini yaygınlaştıran en önemli örgütlerden birisi olmuştur. Özerk yapısını hâlen devam ettiren CCC, FWF üzerinden çok-paydaşlı örgütler dünyasına da adımını atmış durumdadır.

Çok paydaşlı yapıların yanı sıra, yeni düzenlemeleri etkileyen diğer önemli kuruluşlar özel denetleme şirketleri ve uzmanlık kuruluşları –“think-thank”ler- olmuştur. Bu konuda AccountAbility ve SustainAbility öne çıkan isimlerdir. Gerek kodların oluşturulması ve geliştirilmesinde gerek mesele ile ilgili –bu çalışmada da kullanılacak- araştırma raporlarının

hazırlanması konularında bu iki kuruluşun rolü büyük olmuştur. PricewaterhouseCoopers, KPMG, SGS gibi denetleme şirketleri ise, sosyal denetim alanının, kendi uzmanlıkları olan mali denetim alanının mantığı tarafından şekillendirilmesi konusunda kritik bir rol oynamışlardır.

Kısacası küresel markalardan, sendikalardan, STK ve aktivist örgütlerinden, profesyonel kuruluşlardan, ticari denetim şirketlerinden ve bazen de bunların beraberce oluşturdukları ortak yapılardan müteşekkil bir düzenleme alanı ortaya çıkmıştır. İlgili sektördeki sosyal meselelerin denetlenebilmesi ve yönetilebilmesi için bu aktörler çeşitli mekanizmalar üzerinde bir tür küresel müzakere hâlinedirler. Müzakerelerin odak noktasındaki mekanizmanın, ilgili sektördeki etik ve sosyal meseleleri düzenlemeye yönelik olarak işlev görmeleri öngörülen işleyiş kodları (code of conduct) ve sosyal standartlar olduğu söylenebilir. Kodlar ve standartlar ele alınan konu ile ilgili olarak belirlenmiş asgari koşulları içerirler. Bunlar büyük oranda ILO sözleşmelerine, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi gibi metinlere gönderme yaparak oluşturulurlar ve bu anlamda da çalışma koşulları ile ilgili olarak uluslararası düzeyde kabul gördüğü varsayılan prensiplere dayandıkları kabul edilir. Bunlar çoğu ulus-devletin yasal sistemi içerisinde düzenlenmiş olan ve dolayısıyla lokal bazda zorlayıcılık niteliğini haiz düzenlemeler durumundadırlar. Bu çok paydaşlı yapıların içerisinde bulunan ve kodları kabul eden şirketler, kodların içeriğini kendi bünyelerinde veya kendilerinin iş sipariş ettiği tedarik zincirlerinde uygulanmasına dair belirli bir sorumluluğu kabul etmiş olurlar. Bu “etik nitelikteki” sorumluluğun yerine getirilip getirilmediği periyodik olarak denetime tâbi tutulur ve bu denetimin karşılığında başarılı olan şirket sertifikalandırılır. Genel standart denetimi mantığının işleyişine benzer bir şekilde, sosyal ve etik sorumlulukların gerçekleştirilmesi meselesi de sertifikasyona tâbi kılınmış durumdadır. Çalışma koşullarının düzenlenmesi ile ilgili olarak en bilinen kod, yukarıda ismi geçen Social Accountability International tarafından düzenlenen ve yürütülen SA8000 (Social Accountability 8000) standardıdır. Bu standart, ABD’deki bir araştırma kuruluşu olan “Council on Economic Priorities”in öncülüğünde ve çeşitli şirket, STK, sendika, denetim şirketleri ve uzmanların katılımıyla 1997’de oluşturulmuştur. SA8000, ILO sözleşmelerine, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi gibi ilgili uluslararası nitelikteki metinlere referansla oluşturulan bu kod müktesebatı çerçevesinde, işyerlerindeki çalışma koşullarını yönetme, denetleme ve sertifika sağlama işlevini yerine getirmektedir. SA8000 çerçevesinde denetim ve sertifikasyon çerçevesine alınan konular şunlardır:

- Çocuk emeğinin yasaklanması
- Zorla çalıştırmanın engellenmesi
- İş güvenliği ve sağlığı önlemlerinin alınması
- Örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkının tanınması
- İş yerinde, cinse, ırka, inanca vs. dayalı her türlü ayrımcılığın engellenmesi

- Bedensel ceza, zihinsel veya fiziksel şiddet ve hakaretin engellenmesi
- Haftalık çalışma süresinin 48 saat ve fazla mesailerin 12 saat ile sınırlandırılması
- Ücretin, en azından yasal veya sektörel asgari ücret bazında ödenmesi ve temel ihtiyaçların yanı sıra belirli bir ihtiyari nitelikte fazlayı da içermesi
- Şirketin tüm bunları gerçekleştirecek bir yönetim yapısına sahip olması.

SA8000, yukarıda sayılan hususların gerçekleştirilmesini iki mekanizmaya bağlamaktadır. İlk olarak, en son maddede bahsedildiği üzere, şirketlerin konu ile ilgili yönetim sistemleri geliştirmeleri öngörülmektedir. Bunun yanı sıra, bu yönetim sistemlerinin işleyip işlemediğini doğrulayacak (verification) ve dışsal denetim görevini üstlenecek bir üçüncü taraf denetlemesi de işlevsel kılınmaktadır. Bu doğrulama işlevi sadece SAI denetim akreditasyonunu almış kuruluşlar tarafından yapılabilir. SGS, Bureau Veritas ve Intertek Testing Service gibi bilindik büyük ticari denetim kuruluşları akredite olmuş kuruluşlar listesi içindedirler.

14.2 Çıkarımlar: Küreselleşmeyi Nasıl Anlamalıyız?

Mal ve hizmet üretimi süreçlerinin çeşitli etik ve sosyal hususlar açısından bu tür esnek hukuk ve bunlara bağlı sertifikasyon süreçleri üzerinden denetlenmesi sadece hazır giyim sektöründe öne çıkan bir gelişme değildir. Mobilya sektöründeki orman kullanımını düzenlemeye yönelik “Forest Stewardship Council”ın sertifikasyona programı; Fairtrade Labeling Organization” gibi küçük üreticileri korumaya yönelik “adil ticaret” (fair trade) sertifikasyon sistemleri; madencilik sektöründe sorumlu girişimciliği denetleme niyetiyle kurulmakta olan “Initiative for Responsible Mining Assurance”; turizm sektöründe sürdürülebilirlikle ilgili olarak faaliyet gösteren “Sustainable Tourism Stewardship Council”; gaz, su ve elektrik dağıtımını denetlemeye yönelik “Green-e certification” gibi örnekler bu türden yeni yapıların etkin olduğu oluşumlar arasındadır. Tüm bunlardan ne öğrenmemiz gerekir:

1- Küreselleşme toplumsal ilişkilerin dönüşümü olmaksızın anlaşılabilecek, teknik, iktisadi bir süreç değildir. Ele aldığımız örnek olayda üretim ilişkileri küreselleşmekte, çok uluslu şirketler tarafından küresel bir uzama yayılmaktadır. Fakat mesele bununla bitmemektedir. Zira bu üretim süreci içerisinde ortaya çıkan bazı toplumsal sorunların –iş hukuku ihlallerinin- nasıl ele alınacağına yönelik olarak içeriği eski ama çözülme biçimi yeni toplumsal düzenleme mekanizmaları ortaya çıkarmıştır. Demek ki küreselleşme “insansız” bir süreç değil, toplumsal ilişkilerin yeni biçimler altında düzenlenmesine yönelik girişimleri de içermektedir.

2- Bu yeni düzenleme biçimlerinin önemli bir sonucu ortaya yeni aktörlerin çıkmış olmasıdır. Ulus-devlet sistemi içerisinde işçi, sermaye, devlet (hukuk) üçgeni içerisinde çözümlenen çalışma ilişkilerinin düzenlenmesi meselesi, sınırları ulus-devletleri aşan yeni küresel üretim zincirleri içerisinde şirketler, aktivist örgütleri, küresel STK’lar, denetleme şirketleri ve bunların hep birlikte oluşturdukları çok paydaşlı girişimler üzerinden

özömlenmeye çalışılmaktadır. Yani toplumsal içerikli bir meselenin özömlenmesine yönelik olarak katılımcı öznelerin konfigürasyonunda bir dönüşüm yaşanmakta bir yandan yeni toplumsal muhalefet biçimleri (STK'lar, aktivist örgütleri) bir yandan da şirketler meselenin düzenlenmesine yönelik olarak devlet aracılığı olmadan doğrudan birbirleriyle muhatap olmaktadırlar. Dolayısıyla küreselleşme, eğer siyaseti toplumsal meselelerin kamusal araçlar üzerinden özölme girişimi olarak anlaşılırsa, siyasetin işleyişini dönüştürmektedir.

3-Başka bir önemli husus da ulus-devletlerin “hukuk” mekanizmalarının işlerliğinin düşük olduğu alanlarda ve uzamlarda “hukuk-ötesi” yeni düzenleme mekanizmaları devreye giriyor oluşudur. Devlet ve küreselleşme ilişkisinin dönüşüme uğradığı alanlar buralarıdır. Bir önceki bölümde ele aldığımız üzere küreselleşme, yeni ekonomik anayasacılık doğrultusunda, ekonomik ilişkilerin düzenlenmesine yönelik olarak Dünya Ticaret Örgütü, IMF gibi örgütler üzerinden ulus-devletlerin hukuki-idari yapılanmasını dönüştürmekte; bazen de ulus-devlet hukukunun yanı sıra işleyen yeni düzenleme mekanizmaları ortaya çıkarmaktadır.

Uygulamalar

Bu bölüm teorik bilgi içerdiğinden uygulaması bulunmamaktadır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde bir örnek alan olarak hazır giyim sektöründe küreselleşme sürecine bağlı olarak ortaya çıkan dönüşümleri ele aldık. Üretim süreçlerinin dönüşmesine bağlı olarak ortaya çıkan bir toplumsal sorunun –çalışma hukuku ihlallerinin- ne tür yeni yöntem ve mekanizmalarla çözülmeye çalışıldığına odaklanarak, küreselleşmenin bu mekanizmalar üzerinden nasıl yeni özneler ve ilişkiler yarattığına tanık olduk.

Bölüm Soruları

- 1- Üretimin küreselleşmesi ne demektir? Tartışınız.
- 2- Küresel üretim zincirlerinde hâkim konumda bulunan şirketlerin hak ihlalleri ile ilgili sorumluluğu tartışınız.
- 3- Bu bölümde ele alınan örnek olayda çalışma alanındaki hak ihlallerinin düzenlenmesi ile ilgili olarak ortaya çıkan yeni özneler hangileridir?
- 4- Sonuç itibariyle ortaya çıkan yeni düzenleme mekanizması ile klasik hukuk mekanizmalarını karşılaştırınız.
- 5- Tüm bunlardan hareketle küreselleşmenin nasıl ele alınması gerektiğini tartışınız.
- 6- Aşağıdakilerden hangisi üretimin küreselleşmesini tam olarak ifade eder?
 - A)- Ticaretin küresel olarak artması
 - B)- Üretimin küresel olarak artması
 - C)- Metaların hâkim bir şirket kontrolünde farklı ülkelerde üretilmesi
 - D)- Üretimde bilgi ve teknolojinin öneminin artması
 - E)- Sermayenin küresel hareket edebilme kabiliyetinin artması
- 7- Aşağıdakilerden hangisi çalışma alanındaki hak ihlalleri alanında etkinlik kazanan yeni öznelerden değildir?
 - A)- Küresel şirketler
 - B)- Ulus-devletler
 - C)- Küresel STK'lar
 - D)- Aktivist gruplar
 - E)- Denetleme şirketleri
- 8- Aşağıdakilerden hangisi çok uluslu şirketlerin düzenleyici ve denetleyici kodları kabul etmelerinin nedenlerinden sayılamaz?
 - A)- Konuyla ilgili tüketici duyarlılığının artması
 - B)- Üçüncü dünya devletlerinden konu ile ilgili baskıların artması
 - C)- Hukuki nitelikte denetlemenin genel kabul görmeye başlaması

D)- Ulus-devletlerin şirketleri bu konuda zorlamaları

E)- Küresel STK ve aktivist gruplarının kampanyaları

9- Aşağıdakilerden hangisi metinde bahsi geçen ve küresel şirketleri çeşitli yollarla çalışma kurallarına uymaya zorlayan örgüt ve kuruluşlardan değildir?

A)- Sivil toplum kuruluşu

B)- Baskı grubu

C)- Toplumsal hareket

D)- Siyasal parti

E)- Lobicilik

10- Şirketlerin yeni düzenleme mekanizmalarını kabullenmeleri aşağıdakilerden hangisi ile ilgilidir?

A)- Sosyal itibarlarını koruma

B)- Satışlarını artırma

C)- Hukuka olan saygıları

D)- Ulus-devlet müeyyidelerinden çekinmeleri

E)- Dünya Ticaret Örgütü'nün bu konudaki zorlamaları

Cevaplar

6-C, 7-B, 8-D, 9-D, 10-A

KAYNAKÇA

- Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007
- Andrew Heywood, *Political Ideas and Concepts*, MacMillan Press, Londra, 1994.
- Andrew Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, Küre Yayınları, 2012
- Andrew Heywood, *Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.
- Birsen Örs (derl.), *Modern Siyasal İdeolojiler*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Cemil Oktay, *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.
- Ersin Kalaycıoğlu, *Çağdaş Siyasal Bilim*, Beta Basım, İstanbul, 1984
- Kemali Saybaşı, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985
- Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mithat Sancar, “Demokrasi-İnsan Hakları-Hukuk Devleti: Zorlu Bir Birlikteliği Çözümleme Denemesi”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı:87, 2001.
- Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1983.
- Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, Bağlam Yayınları, Ankara, 2003.